

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
İRAN'IN KÜRESEL GÜÇLERLE İLİŞKİLERİNİN
TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mustafa Seçim UZ

Ocak-2009

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
İRAN'IN KÜRESEL GÜÇLERLE İLİŞKİLERİNİN
TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Mustafa Seçim UZ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

BOLU-2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mustafa Seçim UZ'a ait **“Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran'ın Küresel Güçlerle İlişkilerinin Türkiye Üzerindeki Etkileri”** adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 16/01/2009

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Üye : Doç. Dr. İsmail EROL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALAR

Prof. Dr. Uğur ESER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT**THE IMPACT OF IRAN'S RELATIONSHIP WITH GLOBAL POWERS ON
TURKEY DURING THE POST-COLD WAR PERIOD****Mustafa Seçim UZ****Master's Degree Thesis****Department Of International Relations****Thesis Adviser: Assistant Professor Muhittin ATAMAN****January 2009, 170 Pages**

The main objective of this thesis is Iran's relations with global/great powers and implications of this relationship on Turkey.

The first chapter emphasizes Iran's position in international system, implications of, Iran's Islamic Revolution in the region, changing Iranian domestic and foreign policy, the process of development of nuclear energy and nuclear weapons, and historical background of these developments. The second chapter discusses the historical development of bilateral relations between Iran and Turkey.

Chapter Three, Four, Five and Six respectively explains Iran's relationship with great/global powers, namely the United States of America, the European Union, Russia and China, and implications of this relationship on Turkey. Finally, this study has been concluded with general evaluation.

Key Words: Cold War, Great Powers, Iranian Foreign Policy, Iranian-Turkish Relationship.

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İRAN'IN KÜRESEL GÜÇLERLE İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mustafa Seçim UZ

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Ocak 2009, 170 Sayfa

Bu çalışmanın amacı; Soğuk Savaş dönemi sonrasında, İran'ın küresel güçlerle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerinin Türkiye'ye etkilerinin olup olmadığını, varsa hangi yönde olduğunu irdelemektir. Birinci bölümde; İran'ın uluslararası sistem içindeki konumuna, gerçekleştirdiği İslam Devriminin bölgedeki yansımalarına, bu süreçte değişen iç ve dış politika eğilimlerine, son dönemlerde dünya kamuoyunun da dikkatle izlediği nükleer enerji ve nükleer silah geliştirme çabalarına ve bu çalışmalarının tarihsel arka planına değinilmiştir. İkinci bölümde; İran-Türkiye ilişkilerinin tarihsel gelişimine ve yaşanan gelişmelere değinilmiştir.

Üç, Dört, Beş ve Altıncı bölümlerde ise, çalışmanın temel konusu olan Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın, küresel güç olarak nitelendirilen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB), Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti (Çin) ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye'ye yansımalarına yer verilmiştir. Çalışma son olarak genel bir değerlendirme yapılarak sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Küresel Güçler, İran Dış Politikası, İran-Türk İlişkileri.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma süresince, sabrıyla, samimiyetiyle ve bilgisiyle benden yardımlarını esirgemeyen ve her zaman bana olumlu yönde destek olan değerli hocam Doç. Dr. Muhittin Ataman'a, teşekkürlerimi sunarım.

Ocak 2009, BOLU

Mustafa Seçim UZ

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iii
ÖZET	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
RESİMLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: İRAN’IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ KONUMU	7
A. İran İslam Devrimi Sonrası İran’da İç ve Dış Politika Değişimleri	7
B. Soğuk Savaş Sonrası İran’ın İç ve Dış Politikasının Genel Hatları	11
C. Geçmişten Günümüze İran’ın Nükleer Yolculuğu.....	18
D. İran’ın Küresel Güçler Açısından Önemi	23
II. BÖLÜM: İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	27
A. İran-Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Seyri	27
B. Soğuk Savaş Öncesi Dönemde İran-Türkiye İlişkileri	28
1. Osmanlı Dönemi.....	28
2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi	29
C. Soğuk Savaş Dönemi İran-Türkiye İlişkileri	33
1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası İran-Türkiye İlişkileri	33
2. İran İslam Devrimi Sonrası İran-Türkiye İlişkileri	37
3. İran-Irak Savaşı Sürecinde İran-Türkiye İlişkileri	39
D. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran-Türkiye İlişkileri	40
1. Birinci Irak Savaşı ve SSCB’nin Dağılışı Ardından İran-Türkiye İlişkileri	40
2. SSCB’nin Dağılmasından Sonra, İran ve Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya Yönelik Politikaları	41
3. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Sonrasındaki İlişkiler	42
4. İran’ın Nükleer Silahlanma Çabaları ve İran-Türkiye İlişkileri	43
III. BÖLÜM: İRAN-ABD İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE’YE ETKİLERİ	46
A. Soğuk Savaş Sonrası İran-ABD Arasındaki İlişkiler	46

1. Basra Körfezi'nin Güvenliği Bağlamında İran-ABD İlişkileri	48
2. İran ve ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya Politikası	51
3. 11 Eylül 2001 Saldırıları Sonrası Orta Doğu'da İran-ABD Mücadelesi	62
4. Büyük Orta Doğu Projesi ve İran'ın Konumu	66
5. Irak İşgali Sonrası İran -ABD Arasındaki Güç Mücadelesi	69
6. İran-ABD İlişkilerinde İsrail Faktörü	72
7. İran'ın Nükleer Güç Olma Çabaları ve ABD'nin Tutumu	76
B. ABD-İran İlişkilerinin Türkiye'ye Etkileri	79
IV. BÖLÜM: İRAN-AB İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	92
A. Soğuk Savaş Sonrası İran-AB İlişkileri	92
1. İnsan Hakları Bağlamında İran-AB İlişkileri	94
2. AB'nin İran'daki Nükleer Çalışmalara Karşı Tutumu	97
3. İran Petrol ve Enerji Kaynaklarının AB Açısından Geleceği	101
B. AB-İran İlişkilerinin Türkiye'ye Etkileri	103
V. BÖLÜM: İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	111
A. Soğuk Savaş Sonrası İran-Rusya İlişkileri	111
1. Rusya-İran İlişkileri Açısından Hazar Enerji Havzası	112
2. Rusya'nın İran Nükleer Çalışmaları Konusundaki Tutumu	115
3. Rus Avrasyacılığı ve İran-Türkiye İlişkileri	117
B. Rusya-İran İlişkilerinin Türkiye'ye Etkileri	120
VI. BÖLÜM: İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	127
A. Soğuk Savaş Sonrası İran-Çin İlişkileri	127
1. İran-Çin Arasındaki Ekonomik İlişkiler	128
2. İran-Çin Arasındaki Nükleer Çalışmalar	131
3. Şanghay İşbirliği Örgütü	132
B. İran-Çin İlişkilerinin Türkiye'ye Etkileri	134
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	141

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSP	: Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikaları
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
CENTO	: Central Treaty Organization
Çev.	: Çeviren
Çin	: Çin Halk Cumhuriyeti
Der.	: Derleyen
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECO	: Economic Cooperation Organization
Ed.	: Editör
HMÖ	: Halkın Mücahitleri Örgütü
HÜİÖ	: Hazar Ülkeleri İşbirliği Örgütü
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport
İHDK	: İran Halk Direniş Konseyi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NSYÖA	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries
RCD	: Regional Cooperation Organization for Development
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TENs	: Trans-European Networks
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: The Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı

RESİMLER

Resim 1: İran'ın Coğrafi Konumunu Gösteren Harita.....	25
Resim 2: İran'da Bulunan Güney Pars Doğalgaz Üretim Sahası.....	87
Resim 3: Nabucco Boru Hattı Projesi.....	108

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ilişkilerini yansıtan “Soğuk Savaş” terimi, 1945-1989 yılları arasında uluslararası sisteme hakim olmuştur. Soğuk Savaş’ın ana temasını, siyasi ve askeri alanda ABD-SSCB arasındaki rekabet ile kapitalizm-komünizm arasındaki ideolojik çekişme oluşturmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu uluslararası sistem, başka bir gücün ortaya çıkmasını ve sistemi değiştirmesini engellemiştir. Bunun yanında ülkeler de böyle bir gayret içinde bulunma gereği duymamışlardır. Bir kutba ait olmak ya da o kutupla iyi ilişkiler kurmak yeterli görülmüştür. Dolayısıyla, Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemdeki dengeler çok kutupluluğun doğmasına olanak tanımamıştır.

SSCB’nin dağılması sonrasında oluşan yeni sistem, üç temel noktada farklılık ortaya çıkarmıştır. Birincisi; ABD-SSCB rekabeti sona ermiştir. İkincisi; SSCB bloğunda bulunan devletler dağılma sürecine girmiş ve birçok ulus devlet ortaya çıkmıştır. Doğu Bloğu dışında kalan Avrupa devletleri için SSCB tarafından gelecek tehditler ortadan kalkmıştır. Bunun yanında Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), Kuzey Kore ve Küba gibi devletler, komünist rejimlerine yönelik büyük meydan okumalarla karşı karşıya kaldılar. Orta Doğu’da ise, SSCB yanlısı politikalar izleyen Suriye ve Libya gibi ülkeler kendilerini yeni oluşan uluslararası sistemde hazırlıksız bularak, bir anda sistemde yalnızlaşmışlardır. Kısacası, Soğuk Savaş’ın bitmesi uluslararası ilişkilerde yeni bir tanımlamayı zorunlu kılarken, ülkeleri, kendilerini yeniden yapılanma mecburiyetine itmiştir. Üçüncü farklılık ise; uluslararası örgütlerin yeniden yapılanma sürecine girmeleri olarak karşımıza çıkmıştır. Çok uluslu şirketler ve ulus ötesi kuruluşlar kendi ülke yönetimlerinde ve dış politika alanlarında daha fazla söz sahibi olmuş ve daha etkin bir konuma gelmişlerdir.¹

Küresel güçler denildiğinde artık, sadece ülkeler akla gelmemektedir. Küresel güçler kavramı, daha geniş anlamda, bölgesel birleşmeler, uluslararası şirketler, büyük sermaye destekli düşünce kuruluşları ve diğer küresel aktörleri kapsamaktadır. Bununla birlikte, ülke ve birlik bazında düşünülecek olunursa, küresel güç olmak

¹ R. Kutay Karaca, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü,” <http://www.2023.gen.tr/ocak2007/2.htm>, Erişim Tarihi: 06.07.2008.

için, bazı jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik ve yeterli demografik özellikler gerekmektedir. Bu faktörler, ancak bir bütün olarak ele alındığında küresel güç olma yolunda belirleyicidir.

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistem, hiyerarşik ve çok merkezli ilişki kalıplarının iç içe geçtiği, birlikte fonksiyon gördüğü bir yapıya sahiptir. Bu iki düzey birlikte düşünüldüğünde, günümüz uluslararası sistemi, ABD'nin yönlendirici liderliği altındaki güçlü devletler oligarşisi tarafından belirlenmekte ve denetlenmektedir. Bu oligarşinin içerisinde yer alan devletlerin ve benzeri yapıların güçleri ve bu güçlerin bileşimleri birbiriyle aynı olmamakla beraber, hepsi de aynı kulübün üyesi durumundadır. Bu durumda ABD, AB, Rusya, Çin, Japonya gibi güçler, uluslararası sistemde meydana gelen bazı problemler ve bu problemlerin çözüm aşamasında kendi aralarında yer yer anlaşmazlıklara düşseler de, esasında bu oligarşinin asli üyeleridir. Dolayısıyla, günümüzdeki küresel ve bölgesel güç dengeleri de, esas olarak bu aktörler tarafından belirlenmektedir.²

Bu çalışmada küresel ve bölgesel politikalarıyla uluslararası sisteme yön veren dört küresel güç olarak ABD, AB, Rusya ve Çin ele alınacak, bu güçlerin bölgesel ve küresel hedefleri bağlamında İran'la Soğuk Savaş sonrası dönemdeki ilişkilerine değinilecek, sonrasında bu ilişkilerin Türkiye üzerindeki olası etkileri değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş sonrası yeni sistemin ABD adına tek kutupluluk yaratıp, yaratmadığı konusunda tartışmalara neden olmuştur. Her ne kadar Çin, Rusya ve Avrupalılar bu tek kutupluluğa karşı olduklarını defalarca açıklamış olsalar da, ABD'nin çok uluslu bir gücü arkasına alarak gerçekleştirdiği Birinci Irak Savaşı, Yugoslavya bunalımında oynadığı aktif rolü, Somali'ye gerçekleştirdiği insani yardım amaçlı müdahalesi, 11 Eylül 2001 terörist saldırıları sonrasında Afganistan harekâtıyla Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ndeki (NATO-*North Atlantic Treaty Organization*) tek taraflı girişimleri, Birleşmiş Milletler'i (BM) hiçe sayarak gerçekleştirdiği İkinci Irak Savaşı ve İran'ı tehdit edişi ABD'nin sistemde tek hegemon güç olarak kaldığını göstermiştir. Ancak, siyasi, askeri ve ekonomik alanda

² Faruk Sönmezoğlu, "Dünya ve Türkiye", Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 988.

istediğini yaptırabilme gücünü tam anlamıyla uygulamak, geçmişte olduğu gibi tek kutuplu güce dayalı sistemde de zordur.³ Bu nedenle ABD, askeri gücünü ön plana çıkararak özellikle günümüzde başına buyruk hareket etmek suretiyle imparatorluk olmayı hayal etmektedir.⁴

AB, özellikle ekonomik alanda önde gelen bir küresel güç olmakla birlikte askeri açıdan ABD'nin çok gerisinde kalmıştır. Buna karşılık AB birçok alanda yetkinlik kazanmış ve bir ulus devlet gibi hareket etmeyi başarmıştır. Birçok bakımdan uluslararası ekonomi alanında bir devlet rolü oynamakta ve uluslararası siyaset alanında da benzer bir rol oynayabilme yeteneğini geliştirmektedir. AB, ABD'den ayrı bir askeri güç oluşturmayı amaçlamakta ve özellikle yakınındaki bölgelerde daha fazla sorumluluk üstlenmek istemektedir. Bununla birlikte dünya üzerindeki çeşitli problemlerde öncelikli olarak diplomasi yolunu tercih etmektedir. AB gerçek bir küresel güç haline gelebilmek için Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi jeostratejik ve jeoekonomik bölgelerdeki gelişmeleri yakından izlemekte ve bu bölgelere ilişkin ortak ve bağımsız politikalar oluşturmaya çalışmaktadır.⁵ Genişleme politikasıyla beraber Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanan eski Doğu Bloğu ülkelerini ve Yugoslavya'nın parçalanması sonrası ortaya çıkan yeni devletleri kendi bünyesine katması, Orta Doğu Barış Süreci'nde aktif rol oynama isteği, Barselona süreciyle birlikte başlatılan Akdeniz'de Birlik Projesi, NATO'nun içinde yer alan Avrupa Savunma ve Siyasi Kimliği'nin yerine NATO'dan bağımsız bir Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP) oluşturma çabaları, Kafkasya ve Orta Asya bölgesine yönelik Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Ülkelerine Teknik Yardım Programı (TACIS- *Technical Aid to the Commonwealth of Independent States*) çerçevesinde uyguladığı Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA- *The Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia*) ve Avrupa'ya Devletler Arası Gaz ve Petrol Aktarımı (INOGATE- *Interstate Oil and Gas Transport*) programları ile Yakın Komşuluk

³ Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü," <http://www.2023.gen.tr/ocak2007/2.htm>, Erişim Tarihi: 06.07.2008.

⁴ Mustafa Özel, "Küresel İmparatorluk Arayışındaki ABD," Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 9.

⁵ Muhittin Ataman, "Orta Doğu'da ABD-AB Rekabeti ve Türk Dış Politikasına Etkileri," **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 95.

Politikası ve Eylem Planları, İran ile ABD arasında yaşanan ve giderek tırmanan nükleer kriz sorununa, olası savaş seçeneği dışında çözüm arayışları, AB'nin küresel güç olma yolundaki izlediği politikalarıdır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'nin dağılmasıyla kısa bir bocalama devresi geçiren ve sonrasında toparlanmaya çalışan Rusya, yeniden küresel güç olmak için çabalamaktadır. Bir yandan yakın çevresindeki ve bölgesindeki istikrarsızlıklarla uğraşırken, diğer yandan eski gücünü tekrar kazanarak sistem içinde etkinliğini sürdürmek istemektedir. SSCB'nin mazisi, Rusya'nın dünyadaki en büyük topraklara sahip olması, zengin petrol ve diğer kaynakları, yürüttüğü başarılı uzay çalışmaları, büyük bir orduya ve nükleer silaha sahip olması, BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyeliği ve veto hakkına sahip olması, G-8 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İngiltere, ABD'nin oluşturduğu gelişmiş 8 ülke) üyeliği, Batı ülkelerinin yanı sıra Doğu ülkeleriyle de işbirliği yapması ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurucu üyesi olması, Moskova'nın Rusya'nın tekrar küresel güç olması gerektiğini düşünmesini sağlamaktadır. Özellikle Rusya'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülke ekonomilerinin bu enerji kaynaklarına bağımlı olması, Rusya'nın küresel güç olma yolundaki en büyük kozlarından biridir.⁶ Ayrıca Rusya ile Gürcistan arasında 8 Ağustos 2008 başlayan ve 12 Ağustos 2008'de biten çatışmalar sonrasında Rusya'nın uluslararası mevcut sisteme yönelik açıklamaları dikkat çekicidir. Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev Gürcistan'la yaşanan gelişmelerin ardından yaptığı açıklamada, tek kutuplu dünya düzeninin artık sona erdiğini, ABD'nin bu gerçeği kabul etmesi gerektiğini ve SSCB'nin çöküşü ile başlayan devrin kapandığına işaret etmiştir.⁷ Medvedev'in açıklamaları doğrultusunda Rusya'nın bundan sonra uluslararası sistemdeki küresel güç mücadelesinde daha etkin ve agresif politikalar izleyeceği söylenebilir.

Çin, sahip olduğu geniş toprakları büyük ve üretken nüfusu ve doğal kaynaklarıyla uluslararası sistemde önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶ İlyas Kamalov, "Rusya'nın Temel Sorunları ve Geleceğe İlişkin Beklentiler," **Stratejik Öngörü 2023 Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye ve Dünya**, 2006, s.209.

⁷ Hürriyet Dünya, "Tek Kutuplu Dünya Bitmiştir," <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/9798383.asp>, 02.09.2008. Erişim Tarihi: 07.09.2008.

Diğer yandan BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto gücü, nükleer silah kapasitesi ve uluslararası politikayı etkileme kapasitesindeki belirgin artış Çin'i, uluslararası politik arenadaki belli başlı ülkeler arasına sokmaktadır. Çin'in küresel güç olma yolundaki politikalarının temel itici gücünü şüphesiz son yıllarda gerçekleştirmiş olduğu ekonomik atılımlar sağlamaktadır.⁸ 20. yüzyılın sonlarına doğru hızlı bir biçimde ekonomik büyüme sürecine giren dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip Çin, aynı zamanda askeri alanda yaptığı yatırımlarla da büyük bir atılım içindedir ve geleceğin küresel güçlerinden birisi olarak görülmektedir. Son otuz yıldır reform çabaları içinde olan Çin'in sahip olduğu güçlü imajın, geçmişe göre farklı bir yol izlemesinden ve son on yıldır devam ettirdiği dış politikasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Çin bir yandan askeri gücünü arttırmaya çalışırken, diğer yandan kültürel, ekonomik ve diplomatik araçlarla etkisini dünyaya yayma çabasıdadır. Çin'in dış politika alanında uyguladığı ikna edici yöntemler, diğer bir terimle yumuşak güç kullanımı, Çin'in özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında ABD yerine tercih edilebilecek alternatif bir güç ve müttefik olarak gösterilmesine neden olmaktadır. Çin özellikle Afrika, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika gibi dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde etkinliğini arttırmaktadır.⁹

İran ve Türkiye'nin konumu göz önüne alındığında, her iki ülkenin de uluslararası sistemde bölgesel güç özelliğini taşıdığı söylenebilir. Bu tür ülkeler, bölgesel bağlamda bulunduğu bölgedeki gelişmeleri etkileme gücüne sahibi olsa da, mevcut uluslararası sistemin değişmesi konusunda çok büyük bir etkiye sahip değildir. Bununla birlikte bölgesel güçler çoğunlukla küresel güçlerin bölgesel nitelikli çıkarları için kullanılmaktadır. Küresel güçlerin Orta Doğu üzerindeki açık/gizli mücadelesi sürecinde kendini bu mücadelenin içinde bulan İran, bu durumu her zaman lehine çevirme girişimlerinde bulunmuştur.

Bu araştırmanın amacı ve önemi; Orta Doğu'da etkili bir konuma sahip olan İran'ın, Soğuk Savaş sonrası dönemde, küresel güçlerle olan ilişkilerini geniş bir çerçevede ele almak ve bu ilişkilerin Türkiye üzerindeki olası etkilerini analiz

⁸ M. İnanç Özekmekçi, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin," http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6, Erişim Tarihi: 07.07.2008.

⁹ Suna Lee, "Çin'in Yumuşak Gücü ve Sınırları," **Stratejik Analiz Dergisi**, Nisan 2008, s. 57.

etmektedir. Bu araştırma, SSCB'nin yıkılmasıyla başlayan Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden günümüze kadar olan dönemde, İran'ın küresel güçlerle ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkilerini inceleyen ilk akademik çalışma özelliğini taşımaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde; İran'ın tanımı ve önemine, İran devrimine, Soğuk Savaş dönemi sonrasında, İran'ın iç ve dış politikasının genel hatlarına ve İran'ın nükleer çalışmalarına yer verilmiştir. İkinci bölümde; Türkiye ve İran'ın ilişkilerinin tarihsel seyrine, Soğuk savaş öncesi ve sonrasında, kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; ABD'nin, 11 Eylül saldırıları sonrası İran ile ilişkileri, İran'ın nükleer güç olma yolundaki çabaları ve buna karşı ABD'nin tutumu, İran'ın ABD ile ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Dördüncü bölümde; AB'nin İran nükleer çalışmalarına karşı bakışı, İran'da petrol ve enerji kaynaklarının AB açısından önemi ve İran'ın AB ile ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Beşinci bölümde; Hazar bölgesinin İran ve Rusya açısından önemi, Rusya'nın İran nükleer çalışmalarına bakışı, dış politika bağlamında Rus Avrasyacılığı, Yakın Çevre Doktrini açılımları ve İran'ın Rusya ile ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Altıncı bölümde; İran'ın Çin ile olan ekonomik ilişkileri, ŞİÖ'nün İran açısından önemi, İran'ın nükleer çalışmalarına Çin'in yaklaşımı ve İran'ın Çin ile ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise; İran'ın küresel güçlerle olan ilişkilerinin Türkiye üzerine olan etkilerine genel anlamda değinilerek çalışma sonlandırılacaktır.

I. BÖLÜM: İRAN'IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ KONUMU

Bu bölümde sırasıyla; İran'da gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında iç ve dış politikada meydana gelen değişikliklere, İran'ın Soğuk Savaş sonrasında iç ve dış politikasının genel hatlarına, İran'ın nükleer programının geçmişi ve günümüze kadar olan bu konudaki çalışmalarına, son olarak da İran'ın küresel güçler açısından neden önemli bir ülke olduğuna değinilecektir.

A. İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN'DA İÇ VE DIŞ POLİTİKA DEĞİŞİMLERİ

Ayetullah Humeyni'nin liderliğini yaptığı 1979 İslam Devrimi ülkede liderlik, siyasi kurumlar, sosyal yapı, iç ve dış politika alanlarında köklü değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur.¹ Devrim sonrası yeni yöneticiler İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiilerin kutsal liderleri olarak tanımlamışlar, dini ve siyasi otorite devrim sonrası aynı elde birleşmeye başlamıştır. Eski İran tarihi küçümsenmiş, İran tarihi ile İslam tarihi özdeşleştirilmiştir. Devrim sonrasında ülkede Şiilik temelinde yeni bir Fars milliyetçiliği ve İran ulusu tanımlanmaya çalışılmıştır.²

İran, 1979 devriminin ardından, bir referandumla onaylanan ve 1989'da üzerinde değişiklikler yapılan bir anayasaya göre yönetilen İslami bir devlet şeklini almıştır. Devlet yürütme, yasama ve yargı olmak üzere üç ayrı erkten oluşmaktadır. Ancak gerçek durum çok daha karmaşıktır: Bugün İran'da bir dini lider, bir devlet başkanı, seçilmiş bir parlamento ve devletin İslami karakterini korumak üzere oluşturulmuş bazı kurumlar bulunmaktadır. Bunlar, Koruyucular Konseyi, Uzmanlar Meclisi ve etkinliği giderek artan Rejimin Çıkarlarını Koruma Konseyi'dir.

¹ Mehmet Atay, "İran İslam Devrimi'nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler," *Avrasya Dosyası*, 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 126.

² Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran," *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 68.

İran'da devlet başkanı her dört yılda bir doğrudan seçimle işbaşına gelmektedir. Yürütmeye başkanlık eden ve parlamentonun onayına sunulmak üzere bakanları atayan devlet başkanı ne kadar güçlü olsa da çok sayıda denetim ve dengelere tabi olması nedeniyle politikada radikal değişiklikler yapması oldukça zordur. Çünkü en üst otorite dini lider Veliy-i Fakih'e verilmiştir. Başlangıçta bu makamda Ayetullah Humeyni oturmaktaydı. 1989'daki ölümünün ardından bu göreve Ayetullah Hamaney getirilmiştir.

1982'de Uzmanlar Meclisi adında bir kurum oluşturulup anayasayı yorumlama ve dini lideri seçme yetkisiyle donatılmıştır. Hem Uzmanlar Meclisi'ne hem de 270 üyeli parlamentoya dört yıllık dönemler için seçilecek adaylar 12 üyeli Koruyucular Konseyi'nin onayından geçmektedirler. Üyelerinin yarısı ulemadan oluşan bu kurum, muhtemel adayların İslami referanslarını incelemektedir. Aynı şekilde parlamentodan geçen bütün yasama işlemleri yasalaşmadan önce bu Konsey'in onayını almak zorundadır.

1980'li yılların ortalarında Humeyni, bu iki kurum arasında hakemlik yapacak bir başka kurumu, Rejimin Çıkarlarını Koruma Konseyi'ni henüz oluşturduğunda, çok sayıda yasa Koruyucular Konseyi tarafından geri çevrilmekteydi. Kuruluşundan itibaren Rejimin Çıkarlarını Koruma Konseyi, kendi sınırları içinde bir yasa yapıcı niteliği kazanıp olağan yollardan çözülemeyen politik kararların sonuçlandırılmasıyla ilgili olarak görevlendirilmiştir. Bazı gözlemciler, bu kurumun gücünün arttığını ve neticede bizzat devlet başkanlığı otoritesinin yerini alabileceğine inanmaktadırlar. Ancak yine de, Rejimin Çıkarlarını Koruma Konseyi Veliy-i Fakih'in bir uzantısıdır.³

İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren rejim, yönetimi oluşturan üç organın yapısını ve işlevsel kapsamını İslami çizgide değiştirmeyi başarmıştır. Siyasi ve ideolojik açıdan İslamileşmenin en büyük aracı, fakihin koruyuculuğu, yani Velayet-i Fakih prensibinin kurumsallaştırılması girişimi olmuştur. Anayasanın 5. maddesi Humeyni'nin vazettiği bu ilkeye ayrılmıştır. Kısaca anlatmak gerekirse, bu kavram, esas işlevi Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesini denetlemek ve halkı

³ "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine Bir Dipnot," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Çev. Hakan Mert, Cilt: 21, Sayı: 203, s. 26.

günahlardan uzak tutmak olan fakih, halkın rehberi ve koruyucusu olarak meşrulaştırır. Humeyni, İslam devleti şariat devleti olduğu için fakih dışında hiç kimsenin yönetimden sorumlu olmaması gerektiğini belirtmiştir.⁴

Ancak iç politikadan farklı olarak, uluslararası sisteme yeni bir kimlikle çıkış yapan İran, özellikle devrimi takip eden ilk yıllarda uygulayacağı dış politikanın içeriği konusunda bir karışıklık dönemi yaşamıştır. Ülke içinde, Anayasa'nın da kabul edilmesiyle Veliy-i Fakih yönetiminde belirli çerçeveye sahip İslami hükümet modeli kurulurken, ülke dışında yeni kimlik doğrultusunda hedeflenen dış politika uygulamaları daha ilk günden uluslararası sistemin geleneksel ilkeleri ile çatışır duruma gelmiştir. Yeni kurulan İslami hükümetin, ulus-devlet niteliğine ne ölçüde bağlı kalıp kalmayacağı ve uygulamaya koyacağı dış politikanın hedeflerinin hangi yönde gelişeceği bölgesel ve küresel düzeyde oluşan endişelerin en temel noktasını oluşturmuştur. İran ve uluslararası sistem arasında ortaya çıkan bu gibi çelişkiler özellikle Birinci Cumhuriyet Dönemi diye tanımlanan Humeyni'nin yaşadığı yıllara tekabül eden dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Irak-İran savaşının başlaması ile çoğu bölge ülkelerinin ve Batılı devletlerin Irak'tan yana tutumları, Humeyni'nin yorumları doğrultusunda biçimlendirilen dış politika uygulamalarını daha da uzlaşmaz kılmıştır.⁵

Humeyni döneminde, İran'ın dış politikasının temeli İslam Devrimi'nin ihracına, diğer bir deyişle devrimin diğer ülkelere de yayılmasına dayanmaktaydı. Humeyni'ye göre, İslam dini belli bir ülkeye ait olmayıp tüm insanlığın yararına bir sistem sunmaktaydı ve bütün insanların mutlak adalet içinde yaşamalarını amaçlamaktaydı. Humeyni, temel amacının İslami dünya düzeninin kurulmasını açıklamakta sakınca görmediği gibi, tüm Müslümanların bu konuda kendine yardımcı olmalarını istemekteydi.

ABD'yi "Büyük Şeytan", SSCB'yi de "Küçük Şeytan" olarak niteleyen Humeyni Körfez devletleri için "Mini Şeytanlar" kavramını kullanmıştır. Humeyni'ye göre dünya bir tarafta ezenler (zalimler), diğer tarafta ezilenler

⁴ Mehrdard Haghighi, Çev: Hakan Mert, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset ve İdeoloji," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 198, s. 9.

⁵ Rafiq Rustamov, "İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme," Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2004.

(mazlumlar) olmak üzere iki kampa bölünmüştü ve Körfez devletleri, ABD ve SSCB'nin önderliğini yaptığı ezenler kampına hizmet etmekteydi. Bunların bir kısmı ABD'nin, diğer bir kısmı da SSCB'nin müttefiki durumunda olup, onlara karşı çıkacak gücü kendilerinde göremiyorlardı. Basra Körfezi'nde güvenliğin sağlanmasının tek yolunu bu bağların koparılması olarak gören Humeyni, bunun için de bu devletlerin her birinin gerçek birer İslam cumhuriyeti olmaları gerektiğini söylemekteydi. Humeyni'ye göre, aksi takdirde Körfez ülkelerinin ABD ve SSCB ile bağlarını koparmaları olanak dışıydı.

Humeyni'nin dış politika söylemlerinin, iki temel amaca yönelik olduğu anlaşılmaktaydı. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğer bölge ülkelere yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü merkezi olmasını sağlamak, hem de bölgede tek egemen güç haline gelmekti. Öte yandan Humeyni, "Ne Batı, ne Doğu, sadece İslam" söylemiyle diğer devletlerle ilişkilerinde de İslami dünya düzeni kurma ve devrimi yayma yönündeki niyetlerini göstermiştir. Humeyni'ye göre Doğu ve Batı'nın manevi eksikliği savundukları ideolojilerinin de iflas etmesine neden olmuştur.

Devrimin özellikle ilk yıllarında İran dış politikasını, Irak'la sürdürdüğü savaşın zaferle sonuçlanıncaya kadar dek sürmesi, savaşın ve şehitlik kavramının kutsallığı, şeytani güçlerin devrilmesi, İslam devriminin ihracı ve ne Doğu, ne Batı gibi sloganlarla yürütmeye çalışmıştır. Fakat bu durum İran'ın her iki kamptan da düşmanlar kazanmasına ve her iki kamptan da uzaklaşmasına yol açarak yalnızlaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde meydana gelen İran-Irak Savaşı, diğer taraftan ABD ile yaşanan sorunlar ve bu ülke tarafından uygulanan kuşatma politikası İran ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiş, halkın biriken ve ağırlaşan sorunlarını çözemeyen hükümete karşı hoşnutsuzluğun giderek artmasına yol açmıştır. İçeride aradığı siyasal ve ekonomik istikrarı sağlayamayan İran yönetimi ise Humeyni'nin

ölümünden sonra dış politikasında ideolojik unsurlar yerine pragmatik unsurları öne çıkarmaya çalışmıştır.⁶

B. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İRAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI

Humeyni döneminde ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, sorunlar ve belirsizlikler, İran'ın iç ve dış politika davranış kalıplarında bazı değişiklikler yapmasını gerektirmiştir. İran'ın iç ve dış politikasındaki değişiklikler, 1980'lerin sonunda, Soğuk Savaş döneminin sona ermesini takiben uluslararası siyasal sistemdeki değişikliklerle aynı dönemde meydana gelmiştir.⁷

İran'ın iç ve dış politikasında 1980'lerin sonunda ortaya çıkan değişikliklerin, bir dizi iç, bölgesel ve uluslararası faktörün sonucu olduğu kabul edilmelidir. İran'ın iç ve dış politikasında değişimlere yol açan bu faktörler çeşitlidir. Öncelikle, Humeyni'nin 1989 yılında vefatı ve ardından 1979 anayasasında gerçekleştirilen reform, güçlü Başkan-Dini Lider eksenini etrafında pragmatist yönetici liderliğinin doğuşuna ve Velayet-i Fakih doktrininin yeni baştan değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Reformun amaçlarından biri, iktidarın tam merkezinde otoriter ve etkin bir başkanlık merkezinin oluşması, yönetici başkanın İran'ın dış politika gündemini, iç politikasını ve önceliklerini devletin ulusal çıkarlarına uygun olarak düzenlemesine olanak tanımaktı. İran bundan böyle dış politika alanında, diğer ülkelerle arasındaki ideolojik farklılıkların fazla önemli olmadığını vurgulayacak ve yönetici başkan vasıtasıyla bölgedeki diğer devletler ve rakip siyasal güçlerle diyalog kurmaya çalışacaktı. Ancak yönetici başkanı simgeleyen devlet başkanlığı makamının 1989'da yapılan Anayasa değişikliği sonucunda yetkileri genişlemişse de devlet başkanının etkisi ancak dini lider ile uyum içerside olduğu ölçüde devlet mekanizmasına yansımaktadır. Dini lider ile devlet başkanının farklı iç ve dış politikaları benimsemeleri durumunda ise devlet başkanı etkisizleştirilmekte ve tasfiye edilmektedir. İran'da devrim sonrası iç ve dış politik süreci, dini lider-devlet başkanı

⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran, A.B.D. ve Petrol**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s. 359-369.

⁷ Gamze Güngörmüş Kona, "Orta Asya İran İçin Ne İfade Ediyor?," **Global Strateji Dergisi**, Sayı: 11, s. 97.

arasındaki ilişkiler belirlemiştir. Devletin anayasal başı sıfatıyla dini lider-devlet başkanı çatışmasının ilk kurbanı İran'ın İslam Devrimi'nden sonraki ilk Devlet Başkanı Abulhasan Benisadr olmuştur. Benisadr'den sonra aynı kaderi Hatemi paylaşmıştır. Hatemi'nin iç ve dış politika alanındaki sivil toplum, özgürlük ve medeniyetler diyalogu gibi reformist projelerinin başarısızlığının önemli nedeni, dini lider Hamaney tarafından kabul görmemesidir. Hamaney bu dönemde, özellikle dış politika alanında geniş çaplı yörüngeyi, tayin etme de Hatemi'nin manevra alanını önemli ölçüde sınırlamıştır. Dini lider ve devlet başkanının uyumsuzluğu en son örneği 2005 yılındaki devlet başkanlığı seçimlerinde yaşanmıştır. Ahmedinecad ve Rafsancani arasındaki rekabette dini lidere bağlı bütün kurumlar Ahmedinecad'ın yanında yer almıştır. 26 Haziran 2006 tarihinde dini lider Hamaney tarafından Dış İlişkiler Stratejik Konseyi'nin kurulması için bildiri yayınlanmıştır. İran, dış politikasında nükleer krizle karşı karşıya kalırken dış ilişkilerinde bu birimin dini lider tarafından oluşturulması, dış politika konusunda dini liderin ağırlığının bir göstergesidir.⁸

İran'ın dış politikasındaki değişimlere yol açan diğer bir faktör, SSCB'nin dağılmasıyla İran'ın artık iki süper güç arasındaki denge problemiyle uğraşma zorunluluğundan kurtulmuş olmasıdır. Bunun yerine, İranlı yetkililer bu yeni uluslararası düzende ABD ile başa çıkabilmek için yeni stratejiler geliştirmeye gerek duymuşlardır. Petrol gelirlerine olan yoğun bağımlılıktan ve ABD ambargosunun sürmesinden kaynaklanan ekonomik sorunlar da İslam Cumhuriyetini, ekonomisini iyileştirmek için gerekli girişimleri başlatmaya bir anlamda zorlamıştır. Bu nedenle Tahran, böyle bir stratejinin başarıya ulaşması için önkoşulun, dış ilişkilerde değişiklik ve uluslararası ekonomik sistemle belli oranda entegrasyon olacağı gerçeğini görmüştür.⁹

⁸ Kona, "Orta Asya İran İçin Ne İfade Ediyor?," **Global Strateji Dergisi**, s. 97; Arif Keskin, "İran Nasıl Yönetiliyor?," **Stratejik Analiz Dergisi**, Ağustos 2006, s. 73-74; M.Turgut Demirtepe, "Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi," **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 27; Davut Turan, "İran'ın İç ve Dış Politikasında Son Arayışlar," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=622, 21.07.2006. Erişim Tarihi: 09.05.2008; Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım," <http://www.turksam.org/tr/a1304.html>, 11.06.2007. Erişim Tarihi: 29.12.2007.

⁹ Kona, "Orta Asya İran İçin Ne İfade Ediyor?," **Global Strateji Dergisi**, s. 97.

İran, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından öncelikle ekonomik nedenlerden dolayı ideolojik unsurlar yerine pragmatik unsurları ön plana çıkarmaya başlamıştır. İran bu çerçevede, özellikle 1989'dan itibaren, önce Rafsancani (1989-1997), arkasından da Hatemi (1997-2005) ile beraber sınır komşusu olan ilişkilerini geliştirmek ve bu güven verici ilişkiler kurabilmek için çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda hem Körfez ülkeleriyle hem de Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin parametrelerini yeniden tanımlamak ve bu ülkelerin endişe duyduğu noktaları açığa kavuşturmak için çaba göstermiştir.¹⁰ İran bu yapı içerisinde, Körfez ülkeleri arasında, Suudi Arabistan'la olan ilişkilerine birinci derecede önem vermiştir.¹¹

Eski Sovyetlerin jeopolitik alanında bağımsız Müslüman cumhuriyetlerin doğuşu ve Birinci Irak Savaşı, 11 Eylül saldırıları, İkinci Irak Savaşı sonrasında ABD'nin Irak'ı işgali ve nükleer enerji krizi, İran'ın karşısına çok sayıda fırsat ve aynı zamanda aşması gereken bir dizi sorun çıkarmıştır. Hem Orta Asya'da hem de uluslararası sistemdeki bu gelişmelerle beraber, İran'ın ulusal güvenliği ve bölgedeki değişim ve istikrarsızlık ortamında ülkenin oynadığı rolün belirsizliği ile ilgili beklenmedik sorunlar ortaya çıkmıştır.¹²

İran'ın, Orta Asya ve Kafkasya'nın bağımsızlığını yeni elde etmiş cumhuriyetlerine karşı olan dış politikası, tutucu ve tedbirli bir tavırdan, açık denizlere çıkışları olmayan bu ülkelerin doğalgaz ve petrollerini dünya pazarlarına ulaştırılmasında köprü olmak gibi daha iddialı bir yaklaşıma kaymıştır. Bu bağlamda İran, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle olan ilişkilerinde beklenilenin aksine dini bağları değil ekonomik ilişkileri ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde ulusal çıkar ve onun uzantısı olan güvenlik de İran'ın temel politikalarını oluşturmuştur. İran, Soğuk Savaş dönemi sonrası Orta Asya ve Kafkasya'da oluşan güç boşluğunu tek başına dolduramayacağını görerek, Kuzey-Güney ekseninde (Moskova-Erivan-Tahran) Batı-Doğu ekseninin (Washington-Ankara-Bakü-Taşkent) önünü kesmek için

¹⁰ Arı, **Irak, İran, A.B.D. ve Petrol**, s. 371.

¹¹ Arif Keskin, "İran Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği," **Stratejik Analiz Dergisi**, Mayıs 2007, s. 71.

¹² Kona, "Orta Asya İran İçin Ne İfade Ediyor?," **Global Strateji Dergisi**, s. 97.

Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliğini kabul etmiş ve bu ülkeyle ile yakın ilişkiler içine girmiştir.¹³

İran bu dönemde Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinde, jeopolitik yapısını, İslam dünyası içerisindeki pozisyonunu ile ekonomik ve politik potansiyelini ön planda tutmaya çalışmıştır. İran, geleneksel ve kültürel farklara rağmen, Avrupa ülkeleriyle aralarında karşılıklı eşitlik, işbirliği ve saygı kapsamında ilişkilerinin yürütülebileceğini savunmuştur. İran, yeni dünya dengeleri içerisinde meydana gelen uluslararası yapıdaki değişiklikler nedeniyle, dış politika alanında yeni bir geçiş süreci yaşadığını vurgulamış, Avrupa ülkeleriyle işbirliği ve diyaloga hazır olduklarını belirtmiştir.¹⁴

İran, Soğuk Savaş sonrası dönem dış politikasında Çin ile sürekli iyi ilişkiler içerisinde bulunmaya gayret göstermiştir. Bu iki ülke, 1970'li yıllarda Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikaları karşısında önemli bir ittifak oluşturmuştur. 1990 yıllardan sonra, ABD'nin dünyaya yayılan gücünü, her iki ülke kendi egemenliğine tehdit olarak görmüş ve aralarındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri bu duruma göre şekillendirmişlerdir. Tarih boyunca "Tek Çin" politikasının önemli destekçilerinden biri olan İran, bu şekilde Çin'in güvenini kazanmıştır.¹⁵

11 Eylül saldırıları ile birlikte uluslararası sistemin yapısında meydana gelen önemli değişikliklerden önemli ölçüde etkilenen Orta Doğu bölgesi, 2003 yılında İkinci Irak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yeni bir sürece girmiştir. İkinci Irak Savaşı'nın Orta Doğu'da meydana getirdiği güvenlik bunalımından etkilenen İran, yeni sürecin tehlikelerinden mümkün olduğunca kendini korumaya çalışırken aynı zamanda bu sürecin ortaya çıkaracağı olası kazançlardan faydalanmaya yönelik politikalar izlemiştir. Ancak İkinci Irak Savaşı'yla birlikte bölgeye daha fazla nüfuz etme imkanı bulan ABD'nin yakın denetim mekanizmasıyla İran'ın bölgeye yönelik

¹³ Oliver Roy, "İran'ın Orta Asya Politikası," <http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html>, 03.01.2001. Erişim Tarihi: 18.05.2008; Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası," http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 2003. Erişim Tarihi: 19.06.2008.

¹⁴ Mesut Hakkı Çaşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları," **Avrasya Dosyası**, 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 293.

¹⁵ Suna Lee, "Çin-İran İlişkileri Derinleşiyor," **Stratejik Analiz Dergisi**, Ocak 2008, s. 17.

politika üretme alanını daraltması, Tahran yönetimini oldukça dengeli ve çok yönlü bir diplomasi izlemek zorunda bırakmıştır.¹⁶

Aslında 1997 Mayısındaki seçimleri Hatemi'nin kazanmış olması, İran dış politikası açısından bir dönüm noktasıydı. Çünkü Hatemi, medeniyetler çatışması yerine medeniyetler arası diyalogdan bahsetmekteydi. ABD'ye karşı kullandığı dile çok dikkat eden Hatemi'nin benimsediği farklı söylem, diğer ülkelerin İran'la ilişkilerini yeniden gözden geçirme fırsatı tanımaktaydı. Hatemi, gerek 1997 Aralık ayındaki konuşmasında, gerekse 1998 Ocak ayındaki ABD'nin CNN televizyon kanalındaki söyleşisinde, ABD'ye karşı son derece özenli bir dil kullanmış ve iki ülke arasında dostça ilişkiler kurulmasından söz etmişti. Bu gelişmeler, Clinton yönetimini İran'a karşı yürüttüğü politikayı gözden geçirmek durumunda bırakmış ve 1999 Nisanında aldığı bir kararla ilaç, gıda ve tıbbi malzemeleri ambargo kapsamından çıkararak, İran'a uygulanan yaptırımları gevşetmişti. Bununla beraber, Clinton yönetimi İran'ın terörizmi desteklediğini, Batı Asya'nın güvenliği için tehdit oluşturduğunu, kitle imha silâhlarına sahip olmaya çalıştığını ileri sürerek, bu ülkenin ABD'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları için hala bir tehdit olduğunu düşünmekteydi. 11 Eylül saldırıları sonrasında meydana gelen gelişmeler ve özellikle "Bush Doktrini" çerçevesinde İran'ın kitle imha silahlarına sahip ve uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler arasında gösterilmesi, dolayısıyla şer ekseninde değerlendirilmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir aşamaya gelinmiştir.¹⁷

Ahmedinecad'ın 6 Ağustos 2005'te resmen devlet başkanlığı görevinin başlamasıyla, İran'ın dış politikasında keskin değişimler meydana geldi. Öncelikli olarak, dış politikanın en önemli sorunlarından biri olan nükleer programı sorununda önemli rol oynayan Hatemi dönemi Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, hükümet değişiminin İran'ın dış politikasında değişikliğe neden olmayacağını ifade etse de, bu değişiklik ilk olarak bizzat Harrazi'nin kendisinden başladı. Bu değişimin ardından, İran dış politikasının karar alma sürecinde önemli yere sahip Milli Savunma Yüksek

¹⁶ Murat Yeşiltaş, "İran 2005," Ed. Kemal İnât, Ali Balcı, **Ortadoğu Yılı 2005**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 79.

¹⁷ Tayyar Arı, "İran: Eski Dost, Yeni Düşman," http://www.tayyarari.com/2023_Iran.doc, Erişim Tarihi: 29.07.2008.

Şurası Başkanı değişti. Bu değişim politikasına büyükelçilerin değiştirilmesi ile devam edildi. 40 ülkedeki büyükelçiliklerin değiştirilmesi ise İran'ın bundan sonra dış politika çizgilerinin değiştirileceği anlamına geliyordu. Bu arada Avrupa'nın üç büyük ülkesi Almanya, Fransa ve İngiltere büyükelçileri İran'a çağrıldı. Aynı zamanda, nükleer çalışmalara hız verilmesi de dış politikada yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Hatemi döneminden farklı olarak nükleer çalışmalarını AB ve ABD ile ilişkilerinin önceliği haline getiren İran, tepkilere rağmen uranyum zenginleştirmek yoluyla kriz yaratma, tırmandırma ve geri adım atma yoluyla pazarlık alanını genişletti. Bunun yanı sıra söz konusu kozları kullanarak hem de askeri anlamda meydan okuma yoluyla krizin ibresini kendi lehine çevirmeye çalıştı. Bu süreçte AB-ABD ayrışmasını ve Rusya-Çin desteğini kendi çıkarları için kullandı. Bu gelişmeler yaşanırken, İran dış politikası Avrupa'dan Asya ve ABD karşıtı güçlere karşı yön değiştirdi. Çin, Hindistan, Rusya gibi Asya ülkelerinin yanı sıra, Venezüella, Küba gibi ABD karşıtı ülkelerle işbirliği genişletildi. Bu işbirliğinden amaçlanan, AB ve ABD'nin İran'a ekonomik yoldan baskı yapmasını ve baskı yaparak başarılı olmasının yolunu tıkamaktır.¹⁸

Ahmedinecad ayrıca kendisinden önce Rafsancani ve Hatemi döneminde Batılılara karşı uygulanan pragmatik politikalara ve medeniyetler diyalogu söylemlerine, devrimin temel mantığından uzaklaşmak olarak gördüğü için karşı çıkmaktadır. Ahmedinecad, kendi hükümetini ise “yeni bir İslam devletine geçiş” olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ahmedinecad yönetiminde “Mehdeviyet” önemli rol oynamaktadır. Mehdeviyet, Şiilerin kayıp olarak bildikleri onikinci imamın geri dönmesine ve Müslümanlara dünya hakimiyetini sunmasına denilmektedir. Ahmedinecad kendi hükümetini, İmam Mehdi'nin gelişini hazırlayan hükümet olarak görmektedir. İç ve dış politikada geliştirdiği ideolojiler bu bağlamda şekillenmektedir. Ahmedinecad Şii toplumunun bu inancını körüklemeye çalışmakta ve Mehdeviyet olgusunu iç ve dış politikadaki radikal söylem ve davranışlara mezhepsel meşruiyet temeli olarak sunmaktadır. Ahmedinecad ve radikal muhafazakarlara göre “İran İmam Mehdi ülkesidir”. Mehdi ülkesinde seküler rejimin

¹⁸ Cavid Veliev, “İran'ın 2006 Portresi,” <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=781&sayfa=30>, 01.01.2007. Erişim Tarihi: 09.10.2007.

kurulması mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Mehdeviyet radikal muhafazakarların temsil ettiği Şii fundamentalizminin mezhepsel temelini oluşturmaktadır. Ahmedinecad'a göre, 1997'den sonra Hatemi'nin izlediği Batıyla uyumlu olmaya yönelik dış politika süreci, nükleer sorun başta olmak üzere birçok konuda İran'ın aleyhine işlemiştir. Bu nedenle, İran gibi ABD'nin hedef listesinde olan ülkelerin küresel sistemde yaşama şansı uyum değil güce bağlıdır.¹⁹

İran son yirmi yılda uluslararası arenada adından en yoğun biçimde bahsedilen ülkelerden biri konumuna gelmiştir. Ancak, bu bahsin büyük bölümüne endişe hakim olmuştur. İran, çevresindeki komşu ülkeler ve dünyanın en önemli enerji kaynaklarının üzerinde veya yakınında bulunması sebebiyle gelişmiş Batılı ülkeler için sürekli sorun teşkil eden bir ülke olarak görülmektedir. Bu görüntünün oluşmasında, İranlı yöneticilerin çeşitli ortamlarda dile getirdikleri görüşlerin ve bu bağlamda izledikleri politikaların çok önemli rolü olmuştur. Bir yandan İslam devrimini Müslüman halkların yoğun olarak yaşadıkları ülkelere ihraç etme girişimleri, diğer yandan İsrail devletine açıkça meydan okuması ve bu amaçla Hamas ve Hizbullah gibi gruplara destek vermesi, ayrıca Basra Körfezi bölgesindeki küçük ama zengin monarşik rejime sahip devletlere yönelik nüfuz alanı oluşturma çabaları, İran adına uluslararası camianın bir kısmında oluşan yargının genellikle kaygı verici olmasına sebep olmuştur.²⁰ Fakat madalyonun diğer yüzüne bakıldığında İran'ın uluslararası ortama egemen olan statükoyu benimsemeyişinin karşılığında cezalandırılması söz konusudur. Uluslararası camianın bir bölümü İran'ı eleştirirken, Çin ve Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülke İran'ın dış politikasını takdirle izlemektedir.

İran'ın küresel güçlere karşı bu şekilde tepkisel politika izlemesinin nedenleri içte muhalefeti bastırmak, iç sorunları bırakarak dikkatleri dış sorunlara çekmek, bu yöntemlerle rejimin istikrarı ve devamını sağlamak olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgali, İran'ın bu tür politika izlemesine zemin

¹⁹ Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım," **Stratejik Analiz Dergisi**, Ocak 2006, s. 64.

²⁰ Mustafa Kibaroglu, "İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor?," **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 271.

hazırlamıştır. Pragmatik ve ılımlı Hatemi'nin yerine radikal Ahmedinecad'ın seçilmesinde iç nedenlerle birlikte bu dış neden de etkili olmuştur.

C. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN NÜKLEER YOLCULUĞU

İran'ın nükleer bilim ve teknoloji ile olan tanışıklığı ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi, askeri ve teknik alanlarda İran'a yaptığı yardımları artırdığı yıllara kadar gitmektedir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde nükleer çalışmaların temelleri atılmıştır. Nükleer programın başlatılmasında, ABD'nin geliştirmekte olan nükleer piyasadaki payını yükseltme arzusunun yanında, Şah'ın bölgede tek bir güç olma isteğini, bunun da güçlü, modern bir askeri yapılanmayla sağlanabileceği düşüncesini temel nedenler olarak sayılabilir. 1957'de, güçlenen ilişkilerin bir parçası olarak, ABD ve İran, iki yıl süren müzakereler sonrasında Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar. Sonuç olarak, American Machine and Founty şirketi Eylül 1967'de havuz tipi 5 MW (megawatt) üretim kapasiteli reaktörü İran'a teslim etti.²¹

1970 yılında da Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı (NSYÖA) onaylayan, 1974 yılında Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) Teminat Antlaşması'nı kabul eden İran,²² 1970'li yıllarda, ABD'nin dışında Fransa, Belçika, Batı Almanya ve Güney Afrika'nın destekleriyle de bir seri nükleer santral altyapısı kurmayı amaçlamıştır.²³ Fransa tarafından İsfahan Üniversitesi'nde kurulan Nükleer Teknoloji Merkezi, Belçika tarafından Karaj'da kurulan Nükleer Tıp Merkezi bu çerçevede 1970'li yılların ortalarında İran'ın kazandığı tesisler olarak sayılabilir. Yine aynı dönemde Alman firmaları Kraftwerk Union ve Siemens tarafından İran'ın güney batısında Buşehr kenti yakınlarında her biri 1.300 MW gücünde iki büyük reaktörü kapsayan nükleer tesis kurma çalışmalarına başlanmıştır. Ancak 1979 yılındaki İslami devrim sonucu, bu çalışmaların o zamana kadar önemli

²¹ Murat Aksoy, "İran," Der: Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, **Ortadoğu Yıllığı 2007**, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

²² Özüm S. Uzun, "İran'ın Nükleer Programı," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=309, Erişim Tarihi: 19.05.2008.

²³ Ray Takey, **Gizli İran İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox**, İstanbul: Ekvator Yayıncılık, 2007, s. 159-160.

bir kısmı tamamlanmış olmasına rağmen yarım kalmıştır.²⁴ 1976 yılında İran, Güney Afrika'dan 700 milyon dolar değerinde “sarı pasta” olarak tabir edilen ham uranyum cevheri (uranyum oksit) almak için gizli bir sözleşme imzalamıştır.²⁵

1979 yılında İran Devrimi'yle meydana gelen siyasi rejim değişikliği, hemen her alanda olduğu gibi İran'ın nükleer programında da bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Şah döneminde izlenen ABD yanlısı politikanın aksine yeni yönetim sadece ideolojik sebeplerle ABD'yi düşman ilan etmekle kalmamış, Tahran'daki ABD Büyükelçiliğinin üniversite öğrencilerince basılıp diplomatik personel ve ailelerinin rehin alınmasıyla iki ülke arasındaki gerilim fiiliyata dökülmüştür. Bu şartlar altında, Humeyni yönetiminin ABD desteği sayesinde başlayan ve sürdürülen nükleer programı askıya almaktan başka seçeneği kalmamıştır. Bu durum sonucunda İran, Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) ile işbirliği yoluna gitmiştir. Ajans denetçileri 1983 yılında İran'ın nükleer tesislerini incelemiş ve işbirliği yapılması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. İran'ın zenginleştirilmiş uranyum üretmesine katkıda bulunacak yardım programı daha sonra, ABD'nin UAEA'ya yaptığı baskılar sonucunda tek taraflı olarak sona erdirilmiştir.²⁶ İran'ın bu dönemdeki nükleer programının askıya alınmasının diğer bir gerekçesi de, yeni kurulan İslam rejiminin, Şah'ın nükleer programını israf olarak değerlendirmesi ve bu çalışmalarının din açısından sakıncalı olarak yorumlamasıydı.²⁷

İran 1980'li yılların ortasında, İslami rejimin ülkede kontrolü tam olarak tesis ettiğine yönelik inancın güçlenmesi üzerine, Şah rejimi döneminde atılan nükleer güç olma yolundaki adımların kaldığı yerden devam etmesi için ilk girişimleri başlatmıştır. İlk olarak, Alman firmalarına üstlendikleri ihaleyi bitirmeleri teklif edilmiştir. Alman firmaları bu yönde istekli olmalarına rağmen, iki önemli engel ile karşılaşmışlardır. Birinci engel, ABD'nin artık ciddi bir muhalifi konumuna gelen İran'ın nükleer alanda ciddi bir kazanım elde etmesine izin vermek istememesi ve bu

²⁴ Kibaroglu, “İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor?,” **Avrasya Dosyası**, s. 274.

²⁵ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul: IQ Yayınları, Mart 2005, s. 107.

²⁶ Mehmet Emin Çağırın, “İran'ın Nükleer Programına Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu,” **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 230-231.

²⁷ Arif Keskin, “İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar,” <http://www.turksam.org/tr/a77.html>, 25.01.2005. Erişim Tarihi: 25.05.2008.

sebeple Alman firmalarına yönelik baskı yapmasıydı. Ayrıca Alman hükümeti de bazı hassas teknoloji ürünlerinin İran'a ihracına izin vermemektedir. Diğer önemli engel de, 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı sırasında Buşehr'de inşaatı yarım kalan nükleer tesislerin Irak savaş uçakları tarafından defalarca bombalanmış olmasıydı.²⁸

İhtiyaç duyduğu uluslararası desteği bulmakta zorlanan İran, komşusu Irak'la sekiz yıl süren yıpratıcı savaşın da etkisiyle 1990'lı yıllara gelinceye kadar nükleer çalışmalarında somut bir ilerleme kaydetmeyi başaramadı. İran, 1990'larda bu kez yönünü doğuya çevirerek Rusya ve Çin'den destek aradı. Özellikle Rusya'yı Şah dönemindeki ortağı ABD'nin yerine ikame etmeye çalışan İran, bu çabalarında kısmen başarılı oldu. Nitekim 1995 yılında Rusya ile imzaladıkları anlaşma 1979'da kesintiye uğrayan Buşehr Nükleer Santrali'nin tamamlanması için UAEA'nın denetiminde çalışmalara başlanmasını öngörmektedir. Benzer bir anlaşma da Çin'le uranyum zenginleştirme tesisleri yapımı için imzalanırsa da Çin, ABD'nin baskıları sonucu anlaşmadan çekildi.²⁹

İran'ın nükleer programı 1979'dan sonraki rejim değişikliğinden sonra, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin sürekli tepkisini çekmiştir. Ancak, sorunun bir bunalım haline dönüşmesi ve uluslararası politik gündemin ilk sırasına oturması 2002 yılından sonradır.³⁰ Sorunun bunalım haline dönüşmesinin nedenlerinden birisi, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yapılan saldırılar sonucunda gündeme getirilen ve adına "Bush Doktrini" de denilen önleyici savaş (*preventive war*) veya önleyici saldırı (*pre-emptive strike*) stratejisiydi. Bu yeni strateji doğrultusunda ABD bundan sonra nükleer ve kitle imha silahlarını geliştiren ve terör örgütleri ile işbirliği yapan ülkelere beklemeden doğrudan saldırı düzenleyebileceğini açıklamakta ve İran'ı da bu ülkeler içine katmaktaydı.³¹ Diğer bir neden ise, ABD'nin gerçekleştirmek

²⁸ Kibaroglu, "İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor?," **Avrasya Dosyası**, s. 274.

²⁹ Çağırın, "İran'ın Nükleer Programına Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu," **Avrasya Dosyası**, s. 231.

³⁰ Çağırın, "İran'ın Nükleer Programına Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu," **Avrasya Dosyası**, s. 231-232.

³¹ Tayyar Arı, "Orta Doğu' nun Değişmeyen Kaderi ve ABD," <http://www.tayyarari.com/6OrtaDogununkaderi.doc>, Erişim Tarihi: 18.04.2008.

istediği Büyük Ortadoğu Projesi'nin (BOP) önünde, İran'ı en büyük engel ülke olarak görmesiydi.

Bu ortamda İran dışında yerleşik rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü, (HMÖ) siyasi kanadı İran Halk Direniş Konseyi (İHDK) aracılığıyla Ağustos 2002'de Washington'da yaptığı basın toplantısında, İran'ın en büyük uranyum zenginleştirme merkezinin Natanz'da olduğunu ve bunu UAEA'dan gizlediğini açıklamıştır. Yine İHDK Mayıs 2003'te de İran rejiminin Tahran yakınlarındaki Lavizan'da, biyolojik silah merkezine sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu yeni bilgiler ABD'ye İran üzerinde nükleer faaliyetleri konusunda baskılarını artırmak için yeni gerekçeler sağlamıştır. Bundan sonra İran'a yönelik ABD baskısı, İran'ın nükleer faaliyetlerini UAEA'nın denetimine daha fazla açması biçiminde gelişmiştir. UAEA da, İran'a ilişkin 19 Haziran 2003'te açıkladığı raporunda, Tahran'ın 1991'de elde ettiği uranyumu nereden aldığını ve nükleer materyalin işlenme sürecini UAEA'ya bildirmediği sonucuna varmıştır. Ancak UAEA, raporunda, İran'ın geçmişe ilişkin bildirme konusunda yaptığı bu tür hataları düzeltmeye çalıştığını ifade etmiş, İran'ın gerçek niyetinin ortaya çıkarılabilmesinin ise Tahran'ın NSYÖA Ek Protokol'ünü imzalaması ve uygulamasıyla olabileceğini belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen UAEA raporunun yanı sıra, Rusya'nın Tahran'a Ek Protokol'ü imzalaması yönündeki tavsiyeleri, ABD'nin İran'a yönelik baskı/tehdit ve uluslararası alanda daha fazla ambargoya maruz bırakma çabalarının kısmen de olsa başarıya ulaştığının göstergesiydi. Nitekim baskılar sonucu İran, Ek Protokol'ü imzalaması karşılığında AB ve diğer ülkelerin İran'a barışçıl amaçlı nükleer teknoloji transferine izin vermeleri gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine AB üçlüsü (Fransa, Almanya ve İngiltere) Dışişleri Bakanları 8 Ağustos 2003'te İran tarafına gönderdikleri mektupta, Tahran'ın Ek Protokol'ü imzalaması karşılığı zenginleştirilmiş uranyum yakıtı da dahil gerekli olan nükleer teknolojiyi verebileceklerini bildirmişlerdir. İran ile AB üçlüsü arasındaki görüşmelerin sürdüğü ve ABD'nin baskısıyla UAEA'nın İran'a yönelik baskılarının da arttığı bir ortamda, Tahran 21 Ekim'de Ek Protokol'ü imzalamayı kabul ettiğini açıklamıştır. Ancak İran'ın Ek Protokol'ü imzalaması sorunu çözmemiştir.

AB üçlüsü ile İran arasında görüşmelerde taraflar 15 Kasım 2004'te Paris'te bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre İran, gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıda tutup, uzun dönemde çözüm için görüşmelere devam edecekti. Buna karşı AB üçlüsü ise İran ile ticaret ve işbirliği antlaşmaları için tekrar görüşecek ve İran'a Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliği konusunda destek verecekti. Fakat ABD yönetiminin Paris Antlaşması'nı, İran'ı ödüllendirmek olarak görerek karşı çıkması nedeniyle yine bir sonuç alınamamıştır. Yine de İran ile AB üçlüsü arasında bir antlaşma sağlanmasına ilişkin görüşmeler sona ermemiştir. AB üçlüsü İran'a 5 Ağustos 2005'te 34 sayfadan oluşan yeni bir "Uzun Dönem Çerçeve Antlaşması" sunmuştur. Bu Antlaşmada, eğer İran NSYÖA'dan doğan haklarını sürekli olarak bırakır ve NSYÖA'dan hiç bir zaman ayrılmayacağını yasal olarak kabul ederse, kendisine ticari olanaklar yanında, elektrik üretiminde kullanılan ve hafif su ile çalışan nükleer santrallerin kurulmasında yardım sağlanacağı belirtilmiştir. Bu teklif de İran tarafından, kendilerine, hakları olan barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma durumunu sağlamadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.³² İran'ın bu teklife olumsuz yanıt vermesinin diğer bir nedeni de, antlaşmanın şartlarına yerine getirdiği takdirde ABD tarafından saldırı yapılmayacağının garantisinin verilmemesidir. Aynı şekilde ABD de bu antlaşmayı eleştirmiştir.

İran'ın olumsuz yanıt vermesi üzerine 3 Eylül 2005'te İran ile ilgili raporu yayınlayan UAEA Başkanı Baradey, İsfahan tesislerinin yeniden faaliyete geçirilmesini eleştirmiş ve tesislerin bir an önce kapatılması gerektiğini, ancak kurum temsilcilerinin İran'ın nükleer silah elde etme girişimine dair herhangi bir kanıt bulmadıklarını açıklamıştır. Bu açıklamaları olumlu karşılayan Tahran yönetimi ABD'nin art niyetli tutumunun İran'ın AB ile müzakerelerinin önündeki en büyük engel olduğunu belirtmiştir. İran'ın bu tutumuna daha çok Rusya ve Çin'in, sorunu BM'ye getirilmesine ısrarla karşı çıkmaları neden olmuştur.³³ İran'ın yeni Devlet Başkanı Ahmedinecad, 14 Eylül 2005 tarihinde BM Genel Kurulu'nda İran'ın nükleer çalışmaları ile ilgili planlarını net bir şekilde açıklamıştır. Bu açıklamalara

³² Güner Özkan, "ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu," **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 2007, Cilt: 4, Sayı: 509, s. 26-27.

³³ Yeşiltaş, "İran 2005," Ed. İnat, Balcı, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, s. 91.

rağmen 25 Eylül 2005 tarihinde, AB'nin İran'ın nükleer programının BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını öngören karar tasarısı UAEA tarafından kabul edilmiştir. UAEA'nın Viyana'daki merkezinde yapılan oylamada, 35 üye ülkeden 22'si kabul, 12'si çekimser ve 1 ülke de (Venezüella) karşı oy kullanmıştır. Kabul edilen karar tasarısında, İran'ın nükleer dosyasının derhal BM Güvenlik Konseyi'ne gitmesi yönünde bir ifade yer almazken, İran'ın taraf olduğu NSYÖA ve Ek Protokollerini ihlal etmesi durumunda dosyanın BM Güvenlik Konseyi'ne gideceği öngörülmüştür. Karar sonrası İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Asefi yaptığı açıklamada, "Bu karar tasarısı yasadışı ve kabul edilemez. İran cevabını, bu tasarıyı inceledikten ve Viyana'daki heyetimiz geri döndükten sonra verecektir" demiştir.³⁴

2005 yılının genelinde, özellikle uluslararası ilişkilerde İran'ın manevra kabiliyetini daraltan nükleer teknolojiye ilişkin sorunlar, nihai bir çözüme ulaşmadan 2006 yılında da Tahran yönetiminin en önemli dış politika gündemi arasında devam etmiştir. Irak'ta devam eden istikrarsız ortam ve ABD'nin İran üzerindeki uluslararası baskıyı daha da güçlendirmesi gibi etkenler, 2006 yılında Tahran yönetimini nükleer diplomasi alanında rahat hareket etmesini engellemiştir. Bu dönemde İran, diplomasi açısından yaşayabileceği olumsuz gelişmeleri, Rusya ve Çin ile geliştirdiği daha yapısal ilişkilerle önlemeye çalışmıştır. Diğer taraftan İran, dış politikada Ahmedinecad yönetiminde bölgesel olarak Orta Doğu'da pragmatik ve muhafazakar bir tutum benimserken, özellikle Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu eksenli bir ilişkiyi tercih etmiş, Avrupa ile yürüttüğü ilişkileri daha çok nükleer müzakereler üzerinden yürütmüştür.³⁵

D. İRAN'IN KÜRESEL GÜÇLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Uluslararası ilişkilerde küresel ölçekte strateji belirleme gücüne sahip ülkeler, öncelikle kendi güç unsurlarını en üst düzeye çıkaracak çıkar alanlarını ve bu çıkar alanlarında söz konusu olabilecek potansiyel gerilim ve çatışma konularını

³⁴ Yeni Şafak, "AB'nin İran Tasarısı Kabul Edildi,"

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/EYLUL/25/d08.html>, 25.09.2005. Erişim Tarihi: 02.07.2008.

³⁵ Murat Yeşiltaş, "İran 2006," Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s. 79-80.

belirlerler. Bu belirleme kısa, orta ve uzun dönemli ittifak alternatiflerini ve değişik kademeler içinde diplomatik gerginlikten sıcak savaşa kadar giden çatışma seçeneklerini ortaya koyar. Dış politika stratejisinin taktik safhalara indirgenmesi bu seçeneklerin uygun bir zamanlama ile devreye sokulmasını gerekli kılar. Böylesi küresel stratejik rekabetin belki en dinamik bir şekilde seyrettiği bölgeler yakın tarihte ve günümüzde Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya olagelmıştır.³⁶ İran, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen stratejik konumu, Hazar Havzası ve Basra Körfezi'nde sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri, zengin petrol ve doğalgaz kaynakları, Şii mezhebe dayalı devlet kimliği, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ve son dönemde dünya kamuoyunu oldukça meşgul eden nükleer güç olma yolundaki çalışmaları nedeniyle, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya dengelerinde ağırlığı hissedilen ve sürekli gündemde olan bir ülkedir. Bu verilerden ötürü, İran dikkate alınmadan Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyalarının şekillendirilmesi mümkün değildir. Bu gerçeğin farkında olan bölgesel ve küresel güçler, Hazar Havzası ve Orta Doğu coğrafyalarının denetlenmesi bağlamında İran'daki gelişmelere kayıtsız kalamamaktadır.³⁷

İran'ın önemini anlayabilmek için öncelikle coğrafi konumuna ve komşularına bakmak gerekir. Doğusunda; yakın geçmişte önce SSBC, daha sonrasında ABD tarafından işgale uğramış Afganistan bulunmaktadır. Güneydoğusunda; nükleer güce sahip tek Müslüman ülke olan ve etnik-dini patlamanın eşiğinde bulunan Pakistan yer almaktadır. Kuzeydoğusunda; zengin doğalgaz kaynaklarına sahip fakat halen dünyadan izole konumdaki Türkmenistan bulunmaktadır. Kuzeybatı sınırında; SSCB'nin yıkılışı ardından yaşanan geçiş döneminin zorlukları ve komşusu Ermenistan dolayısıyla sorunlu olan Azerbaycan yer almaktadır. Ayrıca kuzeybatıda AB'ye katıldığı takdirde İran'ı Batı ile sınır komşusu yaptıracak Türkiye bulunmaktadır. Batıda; ABD tarafından işgal edilen ve halen istikrara kavuşamamış olan bir Irak, son olarak, İran'ın güney ve

³⁶ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları, Kasım 2004, s. 341.

³⁷ Kemal Turan, "İran Nükleer Krizinde Bıçak Sirtında Siyaset," **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Haziran 2008, Sayı: 7, s. 39-40.

güneydoğusuna uzanan petrol zengini Körfez Şeyhlikleri, bölgedeki rakibi Suudi Arabistan ve dünya petrollerinin %40'ını barındıran alanlar bulunmaktadır.³⁸

Resim 1: İran'ın Coğrafi Konumunu Gösteren Harita

Üzerinde, bulunduğu coğrafya nedeniyle küresel güç konumundaki ülkelerin sürekli hedefinde bulunan İran, tarihin her döneminde bölge dışı güçlerin ilgisini çekmiştir. Örneğin; İngiltere ve Rus Çarlığı, 19. yüzyılın başında İran üzerine giriştikleri rekabeti 20. yüzyılın ortasına kadar sürdürmüşlerdir. Daha sonraki süreçte rekabeti daha da derinleştiren gelişme, zengin petrol yataklarının keşfi olmuştur. İngiltere'nin küresel gücünün sona erdiğini ilan eden İkinci Dünya Savaşı, ABD'nin bölgesel aktör olarak onun yerini almasıyla sonuçlanmıştır.³⁹

ABD, tarihinde görülmeyen bir şekilde, Orta Doğu ve Orta Asya'yı da içine alan büyük bir alanla uğraşmaktadır. Bu bölge karışık, çabuk alev alan ve ABD'nin jeostratejik çıkarları açısından son derece önemli bir coğrafyadır. İran, Orta Doğu'da

³⁸ Zbigniew Brzezinski - Robert M. Gates, **İran'ın Zamanı Geldi**, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2006, s. 28.

³⁹ Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler," **Tepav Ortadoğu Çalışmaları I**, Haziran 2006, s. 9.

merkezi bir konumdadır. Bu nedenle iç politikasında meydana gelen değişiklikler ve belirlediği uluslararası tavırlar bölgenin kendisi ve ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından geniş çaplı yansımaları beraberinde getirmektedir.⁴⁰ Şah döneminde SSCB ve Basra Körfezi arasındaki İran'ın jeopolitik durumu ve ülkenin istikrarının önemi ABD'nin bu bölgedeki politikaları için son derece önemlidir. Öte yanda ABD, Şah'ın askeri alandaki harcamaları sayesinde petrol giderlerinin bir bölümünü dengeleme olanağı bulmuştur.⁴¹

İran Devrimi'nin anti-Amerikan ve “anti-sistemik” özelliği ve bu devrimin özellikle Orta Doğu'da yol açabileceği dalgalanmalarla ilgili projeksiyonlar, İran'ın bölgesel etkisinin ötesinde küresel ölçekli bir önem kazanmasına yol açmıştır. Bu nedenlerledir ki, devrim ile başlayan ve rehineler krizi ile tırmanan ABD-İran gerginliği İran'ı 1980'li yıllarda küresel ölçekli bir gerilimin tarafı haline getirmiştir. ABD'nin İran'ı uluslararası alanda dışlama çabaları bu ülkeyi Şah döneminin ABD eksenli klasik çizgisinin dışına çıkarak SSCB, Avrupa ve Asyalı güçlere yaklaştırmıştır.⁴²

⁴⁰ Brzezinski - Gates, **İran'ın Zamanı Geldi**, s. 28.

⁴¹ Farhad Khosrokhavar- Oliver Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 21.

⁴² Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 431.

II. BÖLÜM: İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Orta Doğu ülkeleri içinde ülke kültürleri ve özgün yapılarıyla bölgenin en önemli iki ülkesi Türkiye ve İran'dır. Türkiye ve İran, bulundukları coğrafi kesişim bölgesinde birçok uygarlık kurmuş, birçok köklü uygarlığı barındırmış ve bu coğrafyanın eski ve köklü ülkeleridir. Türkiye ve İran Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarının kesişim noktasında tarihin en eski dönemlerinden günümüze gelen güç, mücadele ve çıkar ilişkileri içerisinde tarihin değişik dönemlerinde değişik belirleyici olaylar karşısında aldıkları bazen ortak, çoğu zaman ise karşıt tutumlarıyla bölgenin uluslararası ilişkilerine yön vermişlerdir. Üç kıtanın birleştiği bu önemli coğrafyada petrole dayalı ekonomilerdeki gelir dengesizlikleri ve dini fanatizm, etnik milliyetçilik, terörizm ve anti-demokratik rejimler varlığını sürdürdüğü sürece bölge, geçmişte olduğu gibi gelecekte de yeni mücadelelere, yeni çatışmalara sahne olacaktır.⁴³

A. İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

20. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye-İran ilişkilerinin temelinde zaman zaman dostluk, zaman zaman gerilim yüklü gizli bir rekabet hakim olmuştur. Türk devlet adamlarının yakın tarihte ve günümüzde Türkiye-İran ilişkileri konusunda verdikleri demeçlere baktığımızda birbirleriyle iki zıt söylemlerle karşılaşmaktadır. Bir kesim son dört yüz yıldır süregelen Türk-İran dostluğundan bahsederken, diğer kesim uzun süreli Türk-İran rekabetinden bahsetmektedir. Türk-İran dostluğunu savunan kesim 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasından bu yana Türkiye-İran sınırının günümüze kadar hiç değişmediğini, iki ülke arasında büyük problemlerin yaşanmadığını, yaşansa da problemlerin barışçıl yöntemlerle sonuçlandırıldığını ifade ederken; iki ülke arasındaki rekabet söylemini vurgulayanlar, Şii İran tehlikesinin hiç bir zaman bitmeyeceğini, İran'ın Türkiye'ye asla dost olamayacağını savunmaktadırlar. Derinlemesine bir tarihsel analize tabi tutulduğunda ilişkilerin

⁴³ Gonca Oğuz, "21. yy'da Türkiye'nin Gelişen Jeostratejik Önemi ve Türk-İran Yakınlaşması," Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Bursa: 2004, Cilt: II, s. 866.

aslında tek taraflı söylemler etrafında gerçekleşmediği, ilişkilerin sürekli bir rekabet, zıtlasma ve zaman zaman savaşlarla dolu olduğu ve iki ülke açısından çıkarların ön plana çıktığı görülmektedir.⁴⁴

B. SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEMDE İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Soğuk savaş öncesi dönemde Türkiye-İran ilişkilerini iki başlıkta incelemek mümkündür: Osmanlı dönemi ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dönemi.

1. Osmanlı Dönemi

Yirminci yüzyıla kadar İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler tarihi Osmanlı-Fars, Sünni-Şii mücadelesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı-Fars arasındaki ilişkilerde siyaset ve motivasyon aracı olarak, çoğu kez Sünni-Şii mezhebi arasındaki rekabet kullanılmıştır. İslam dünyasının liderliğini ele geçirme çabaları iki ülke için rekabet ortamını daha da arttırmıştır. Osmanlı ve İran (Safevi) ilişkilerinin genel karakteristiğini daha çok savaşlar ve sınır anlaşmazlıkları oluşturmuştur. 1501 yılında İran’da Şii Safevi devletinin kuruluşundan itibaren iki taraf ya savaşmışlar ya da birbirlerini zayıf buldukları anlarda dini, siyasi, stratejik ve ekonomik sebeplerle toprak kazanmaya yönelik isteklerini elde etmekten çekinmemişlerdir. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bu mücadelede, Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkasya, İran için Irak hedef olmuştur. Bu mücadele 19. yüzyılda İslam dünyasında emperyalizm dönemi ile birlikte farklı bir havaya bürünüp yer yer “ittihad-ı İslam” (İslam Birliği) söylemlerine dönüşse de, aslında 1918’e kadar sürmüş gözükmektedir.⁴⁵

⁴⁴ Gökhan Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, Temmuz 2006, s. 2.

⁴⁵ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 2-3.

2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi

Birinci Dünya Savaşı döneminde İtilaf ve İttifak devletleri İran'a hakim olmak için mücadele vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında üç ana hedefi; İran'ı Osmanlı Hükümeti ve müttefikleri ile aynı tarafta savaşa sokmak, İngiltere ve Rusya'ya karşı girişilecek Afganistan ve Kafkaslar bölgesine ulaşmak için İran topraklarını kullanmak ve İran'daki Azeri ve Kürt bölgelerinde egemenlik kurarak İran'ın savaş sonrası toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına almak olmuştur.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Türkiye'de Milli Mücadele dönemi başlarken, İran iç ve dış problemlerle uğraşmaktaydı. İran'da merkezi yönetim zayıf, ordu ise güçsüz durumdaydı. Ülkenin her tarafındaki büyük aşiretler ve etnik gruplar devamlı ayaklanmakta, İngiltere ve Sovyet Rusya da İran'ı kendi tarafına çekebilme çabasındaydı. 1921 Şubatı'nda Rıza Han'ın gerçekleştirdiği hükümet darbesi ile İran'da iç ve dış düşmanlara karşı mücadele dönemi başlamıştır. Rıza Han öncelikle ordunun gücünü arttırıp iç ayaklanmaları bastırarak ülkede merkezi otoriteyi tekrar tesis etmiş diğer yandan ülkenin İngiltere ve Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmemesi için mücadele etmiştir.⁴⁷ Bundan sonraki yirmi yıllık İran tarihi, büyük ölçüde Rıza Han'ın tarihi sayılabilir.⁴⁸

Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesi İran'da bazı kesimler tarafından sempatiyle karşılanmıştır. İran'da da benzer yönde değişikliklerin yapılması gündeme gelmiş, Türk basınında, İran'da cumhuriyet ilan edilmesinin olumlu olacağını ifade eden yazılar çıkmıştır.⁴⁹ Türk-İran ilişkilerinin bu dönemde ikili bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Bir yandan iki ülkede de eski rejimlerin yerine kurulmuş milliyetçi, anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı ve Batıcı rejimlerin arasında her gün biraz daha gelişen iyi ilişkiler, diğer yandan iki ülkede de yeni rejimler

⁴⁶ Oğuz, "21.yy'da Türkiye'nin Gelişen Jeostratejik Önemi ve Türk-İran Yakınlaşması," Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, s. 870-871.

⁴⁷ Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 148.

⁴⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Yayınları, Cilt: II, Mart 2004, s. 87.

⁴⁹ Barış Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 155.

yerleştikçe geçmişte yaşanan problemlerin izlerinin tekrar ortaya çıkmaya başlaması söz konusuydu. Bu ikili yapı 1925 sonrasında da devam etti.⁵⁰

İran-Türkiye ilişkilerinde 20. yüzyılın başından itibaren, Türk ve Fars kimliği ayrımı kendini göstermeye başlamıştır. 1924'te Rıza Han, Safevi Hanedanlığının yıkılmasından sonra kurulan Kaçkarlar yönetimine son vermiş ve İslamiyet öncesi Büyük Fars kimliğine gönderme yaparak Pehlevi adını almıştır. Aynı dönemde Türkiye'de Türk kimliğini esas alan cumhuriyet kurulmuştur. Rıza Han, Atatürk'ün Türkiye'deki çağdaşlaşma politikalarını desteklemekle beraber, İttihat ve Terakki'nin son dönemlerinde izlediği Pan-Türkist politika, Türkiye'nin İran Azerbaycan'ına yönelik politikaları sürdüreceği endişesi ile çekingen ve Türk karşıtı bir politika izlemiştir.⁵¹

İki büyük savaş arası Türk-İran ilişkilerinde 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik (Saldırmazlık) Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası oluşturmıştır. Bu antlaşma birçok faktörün bir araya gelmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Bu faktörlerden bazıları, ikili ilişkilerde meşru bir zemin yaratma ihtiyacı, Kürt ve Azeri milliyetçiliğinden kaynaklanan sorunlar, her iki ülkenin SSCB ve İngiltere ile olan ilişkileridir. Bu dönemde, İran Türkiye'de yaşayan Azeri milliyetçilerinden rahatsızdı. Türkiye açısından temel sorun ise 1925 Şeyh Said İsyanı sonrası dönemde iki ülkenin Kürt aşiretlerine karşı farklı yaklaşımlarıdır. İsyan öncesinde Türkiye'nin Kürt aşiretlerine bakışı olumlu, İran'ın ise olumsuzdur. İsyan sonrasında ise bu durum tam tersine dönmüştür.⁵²

Türkiye ile İran arasında, 22 Nisan 1926'da, tarafsızlık, saldırmazlık, sınır meselelerine son vermek ve iki ülke topraklarında yaşayan aşiret eylemlerinin önlenmesine ilişkin Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye-İran sınırını, Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılmış olan, 1913 tarihli İstanbul

⁵⁰ Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 2000, Sayı: 48, Cilt: 16.

⁵¹ Arif Keskin, "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri," **Stratejik Analiz Dergisi**, Eylül 2004, s. 23.

⁵² Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye İran İlişkileri," **Avrasya Dosyası**, s. 149-150.

Protokolü esaslarına dayalı olması kabul edilmiştir.⁵³ Ancak sınır boylarındaki aşiret eylemlerinin sürmesi nedeniyle söz konusu antlaşmaya 15 Haziran 1928’de ek bir protokol ilave edilerek daha etkili bir hale getirildiği gibi, 23 Ocak 1932’de de bir Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Antlaşması imzalanmış ve sınır da kesin olarak tespit edilmiştir.⁵⁴ Sınır sorunu yapılan bu antlaşmadan sonra çözülünce, İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte ilişkiler altın yıllarını yaşamıştır. Türkiye ile İran ilişkileri tarihinde başka bir benzeri görülmeyen bu altın dönem, 1937’deki taraflarını Türkiye, İran, Irak ve Afganistan’ın oluşturduğu Sadabat Paketi’yle taçlanmıştır.⁵⁵

Bazı siyasi tarihçiler, Sadabat Paketi’nin o dönemdeki İtalya’nın yayılmacı amaçlarına karşı oluşturulmuş bölgesel bir sistem olarak nitelendirmişlerdir. Ancak Sadabat Paketi’nin temel amacının bölgesel güvenliği ve istikrarı kalıcı biçimde temin etmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim paktın aşağıda yer verilen önemli maddelerine bakıldığında bu amaç açıkça ortaya çıkmaktadır:

Paktın 1. maddesine göre; bağıtlı taraflar birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınacaklardır. 3. maddeye göre; bağıtlı taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle istişarelerde bulunacaklardır. 4. maddeye göre; bağıtlı taraflar birbirlerine karşı hiçbir eylemde bulunmamayı yükümleneceklerdir. 7. maddeye göre; bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenecektir.

Özelikle bu sonuncu madde, zaten birbirlerinin bağımsızlıklarına, egemenliklerine, toprak bütünlüklerine saygı göstermeyi taahhüt etmiş olan ülkelerin, içlerinden birini hedef alan yıkıcı ve bölücü örgüt faaliyetlerini de engellemeyi öngördüğünden son derece önemlidir. Burada açıkça adı konulmasa bile, Türkiye-Irak-İran için giderek büyüyen bir tehdide dönüşen Kürt aşiretlerinin

⁵³ Doğu Silahçioğlu, **ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye**, İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006, s. 41-42.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999. Cilt: I-II, s. 332.

⁵⁵ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: I 2002, s. 357.

hareketlerinin önlenmesi hedeflenmiştir.⁵⁶ Ancak bu pakt İkinci Dünya Savaşı'nın sert rüzgarlarına dayanamamıştır.⁵⁷

İki büyük savaş döneminde Türk-İran ilişkileri incelendiğinde: Savaş sırasındaki “mesafeli ilişkiler dönemi”; Cumhuriyet'in ilanından, 1932'ye kadar geçen “istikrarsız gerginlikler dönemi” ve 1932'den İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Türk-İran ilişkilerinin altın çağı diyebileceğimiz dönem karşımıza çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı döneminin arka planında Türkiye'nin SSCB ile yakın ilişkileri ve Lenin'in Milli Mücadele'ye desteği bulunmaktadır. Bunun sebebi, ortak düşman İngilizlere karşı mücadele edilmesi, bunun da emperyalizme karşı mücadele olarak ele alınmasıydı. Bu dönemde Lenin'in Türkiye, İran ve Afganistan arasında yoğun işbirliği sağlayarak bölgede İngiliz politikalarına karşı bir set oluşturma düşüncesi çerçevesinde Türkiye ile Afganistan arasında son derece sıcak ilişkiler kurulmasına rağmen, İran ile böyle bir ilişkinin kurulamadığı görülmektedir.⁵⁸

İki ülke için bir diğer endişe kaynağı ise bölgedeki iki büyük güç olan SSCB ve İngiltere ile olan ilişkileridir. Türkiye'nin en büyük endişelerinden biri güçsüz bir İran'ın etnik problemler nedeniyle parçalanması, SSCB'nin işgaline uğraması veya İngiltere'nin İran'ı nüfuzu altına almasıdır. Türkiye doğu sınırında toprak bütünlüğüne sahip ve bağımsız bir İran'ın yaşamasına hayati bir önem atfetmiş, İran'ın Azerbaycan'da uyguladığı sert politikaları görmezden gelmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin SSCB ile yakın bir ilişkiye girme olasılığı İran'ı Kürt meselesinde Türkiye karşısında daima geri adım atmak zorunda bırakmıştır.⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında İran'ın tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, Rıza Şah Nazi Almanyası'nı İran üzerinde geleneksel nüfusa sahip olan SSCB ve İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır. Ancak SSCB'nin İngiltere ile müttefik olmasından sonra gerek transit yollarını garantiye

⁵⁶ Çağrı Erhan, “İrak'ın Toprak Bütünlüğü İçin Yeni Bir Öneri: Yani Sadabad Paketi,” <http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?kat1=30&ID=2186>, 06.05.2008. Erişim Tarihi: 05.09.2008.

⁵⁷ Gökhan Çetinsaya, “Türk-İran İlişkileri”, Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 207.

⁵⁸ Çağrı Erhan, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Orta Doğu,” <http://www.obarsiv.com/pdf/cagrierhan.pdf>, 17.02.2007. Erişim Tarihi: 17.03.2008.

⁵⁹ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 9.

almak, gerekse ülke içindeki Alman nüfuzunu kırmak amacıyla 1941 Ağustos’unda iki ülke İran’ı kuzeyden ve güneyden işgal etmişlerdir. Bu işgalden sonra Rıza Şah oğlu adına tahttan feragat etmek zorunda kalmış ve ülkeyi terk etmiştir. İran, 1946 yılına kadar SSCB ve İngiltere’nin işgali altında kalmıştır.⁶⁰

Savaş süresince aktif tarafsızlık politikasını izleyen Türkiye 1941’de İran’ın SSCB ve İngiltere tarafından işgalini endişeyle karşılamış ve SSCB ile İngiltere hükümetleri Türkiye’ye İran’ın toprak bütünlüğünü sağlayacakları konusunda garanti vermişlerdir. SSCB’nin bu işgalde taraf olması, Kürt, Ermeni ve Azeri hareketlerini desteklemesi Türkiye’de çok büyük tepki almıştır.⁶¹

C. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

İran, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş döneminin ilk mücadele alanlarından biri olmuştur. Bu dönemde gelişen olaylara değinildiğinde, İran-Türk ilişkilerinin de daha çok soğuk savaş siyaseti çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası İran-Türkiye İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu yeni dünya düzeninde Türkiye ve İran, SSCB’den tehdit algılamaları ve bu nedenle de Batı bloğuna yakın olmalarıyla benzer bir dış politika izlemeye başlamışlardır.⁶² SSCB İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’den Boğazlarda ayrıcalık ve Kars ile Ardahan’ı talep ederken, İran’dan da Kuzey İran’ın petrol kaynakları üzerinden ayrıcalık talep etmiştir. Kuzey kara gücünden gelen bu tehdit her iki ülkeyi de deniz gücü ağırlıklı Batı güvenlik şemsiyesine yöneltmiştir. Türkiye bu güvenlik şemsiyesini demokrasiye geçiş ile sağlarken, İran Şah idaresinde Batı ile bağlantılı otoriter bir

⁶⁰ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 28.

⁶¹ Oğuz, “21.yy’da Türkiye’nin Gelişen Jeostratejik Önemi ve Türk-İran Yakınlaşması,” Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, s. 873.

⁶² Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkcüoğlu, “İran’la İlişkiler”, Ed. Oran, **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, 2002, s. 650.

rejime yönelmiştir.⁶³ SSCB tehdidine karşı oluşturulan ortak politikalar nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler Musaddık'ın iktidara gelmesine kadar olan süreçte canlılığını korumaya devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran Soğuk Savaş döneminin ilk mücadele alanlarından biri olmuştur. Sovyetler Birliği askerlerini İran topraklarından çekmekte bir süre direnmiş ve kontrolü altında olan bölgelerde Azeri ve Kürt cumhuriyetlerinin kurulmasını sağlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra, ABD'nin baskısı ve Soğuk Savaş gelişmeleri dolayısıyla Sovyet askerleri bölgeden çekilmiş ve bu iki oluşum İran ordusu tarafından kolayca ortadan kaldırılmıştır. 1946'da Sovyet kuvvetleri İran'dan çekilmesine rağmen, 1949'larda ABD, İran'ın içinde bulunduğu ekonomik ve politik çürüme sonunda ülkenin tekrar SSCB pençesine düşmesinden korkmaya başlamıştır. Bu nedenle İran, bu dönemden sonrasında Amerikan dış politikasının ön safında yer almıştır.⁶⁴ ABD'nin İran'ı dış politikasının ön safına oturtmasının diğer bir nedeni de, değişen Orta Doğu politikasıdır. ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yalnızlığa çekilme politikasını terk ederek bölgede söz sahibi bir konum elde edebileceği fırsatları kollamaya başlamıştır. Bundaki amacı, bölgenin zengin ve kolay ulaşılabilir petrol kaynaklarından pay kapmaktır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin petrol üretim ve rezervlerini çok hızlı bir şekilde tüketmesi, onu petrol kaynaklarını çeşitlendirmeye ve diğer bölgelerdeki petrol üzerinde de söz sahibi olmaya sevk ediyordu.⁶⁵

İran milliyetçiliği bütün bu tarihsel deneyim sonucunda Musaddık'ın şahsında 1951'de iktidara geldiğinde iktisadi ve siyasi tam bağımsızlığı ve dış politika alanında “negatif denge doktrini”ni savunmaya başlamıştır.⁶⁶ Bu doktrine göre; Soğuk Savaş yıllarında İran'ın en temel dış politik amacı, büyük güçleri kendi ulusal ve bölgesel çıkarlarını en üst düzeye çıkaracak şekilde dengelemektir. İran bu

⁶³ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, s. 430.

⁶⁴ Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev: Kamuran Tuncay, İstanbul: T.İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat 1999, s. 522.

⁶⁵ Bayram Soy, “Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Irak Savaşı’na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Mayıs-Haziran-Temmuz 2007, Sayı: 41, s. 124.

⁶⁶ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 28.

amaca ulaşmak için dört farklı yöntem uygulamıştır. Bu yöntemlerden birincisi, her iki süper devlete de bazı menfaatler temin etmeyi öngören pozitif denge stratejisiydi. İkinci strateji, süper devletten hiçbirine taviz vermemeyi öngören negatif dengeydi. Üçüncü stratejiye göre, iki süper devletin kendi üzerindeki etki ve baskısını başka bir Batılı büyük devletle ortadan kaldırmayı çalışacaktı. Son olarak da şu ya da bu süper devletle müttefik olmak da bir alternatif olarak düşünülmüştür.⁶⁷

Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi başta İngiltere olmak üzere Batı'yla arasının açılmasına neden olmuş ve sonunda 1953 ortalarında İngiliz ve Amerikan gizli servislerinin ortak bir operasyonu ile Musaddık devrilmiştir. İran iç politikasında bir yandan Musaddık ile temsil edilen İran milliyetçiliğinin ve bunun dış politikadaki izdüşümü olan tam tarafsızlık görüşünün hakim olması, diğer yandan Sovyet yanlısı Tudeh partisinin güç kazanması ve aynı dönemde Türkiye'nin Batı bloku içinde yerini sağlamlaştırma ve aktif rol oynama çabaları, Türk-İran ilişkilerindeki gerginlikleri arttırmıştır. Musaddık dönemi Türk-İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Türkiye Musaddık hareketinden rahatsız olmuştur. Türkiye, İran'da güçlenen komünist hareketini de hesaba katarak, Musaddık'ın izlediği siyaseti İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşalığa sürükleyecek ve böylece SSCB'ye bölgede avantaj kazandıracak bir araç olarak görmüştür. Türkiye'nin Musaddık rejimine bir Sovyet komplosu olarak yaklaşması ve petrol meselesinin gündeme geldiği uluslararası platformlarda İngiltere'yi desteklemesi ilişkileri en alt düzeye indirmiştir. Türkiye bu dönemde İran'a uygulanan petrol ambargosuna da uymuştur.

1950'li yılların ilk yarısı Orta Doğu savunmasına çözüm arayışları dönemidir. Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı bu ittifak girişimlerinde İran'a yer verilmemiştir. Musaddık devrildikten sonra bile, Ağustos 1954'te İngiltere ile yeni bir petrol antlaşması imzalayana kadar, İran bu hesaplar içine dahil edilmemiştir. ABD Musaddık sonrası dönemde Türkiye-İran yakınlaşmasını sürekli teşvik etmesine rağmen, İran böyle bir ittifak için ideal bir üye görülmemiştir. Hem askeri bakımdan

⁶⁷ Gamze Güngörmüş Kona, "Orta Asya'da Güç Mücadelesi," <http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/trk-dnyas-aratrmalar-dergisi-say-133.html>, Erişim Tarihi: 05.02.2008.

zayıftır hem de tam tarafsızlık eğilimi İran kamuoyunda Musaddık sonrasında da hakim olmaya devam etmektedir. Türk-İran ilişkileri bu dönemde iki ülkenin kendi iradeleri ve kendi çıkar algılamaları doğrultusunda değil, ABD'nin teşvikiyle onun çizdiği yörüngede gelişmiştir. Sonuçta, 1955 Kasım'ında, İran'da Bağdat Paketi'na dahil olmuştur.

Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paketi ve 1959'da Irak ayrıldıktan sonraki ismiyle CENTO (*Central Treaty Organization*) bekleneni verememiş ve başarısız bir örgüt olarak kalmıştır. Her üyenin katılım amacı ve beklentileri farklı farklıdır ve bunlar zaman içinde uyuturulamamıştır. Örneğin İran, NATO benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması beklentisi içine girmiştir. Beklentilerini bulamayan İran ve Pakistan 1960'lı yıllarda giderek CENTO'ya sırt çevirmeye başlamışlardır. Üstelik aynı dönemde ABD ile SSCB arasındaki yumuşama süreci ile birlikte ABD'nin CENTO'ya ilgisi azalırken, Türkiye de dış politikasına farklı bir yön vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte CENTO Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanında bazı işbirliği ve gelişmelere vesile olmuştur.⁶⁸

İran İslam Devrimi sonrası 11 Mart 1979'da "Yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğu" gerekçesiyle İran'ın örgütten çekildiğini, ertesi günü de Pakistan hükümeti "Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığı" gerekçesiyle üyelikten ayrıldığını açıklamıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı da 13 Mart 1979'da bir açıklamayla, "Her iki devletin ayrılma kararlarını saygıyla karşıladığını, artık örgütün bölgede fiilen işlevini yitirdiğini ve sona erdirilmesi için gerekli işlemlerin yapılacağını" belirtmiştir.⁶⁹

1960'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler hızla ilerlemeye devam etmiştir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs meselesi ve Moskova ile yumuşama politikasına destek vermiştir. Zira İran da bu dönemde Türkiye gibi ABD ile problemler yaşamakta ve SSCB ile iyi ilişkiler geliştirme yolunu benimsemiştir. Kültürel değişim, eğitimde işbirliği, öğrenci bursları ve ticari

⁶⁸ Çetinsaya, "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun," **Seta İran Dosyası**, s. 11.

⁶⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağlıları**, Ankara: TTK Yayınları, Cilt: II (1945–1990), 1991, s. 495.

kolaylıklar gibi ikili ilişkilerin geliştirilmesi siyasi ideal olarak kabul edilmiştir.⁷⁰ Bu ideal doğrultusunda Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964 yılında Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü (RCD- *Regional Cooperation Organization for Development*) kurulmuştur. Daha sonradan kimi örgütsel değişiklikler yapılarak, 29 Ocak 1985’de Tahran’da imzalanan bir antlaşmayla, Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne (ECO- *Economic Cooperation Organization*) dönüştürülmüştür.⁷¹

1973-1974 yıllarına gelindiğinde iki ülke arasında 1945 sonrası oluşan denge siyasi, iktisadi ve askeri bakımdan bozulmaya başlamıştır. Türkiye’nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası yaşadığı siyasi ve ekonomik sıkıntı, İran’ın 1973-1974 petrol krizi sonrası zenginleşmesi ve petrol gelirlerine dayanarak Şah’ın İran’ı bölgesel süper güç yapma çabaları ile birleşince iki ülke arasında gerilim ön plana çıkmıştır. Türkiye ABD silah ambargosu sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran Suudi Arabistan’la birlikte bölgede ABD’nin baş müttefiki haline gelmiştir. Türkiye bu dönemde özellikle petrol alımında İran’dan kolaylıklar sağlamasını istemiş, fakat Şah buna yanaşmamıştır. Şah her ne kadar Türkiye’ye karşı uygulanan ABD ambargosuna karşı çıkıp Türkiye’nin Kıbrıs davasını desteklese de, Türkiye karşısında bu dönemde elde ettiği stratejik avantajı kaybetmek istememiştir.⁷²

2. İran İslam Devrimi Sonrası İran-Türkiye İlişkileri

1980’li yıllara başlarken Orta Doğu, üç büyük ve önemli gelişmeye tanık olmuş: İran’da Şah’ın devrilmesi, SSCB’nin Afganistan’ı işgali ve İran-Irak Savaşı. Bu üç önemli gelişme, Orta Doğu’nun stratejik yapısını da değiştirmiştir. Bu büyük değişimin başlangıcını, şüphesiz İran’da Şah’ın devrilmesi ve yerini bambaşka nitelikteki bir rejimin ve aynı şekilde farklı bir politikanın alması oluşturmaktadır.⁷³

1979 İran İslam Devrimi’nin ardından, Tahran ve Ankara’da benimsenen farklı yönetimler sebebiyle Türk-İran ilişkileri bozulmuştur. Türkiye, seküler

⁷⁰ Çetinsaya, “Türk-İran İlişkileri”, Der. Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, s. 219.

⁷¹ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, “İran’la İlişkiler,” Ed. Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 155.

⁷² Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” *Seta İran Dosyası*, s. 11.

⁷³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 749.

sistemini bahane ederek ve İran Devrimi'nin ihracından korkarak, siyaset alanında İran'dan uzak durmaya özen göstermesine rağmen, İran-Irak Savaşı sırasında İran ile ekonomi alanında ilişkilerini geliştirme yolunu aramıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal, İran ile yakın ekonomik ilişkiler kurulmasının Türkiye'nin çıkarına olduğuna inanmış ve tüm dünyanın İran'a cephe aldığı bu dönemde Tahran'ın izolasyonuna karşı çıkmıştır. Karşılığında, özellikle Özal'ın yönetiminde olduğu dönemde, İran Türkiye'ye ekonomik işbirliği konusunda özel önem göstermiştir. Özal'ın başbakanlığı döneminde RCD, ECO olarak canlandırılmış, daha sonra SSCB'nin çökmesiyle birlikte eski SSCB sınırları içinde bulunan Müslüman ülkelerin de bu örgüte katılımı sağlanmıştır.⁷⁴

Diğer yandan İran'da gerçekleşen İslam Devrimi sonucunda Türkiye'nin iki önemli konuda endişesi olmuştur. Birincisi, İslamcı akımların Türkiye'ye bulaşması, diğeri ise devrimin başarısız olması ve bunun sonucunda İran'ın dağılarak bir Kürt devletinin kurulmasına yol açmasıdır. Ankara'yı en çok korkutan, Kürt milliyetçiliği ve İslamcı hareketlerdir. Türkiye'nin İran İslam Devrimi'ne karşı politikası, bunlardan herhangi birisinin Türkiye'nin politik yapısını etkilemesini engellemektir. Türkiye'nin bu iki endişesi Irak'ın İran'a yönelik sınır bölgelerine düzenlediği saldırılar sonrasında daha da artmıştır. Saldırıdan on gün önce 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de bir askeri darbe gerçekleşmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin yönetime el koymasının esas nedenlerinden biri, generallerin solcu Türk ve Kürt milliyetçi grupların işbirliğinden duydukları endişenin artmasıydı. Türk hükümeti ve TSK, Irak'ın İran'a saldıracağından haberdardı. Türkiye'deki o dönem yaşanan politik kriz göz önüne alındığında, TSK belki de askeri yönetimi ve Kürt bölgesindeki olağanüstü yönetimi Türkiye'de ve Kürt bölgesinde çıkması muhtemel karışıklıkları önlemek için ilan etmişti.⁷⁵

⁷⁴ Bülent Aras, "Türk- İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik," **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 63.

⁷⁵ Robert Olson, **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Çev. Kezban Acar, Ankara: Babil Yayıncılık, 2005, s. 11.

3. İran-İrak Savaşı Sürecinde İran-Türkiye İlişkileri

İrak'la savaşın başlaması İran'ı, Şah döneminde izlenen Iraklı Kürtleri her alanda Bağdat'a karşı destekleme olan klasik politikasına geri döndürmüştür. Irak Kürtlerini kendi müttefiki kabul eden İran, ayrılıkçı Kürt gruplarını silahlandırmış ve Irak'ı bunlara karşı ülke içinde önemli miktarda asker ayırmaya zorlamıştır. Şah döneminde olduğu gibi kentler ve anayollar dışındaki Kürt bölgeleri Irak'ta Kürt aşiretlerin kontrolü altına girmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye iki isteğini İran'ailetmiştir.

Birincisi; Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesiydi. Bu istek hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanmasının sabote edilmemesini, hem de Türk mallarının Habur'dan sonra güvenli biçimde Irak'ın kuzeyinden geçebilmesini kapsamaktadır. Savaş İran'ın lehine geliştikçe İran'ın, Irak'ın kuzeyinden ilerleyerek Yumurtalık-Kerkük petrol boru hattının bir kısmını doğrudan eline geçirmesi olasılığı doğmuştur. Uçaklarla boru hattına veya Kürt gruplara zarar vermeyen İran'ın, kendi işgalindeki bir bölgeden Irak petrolünün pazarlanmasına göz yummasını beklemek gerçekçi olmazdı. Türkiye'nin endişelerinin arttığı bir dönemde, İran ilerlemesini durdurdu. Cephenin ağırlık merkezi yine güneye kaymış, İran'ın bu tutumunda Türkiye'nin oynadığı rol bilinmese de İran'ın Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermekten özenle kaçındığı izlenimi Ankara'yı rahatlatmıştır.⁷⁶

İkincisi ise; Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) destek verilmemesi. Savaş boyunca Irak'ın kuzeyinde meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'de aynı dönemde PKK eylemlerinin ortaya çıkışı Türk-İran ilişkilerini etkilemiştir. 1983 yılından itibaren İran ordusunun Irak'ın kuzeyine girerek cephe açması ve Bağdat yönetimine karşı Iraklı Kürt gruplarla ilişkiye girmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Özellikle 1986 yılından itibaren bir yandan Irak'ın kuzeyindeki bütün Kürt grupların birleşerek İran'ın kontrolü altına girmesi, Türkiye açısından endişe verici olmuştur. Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan diğer bir konu da 1984 yılından itibaren PKK eylemlerinin başlamasıyla birlikte PKK militanlarının İran sınırını kullandığı iddiaları olmuştur. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde PKK'ya karşı gerçekleştirdiği

⁷⁶ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler," Ed. Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 153-154.

askeri hareketlar, Iraklı Kürtlerle müttefik olan İran'ı rahatsız etmiştir. Fakat aynı zamanda Türkiye'nin savaş esnasındaki tarafsız tutumu İran için hayati bir önem taşıdığından, İran Kasım 1984'te bir antlaşma imzalayarak kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girmiştir ve genel olarak savaş boyunca bu taahhüdüne uymuştur.⁷⁷

Savaşın bitmesinden üç ay sonra 10 Kasım 1988'de Ankara'daki İran elçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesiyle ilk kriz ortaya çıkmıştır. Mayıs 1989'da İran'ın Ankara Büyükelçisi Muttaki'nin geri alınmasına kadar yaşanan bir dizi olayla kriz, canlılığını korumaya devam etmiştir. Fakat ilişkilerdeki "krizler dönemi" yedi aydan uzun sürmemiştir. Bunun temel nedeni, İran İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesi olmuştur. Bu tarihten itibaren yönetimde ağırlığını hissettiren eski Meclis Başkanı ve yeni Devlet Başkanı Rafsancani, daha ılımlı bir politika sürdürmeye başlamıştır. 10 Kasım 1990'da Ankara'daki İran büyükelçiliği bayrağını yarıya indirmiş ve Ankara'ya yeni atanan büyükelçi Bagheri öncelikle Anıtkabir'i ziyaret etmiştir. Böylece 1990'lara girildiğinde Türkiye-İran ilişkileri mesafeli ama krizlerden de uzak bir nitelik göstermeye başlamıştır.⁷⁸

D. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

1. Birinci Irak Savaşı ve SSCB'nin Dağılışı Ardından İran-Türkiye İlişkileri

1990-1991 yıllarında Türk-İran ilişkilerine Birinci Irak Savaşı ve SSCB'nin dağılması ile beraber iki yeni faktör daha katılmıştır. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan kriz ve bunu takip eden savaş, uluslararası ve bölgesel bütün dengeleri değiştirse de, yeni bir kulvarda devam eden Türk-İran ilişkilerinin temel yörüngelerini değiştirmeyecek, hatta belli konularda pekiştirecektir. İki ülkenin kriz ve savaş boyunca benzer politikalar izlemeleri ve aralarında temel bir

⁷⁷ Çetinsaya, "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun," *Seta İran Dosyası*, s. 14.

⁷⁸ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler," Ed. Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 157.

anlaşmazlık olmaması, bir başka ifadeyle İran'ın bu dönemde Irak karşısında Batı çizgisini desteklemesi İran'ın hem Batıyla ilişkilerinde hem de Türkiye ile ilişkilerinde olumlu izler bırakacaktır. Bu dönem boyunca Türkiye ve İran hem krizin çeşitli aşamalarında işbirliği yapmışlar hem de iktisadi alandaki işbirliğini daha da geliştirmişlerdir.⁷⁹

2. SSCB'nin Dağılmasından Sonra, İran ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya Yönelik Politikaları

Soğuk Savaşın sona ermesinden ve SSCB'nin dağılmasından sonra İran'ın kuzeyinde ve doğusunda sekiz yeni devlet (Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarını kazanmıştır.⁸⁰ İran, Orta Asya'da ve Kafkasya'da yeni devletlerin çıkışını uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulmak için bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır.⁸¹ 1992 yılının ilk ayları boyunca özellikle Batıda yaygın görüş SSCB sonrası boşluğun Orta Asya'da bir "Türk modeli" ve "İran modeli" rekabetine rol açacağıydı. İki ülke başlangıçta bu havadan etkilenseler de kısa sürede hem bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini hem de ikili ilişkilerindeki bölgesel boyutu gerçekçi politika temeline oturtarak, bazı alanlarda (örn. kültürel) rekabeti sürdürmekle beraber, bazı alanlarda (örn. ticaret ve yatırım) zaman içerisinde işbirliğini öne çıkarmışlardır. Bunun en temel göstergesi 1992'de bütün Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın ECO'ya katılımı olmuştur. Kafkasya'daki durum ise Türk-İran ilişkileri açısından Orta Asya'daki kadar kolay değildir. Bir yandan Azerbaycan'ın gerek Türkiye ve gerekse İran'a olan kültürel, dinsel, etnik yakınlığı diğer yandan bölge ülkelerinin kendi içinde ve birbirleri arasındaki çatışmalar ve öte yandan büyük güçlerin bölgeye Orta Asya'yla kıyaslanmayacak ölçüdeki ilgisi ve müdahalesi, Kafkasya'yı Türk-İran ilişkilerinde

⁷⁹ Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", Der. Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, s. 229.

⁸⁰ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", Der. Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s: 149.

⁸¹ Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu," **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 238.

gerginlik yaratan bir problem haline getirmiştir. Özellikle Ebülfez Elçibey döneminde (Haziran 1992-Haziran 1993) İran karşıtı ve Türkiye yanlısı Azeri milliyetçiliğinin öne çıkarılması ilişkileri gerginleştirmiştir.⁸² Elçibey'in İran'dan, Güney Azerbaycan'da insan haklarına riayet edilmesi hususundaki ricası, Tahran yönetiminde hem endişe hem de tepki ile karşılanmıştır. İranlı yöneticiler, Elçibey'in taleplerinden o kadar endişe etmişlerdir ki, tepkilerini o sıralar Rusların ve Batılı çevrelerin teşviki ile Kuzey Azerbaycan'a saldıran Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye ve onlara yardım yapmaya kadar götürmüştür.⁸³ Bu dönemde İran'ın, Türkiye karşıtı politikalar gerçekleştirme çabalarına, bölgede İran-Ermenistan-Yunanistan eksenini oluşturma arayışları örnek gösterilebilir.⁸⁴

3. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve Sonrasındaki İlişkiler

11 Eylül 2001'de teröristlerin New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yönelik saldırıları, İran'ın bu saldırıları kınamasına rağmen İran için kötü haberlerin artması anlamına gelmiştir. Washington bu saldırılar sonucunda Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran'ı da “Şer Eksenini” ülkelerine dahil etmiştir. Türkiye bu olaydan sonra ABD'nin terörizme karşı savaş kampanyasına katılmış ve sonraki süreçte Orta Asya'daki otoriter rejimlere karşı mücadele eden muhalefet gruplarına ve “İslamcı teröristlere” karşı savaşmalarını sağlamak için Orta Asya Türk Devletleri'ne yardım amacıyla “özel timler” göndermeye devam etmiştir. Türkiye'nin Haziran 2002'de Afganistan'daki BM güçlerinin komutanlığını devralması, ABD'nin El-Kaide'ye ve Taliban'ın Irak'taki güçlerine karşı açtığı savaşa verdiği desteğin önemli bir göstergesiydi.⁸⁵

11 Eylül 2001'deki saldırılar sonucunda ABD önce Afganistan'ı, sonrasında Irak'ı işgal etmiştir. Irak'ın ABD tarafından işgali Türkiye ve İran açısından bölgede hem örtüşen hem de ayrışan çıkarların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye ve

⁸² Çetinsaya, “Türk-İran İlişkileri”, Der. Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, s. 229-230.

⁸³ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 165.

⁸⁴ Keskin, “Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri,” *Stratejik Analiz Dergisi*, s. 24.

⁸⁵ Olson, *Türkiye-İran İlişkileri 1979–2004*, Çev. Acar, s. 228.

İran, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını, Irak halkının yönetimi devralmasını istemiştir. Her iki ülkenin de Irak'ta barınan ve mücadele etmek istediği teröristler vardır. Türkiye PKK/Kongra-Gel, İran ise HMÖ ile mücadele etmektedir. Diğer yandan iki ülkenin Irak üzerinde oluşturulan politikalarından birbirlerine yönelik güvensizlik ortamı da mevcuttur. İran'a göre, Türkiye'nin Musul ve Kerkük topraklarında gözü vardır. Türkiye ise, İran'ın Irak Şiileri üzerindeki etkisinden rahatsızlık duymaktadır.⁸⁶

Diğer yandan, 1979 sonrası sürdürülebilir gerginlik siyaseti çerçevesinde yürüyen ilişkilerde, ortak güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı İkinci Irak Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. İşgal sonrası ABD ve İsrail'in Irak'taki faaliyetlerinden rahatsız olan iki ülke, bölgesel istikrar için dayanışma sürecine girmiştir. Teröre destek vermek ve kitle imha silahları edinmeye çalışmakla suçlanan 11 Eylül'ün hedef ülkelerinden İran, pasif düşmandan aktif düşmana dönüştükçe Türkiye ile olan ilişkilerine daha çok önem verme ihtiyacını hissetmiştir.⁸⁷

4. İran'ın Nükleer Silahlanma Çabaları ve İran-Türkiye İlişkileri

Türkiye'nin İran nükleer çalışmalarını kendine yönelik acil bir tehdit olarak tanımlamakta ihtiyatlı bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Bu tutumun başlıca nedenleri, Türkiye-İran ilişkilerinin egemenlik sorunlarından muaf oluşu, iki devletin güç unsurları arasında belli bir dengenin kurulması nedeniyle doğrudan tehdit algılamasının zayıflığı ve Irak'ın kuzeyinde olası bir Kürt devletinin kurulmasının engellenmesi konusunda iki devlet arasındaki dayanışmanın varlığıdır. Bir taraftan Irak'ta iç savaşın çıkabileceğini düşündüren gelişmeler, diğer taraftan İran nükleer krizi, tüm enerjisini AB müzakere sürecine vermesi gereken Türkiye'yi zorlamaktadır. ABD'nin İran'ı vurması üzerine inşa edilen senaryolar bir yana, BM'den İran'a çıkacak ciddi yaptırım kararları bile Türkiye'yi zor duruma düşürmeye yetecektir. Türkiye İran nükleer krizi konusunda olabildiğince tarafsız

⁸⁶ Keskin, "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri," **Stratejik Analiz Dergisi**, s. 27.

⁸⁷ Z. Tuba Kor, "Türkiye-İran İlişkileri," **Anlayış Dergisi**, Eylül 2004, Sayı: 16, s. 65.

kalabilme politikası izlemekle beraber uluslararası toplumla beraber hareket etme arzusundadır.

Türkiye'nin nükleer enerji konusundaki tavrı, İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesi ve bu durumun garanti altına alınması için İran'ın uluslararası toplum ve kurumlarla şeffaf bir ilişki geliştirmesi yönündedir. Türkiye bu sorunda bir kolaylaştırıcı rol oynayarak, İran'ı sorumlu davranmaya ikna etmeye çalışırken, uluslararası toplumun da İran'ın gerçeklerine göre davranması için çaba harcamaktadır. İran'ın nükleer diplomasisinin başındaki Ali Larijani ve UAEA Direktörü Muhammed Baradei'nin Türkiye ziyaretleri sırasında bu kolaylaştırıcı rolün pratiğe dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir. Türkiye aynı zamanda 2006 Haziran ayında alınan 5+1 grubu (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya) İran'ın nükleer sanayi ve balistik füze programına kısıtlamalar öngören kararının AB Dış Politika Şefi Javier Solana tarafından Tahran'da açıklanmasına önyak olmuştur.⁸⁸

Nükleer kapasiteye ulaşmış ya da ulaşmaya yakın bir İran'ın, Türkiye çıkarlarına yönelik doğrudan veya dolaylı tehditler oluşturabileceği ve böylesi bir İran'ın, zayıf bir ihtimal de olsa, ülkesel bütünlüğe yönelik doğrudan bir tehdit oluşturabileceği açıktır. Ancak, daha önemli olan konu, bu durumun yaratabileceği dolaylı risklerdir. Yani, İran'ın bu kapasiteye ulaşması hem ikili ilişkilerdeki dengeye, hem de Türkiye'nin Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya ve hatta Balkanlar'daki daha geniş jeopolitik çıkarlarına olumsuz anlamda etki edebilecek bir durumdur. Söz konusu durum salt savunmaya ilişkin bir sorun değildir ve daha geniş yansımaları olabilir. İran'ın böylesi bir kapasiteye ulaşmasının “çağlayan etkisi” yapması da söz konusu olabilir. Bu bağlamda, özellikle Ege ve Balkanlardaki Türk güç yapısı ve stratejisindeki değişimlere karşı çok hassas olan Yunanistan'ın bu durumdan istifade ederek harekete geçmesi söz konusu olabilir.

Ancak, şunu belirtmekte fayda vardır ki, kitle imha silahları ve sürekli geliştirdiği füze teknolojisi nedeniyle her ne kadar ciddi bir tehdit gibi görünse de, Türk kamuoyunun çok az bir kısmı İran ile bu tür silahların da kullanılabileceği bir çatışmaya girme kaygısını paylaşmaktadır. Kamuoyunun ancak ufak denilebilecek

⁸⁸ Aras, “Türk- İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik,” **Avrasya Dosyası**, s. 82.

bir kesimi İran'dan doğrudan bir tehdit algılaması içindedir. Zira Türkiye'nin İran ile ilgili kaygıları çok daha farklıdır. Öncelikle, ülkenin laik elitleri, ordu da dahil olmak üzere, İran'ın İslami radikalizm ihracından kaygılanmaktadır. Bu nedenle İran, birçok kesim tarafından daha ziyade bir iç tehdit unsuruymuş gibi algılanmaktadır.⁸⁹ Türkiye'de 1997 yılında başlayan "28 Şubat" sürecinde, bu algılama doruk noktasına ulaşmış, İran tehdidi sıklıkla tekrarlanmış ve gündemden düşmemiştir.

⁸⁹ Sezgin Kaya, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları," **Avrasya Dosyası**, 2005, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 226.

III. BÖLÜM: İRAN-ABD İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Bu bölümde Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında İran-ABD ilişkilerinin kısaca açıklanmasından sonra ilk olarak, Basra Körfezi'nin güvenliği bağlamında iki ülkenin bu bölgeye yönelik Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında uyguladığı politika değişikliklerine değinilecektir. İkinci olarak, İran ve ABD'nin, SSCB'nin çöküşünden sonra Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesinde bağımsızlıklarını kazanan ülkelerle ilişkilerine değinilecek ve İran ile ABD arasındaki bölgedeki enerji kaynakları konusundaki rekabetin boyutları değerlendirilecektir. Sonrasında sırayla, ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmelere, BOP kapsamında ABD'nin İran'a bakışına, Irak'ın işgali sonrası İran ve ABD'nin bu ülkedeki güç mücadelesine ve Orta Doğu bölgesindeki İsrail faktörünün İran-ABD ilişkilerindeki etkisine yer verilecektir. Daha sonra İran'ın nükleer güç olma çabaları ve buna karşı ABD'nin tutumuna değinilecektir. Son olarak, Soğuk Savaş sonrası İran-ABD ilişkilerin Türkiye'yi nasıl etkilediğini ve bundan sonraki olası etkilerin neler olabileceğine değinilecektir.

A. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İRAN-ABD ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İran ile ABD arasındaki ilişkiler 1950'lerin başından beri devam etmekle beraber, ilişkilerin gelişmesi esas itibariyle 1971'de başlamış ve ABD, Körfez bölgesinde SSCB'ye karşı yürüttüğü iki ayaklı politikada, İran'a ayrı bir önem vermiştir. Çünkü SSCB'nin bölgeye yönelik olası saldırısına karşı güçlü bir İran, bu devleti, bir süre için de olsa engelleyerek tampon işlevi görebilir ve ayrıca Şah, iç ve dış saldırılar karşısında bölge devletlerine yardım edebilirdi. Dolayısıyla, Batı için yaşamsal öneme sahip olan Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamada İran'ın önemli bir yeri vardı ve bu nedenle ABD, İngiltere'nin çökmesiyle birlikte bölgede ortaya çıkan güvenlik sorununu İran'a yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla çözümlmeyi amaçlıyordu. 1972-1979 yılları arasında iki ülke arasındaki ekonomik

ilişkiler giderek yükselmiştir. Bu dönemde İran'ın ihracat ve ithalat sıralamasında ilk sıraları ABD'nin aldığını görmekteyiz. 1979'da gerçekleşen İslam devrimi, İran-ABD ilişkilerinin durmasına ve ABD'nin Orta Doğu'da ticari, siyasi müttefiki olan önemli bir ülkeyi kaybetmesine neden olmuştur. ABD'nin 1979'da İran'ın fonlarını dondurması ve 1980'de diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Körfez Krizi sonrasında başlatılan ve Clinton yönetimi tarafından formüle edilen “çifte çevreleme” politikası ve bunun bir uzantısı olan, Clinton yönetiminin 1995'te önerdiği İran ve Libya'ya ticaret yasağı koyan ve İran'a ekonomik yaptırımlar uygulamasını öngören 1996'daki hazırlayıcısı ABD senatörü Alfonse D'Amato'nun adıyla anılan D'Amato Yasası ile iki ülke arasındaki gerilim süreci devam etmiştir. Bu yasadaki asıl amaç, İran'ın ekonomik politikalarla çevrelenerek iç siyasi rejimin baskı altında tutulması ve Batı ile daha yakın ilişkilere zorlanması olarak hedeflenmiştir.⁹⁰ Bu yasayla amaçlanan yaptırımların İran ekonomisi üzerinde olumsuz etkileri olmadığını ifade etmek mümkün olmamakla beraber, yaptırımların rejimi çökerteceği yönündeki beklentilerin gerçekleşeceği de kuşkuyla gözükmüş ve ABD'nin iyimser tahminlerinden öteye gidememiştir.⁹¹

İran'a dönük yaptırımların ABD açısından istenilen sonuçlara tam anlamıyla ulaşamamasının nedenleri arasında, İran'ın ekonomik olarak kendi kendine yeterlilik politikası uygulaması, Batı karşıtlığını rejimin bekası ile ilişkilendirerek iç politikada destek bulması, doğalgaz, petrol gibi önemli yeraltı zenginliklerine sahip olması ve zaman içerisinde ABD dışında Fransız, İtalyan gibi Batılı petrol şirketleriyle de anlaşma yapması gösterilebilir. Bu nedenlerden dolayı Clinton yönetimi, 1999 yılında yaptırım şartlarını yumuşatmak zorunda kalmıştır.⁹² Clinton sonrası yönetime gelen Bush, 19 Nisan 2001'de, İran ve Libya'ya yönelik yaptırımlara son vermediğini açıklamış ancak, tüm yaptırım politikalarının etkin olup olmadığının gözden geçirilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan hareketini ve Irak işgalini gerçekleştiren ABD'nin, İran'a yönelik sert çıkışları yoğunluk kazanmıştır. Bu dönem sonrası yaşanan süreçte ABD yönetimi

⁹⁰ Aksoy, “İran,” *Ortadoğu Yıllığı* 2007.

⁹¹ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 280-281.

⁹² Aksoy, “İran,” *Ortadoğu Yıllığı* 2007.

İran'ı, nükleer silahlara sahip olmaya çalıştığı, bölgeye yönelik rejim ihracı politikası güttüğü, Orta Doğu barış sürecini engellemeye çalıştığı, Lübnan'daki İslâmi Cihad ve Hizbullah gibi örgütleri desteklediği, ülke içerisinde otoriter bir yönetim sürdürdüğü ve ülke dışındaki rejim muhaliflerinin hayatları için tehdit oluşturduğu için suçlamıştır. İran ise bu suçlamalara karşılık, kendisine yönelik yaptırımların kaldırılmasını, uluslararası sistemde ABD ve İsrail'in yürüttüğü İran karşıtı bütün çabalara son verilmesini ve İran'a yönelik rejim değişikliğini amaçlayan çalışmaların derhal durdurulmasını istemiştir.⁹³

Son dönemde Afganistan'da sonuçlandırılmayan operasyon ve Irak'ta bir türlü sağlanamayan iç istikrar gibi gelişmeler, ABD yönetimini, İran politikasını yeniden gözden geçirmeye ve tek başına değil de BM aracılığıyla veya diplomatik yöntemlerle yaptırım uygulama yolunu seçmeye zorlamaktadır. Diğer taraftan, 4 Kasım 2008 tarihinde yapılacak ABD başkanlık seçimleriyle beraber Bush yönetimin görev süresinin bitecek olması, Irak yönetiminde İran yanlısı Şiilerin daha etkili bir konuma gelmesi, Filistin'deyse ABD karşıtı olan Hamas'ın yönetime gelmesi ve İran'ın Rusya'yla ilişkilerinin geliştirilmesi iki ülke arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkileyecek unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴

1. Basra Körfezi'nin Güvenliği Bağlamında İran-ABD İlişkileri

ABD'nin jeostratejisi açısından baktığımızda İran çok önemli bir ülkedir. İran'ın birinci önemi şudur: Jeostratejik konumu bakımından İran; Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya'dan oluşan yeni yaşam sahasının merkez ülkesidir. İran denetlenmeden, enerji zengini bu bölgenin bütününün kontrol altına alınması mümkün değildir. İran enerji zengini Basra Körfezi'ni kontrol etmektedir. İran, küresel petrol rezervlerinin %65'nin bulunduğu bir bölgeyi kontrol eden bir jeostratejik konuma sahiptir. İran; Körfez'in batısındaki enerji zengini Suudi Arabistan'ı, Kuveyt'i, Birleşik Arap Emirlikleri'ni de etkileme yeteneğine sahiptir. İran ayrıca jeostratejik konumuyla dünya petrol pazarına günde 20 milyon varil

⁹³ Şenol Kantarcı, "ABD'nin "İmparatorluk Projesi"ni Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye," <http://www.2023.gen.tr/subat2006/3.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2008.

⁹⁴ Aksoy, "İran," **Ortadoğu Yılı 2007**.

petrol akışı sağlayan Hürmüz Boğazı'nı da kontrol etmektedir. Bütün bunların yanı sıra İran'ın kendisi de enerji zengini bir ülkedir. Dünya doğalgaz rezervlerinin %15'i ve Rusya'dan sonra en zengin gaz rezervi, İran'dadır.⁹⁵

ABD'ye göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından, Basra Körfezi'nde istikrar ve güvenliği sağlayabilecek iki ülke bulunuyordu. Bunlar; İran ve Suudi Arabistan'dı.⁹⁶ ABD eski Başkanı Richard M. Nixon, görevi devraldıktan kısa bir süre sonra, Vietnam Savaşı'nın getirdiği yükün de etkisiyle, ABD'nin Körfez politikasında büyük bir değişim başlatmıştır. Değişimin temelini, kendi adını taşıyan ve 1969'da ilan edilen doktrininin bölgeye nasıl uygulanacağı sorunu oluşturmuştur.⁹⁷ Nixon Doktrini'nin özü, bundan böyle bölgesel çatışmalara ABD'nin doğrudan askeri müdahalelerde bulunmayacağını ve bunun yerine askeri ve ekonomik yardımla yetineceğini öngörmesiydi.⁹⁸ Yeni doktrine göre; ABD bölgenin emniyeti ve savunulması ile ilgili kararlarını tek başına almayacak ve yükü bölgedeki diğer müttefikleriyle birlikte paylaşacaktı. Çift Sütun Politikası'nın askeri ayağını İran, ekonomik ayağını ise Suudi Arabistan oluşturmaktı.⁹⁹

1979'da İran'da meydana gelen gelişmeler Nixon Doktrini'nin tekrar gözden geçirilmesini gerekli hale getirdi. Zira Şah'ın devrilmesi, ABD'nin İran'a dayalı bölgesel politikasını altüst etmesinin yanında bu ülkenin ithal petrole olan bağımlılığı noktasında, ABD'yi yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştı. Dolayısıyla söz konusu bu gelişmeler ışığında Başkan Carter, yaptığı açıklamada bu endişesini ortaya koymuş ve petrolün savunulmasında ve güvenliğinin sağlanmasında ABD'nin gerekirse doğrudan askeri gücünü kullanacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁰ Bu dönemde, ABD İran'ı çevrelemek amacıyla hareket etmeye başladı. Çünkü İran'ın bölgede

⁹⁵ Nejat Eslen, "İran Üzerinde ABD ile Çin Arasında Güç Mücadelesi Var 'ABD Nükleer Darbe Yapabilir'," <http://www.2023.gen.tr/subat2006/2.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2008.

⁹⁶ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 128.

⁹⁷ Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 247.

⁹⁸ Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 248.

⁹⁹ Ali İhsan Gürler, **Büyük Orta Doğu Projesi ve Bush Doktrini**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 221-222.

¹⁰⁰ Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 254.

üstünlüğü ele geçirmesi, ABD çıkarlarına aykırıydı. Sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı sırasında, ABD'nin çoğunlukla Irak'ı desteklemesi de İran hakkında bu konuda duyduğu bu endişeden kaynaklanmaktaydı.¹⁰¹

1990'ın ilk yarısında Washington'un İran'a yönelik dış politikası, "ne yakın-ne uzak" şeklinde tanımlandırılabilir. Washington bu dönemde, Basra Körfezi'nin doğu kıyılarına egemen olan, Azerbaycan'a karşı hırslı tavrının dışında, Orta Asya'nın yeni siyasi çeşitliliğinin istikrarına destek sağladığı için ABD'ye düşmanlığına bakılmaksızın İran'ın bağımsızlığının desteklenmesi gereğine inanan bir politika izlemiştir. Aynı şekilde, Rusya'nın uzun vadede ABD'nin Körfez bölgesindeki çıkarlarını tehdit etmesine karşı İran'ın bariyer oluşturduğunu düşünen Washington yönetimi, İran dış politikasını, 1990'dan 1995'e kadar dengede ve çatışmasız olarak sürdürmüş, ancak 1995'ten sonra İran'a yönelik dışlayıcı bir politika izlemeye başlamıştır.¹⁰²

Görüldüğü üzere, ABD'nin Basra Körfezi ile ilgili açıkladığı en önemli stratejilerden birisi bölgede sürekli askeri varlık bulundurmaktır. Bu nedenle ABD, özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle gerçekleştirdiği Birinci Irak Savaşı sonrasında Körfeze yerleşmiş ve bölgenin güvenliğini sürekli olarak bu askeri varlıkla sağlanmaya çalışmıştır.¹⁰³ Bölge üzerindeki ekonomik çıkarları, ABD'nin Körfez politikasına yön vermektedir. Dünyanın en önemli petrol tüketicilerinden birisi olan ABD, petrol ithalatının büyük bir oranını bu bölgeden sağlamaktadır. Dünya petrol rezervlerinin yarısından fazlasının bu bölgede olması, bölge güvenliğinin ABD ve diğer petrol ithalatçısı ülkeler açısından önemini artırmaktadır.¹⁰⁴ ABD'nin kendi petrol rezervleri artık tükenmek üzeredir. ABD'nin kendi enerji ihtiyaçları açısından bölge ülkesi İran önemlidir. Ancak, ABD petrol şirketleri ABD yönetiminin koyduğu sınırlamalar nedeniyle İran'da

¹⁰¹ Gökçe Dalgıç, "Soğuk Savaş'tan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri," *Avrasya Dosyası*, 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 279.

¹⁰² Kantarcı, "ABD'nin 'İmparatorluk Projesi'ni Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye," <http://www.2023.gen.tr/subat2006/3.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2008.

¹⁰³ İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çev. Uygur, s. 128.

¹⁰⁴ Ramazan Kılınç, "Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar," *Avrasya Dosyası*, 2000, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 19.

çalışmamaktadır. ABD, rejimi değiştirerek İran enerji pazarını ABD petrol şirketlerine açmak istemektedir. Ancak, daha da önemlisi İran'dan çıkan petrol ve doğalgaz Batı'dan ziyade Doğu'yu beslemektedir. ABD küresel üstünlüğünü sürdürebilmesini, Körfezdeki petrol akışını, kontrol edebilmesine bağlamaktadır.¹⁰⁵ Diğer yandan ABD'nin bölgede ve Körfezde İran'ın zayıf tutulması suretiyle bölgesel bir güç olmasının engellenmesi politikası İran'da sıklıkla işlenmektedir.¹⁰⁶ İran'a göre, Körfezin güvenliği bütün ülkelerin toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesinden geçmekte olup, bölge güvenliğinin en büyük engellerinden biri ABD'nin bölgede yayılmacı politikalar izlemesidir. İran, ABD'nin bölge işlerine karışmasına her zaman karşı çıkmıştır. Bununla birlikte İran'ın bu stratejisi ABD'den destek görmemiştir.¹⁰⁷

2. İran ve ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya Politikası

Orta Asya ve Kafkasya sınırları hala tartışılan kesinlik kazanmamış bir bölge olma özelliğini korumakla birlikte, yüzyıllarca sahip olduğu stratejik önemi bugün de korumakta ve 19. yüzyılda sahne olduğu “Büyük Oyun” a, bu sefer yeni aktörlerle ve konularla fakat sonuçta galip olanın sahip olacağı aynı avantajlarla, tekrar ev sahipliği yapmaktadır. Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası”nda, bölgeye hakim olanın tüm dünyaya hakim olacağını öngördüğü Orta Asya ve Kafkasya, günümüzde tek bir güç tarafından yönetilmeyen sınırlı bakir bölgelerden birisi olduğu için büyük güçlerin sürekli ilgisini çekmektedir. Bölge üzerinde oynanan oyunlar ve yaşanan rekabet, ABD'nin de yer aldığı büyük güçler için prestij meselesi iken, bu oyunda piyon konumundan oyun kurucu konumuna geçmekte olan İran gibi bölge devletleri için ise bir ölüm ve kalım savaşı olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Eslen, “İran Üzerinde ABD ile Çin Arasında Güç Mücadelesi Var ‘ABD Nükleer Darbe Yapabilir’,” <http://www.2023.gen.tr/subat2006/2.htm>, Erişim Tarihi:09.04.2008.

¹⁰⁶ Kılınç, “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar.” **Avrasya Dosyası**, s. 20.

¹⁰⁷ İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, s.128.

¹⁰⁸ Sercan Salgın, “Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya,” **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2007, Cilt: 2, No: 3, s. 203.

1990'lı yılların hemen başında yarım asırdan fazla süren Soğuk Savaş sona ermiş, Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan bu süreçte bağımsızlıklarını kazanmıştır. ABD de, SSCB'nin dağılmasını takip eden süreç içerisinde dünya politikasında daha önce sahip olmadığı kadar prestij ve hareket serbestisi kazanmıştır. ABD yönetimi Soğuk Savaş sonrası dönemde zafer sarhoşluğu içerisine düşmemiş ve başlangıçta Orta Asya bölgesinde yeni dönemin getirdiği fırsat ve sorumlulukların bilincinde hareket etmeye çalışmıştır.¹⁰⁹ Soğuk Savaş boyunca ve SSCB'nin yıkılmasından sonraki dönemde Orta Asya, ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır. 1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova'da yaşananlar, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etmiştir.¹¹⁰

Clinton döneminde ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasının aslında iki farklı düşünce tarafından şekillendiği görülmektedir. İlk grupta Rusya'nın eski emperyal politikalarına dönmeden liberal bir ekonomik modele ve demokratik kurumsal yapılara sahip bir sisteme dönüşmesini isteyen ve "Önce Rusya" anlayışıyla sloganlaştırılan düşünce yer almaktaydı. Bu düşüncenin özünde, Rusya'nın artık eskisi gibi küresel bir aktör olmadığı ancak, bölgesel bir aktör olarak varlık göstermesinin de Amerikan çıkarlarına aykırı olmadığı yatmaktaydı. Bu gruptan farklı olarak, öncülüğünü 1996 sonunda Dışişleri Bakanı olan Madeleine Corbel Albright'ın yaptığı ve Rusya'nın politikalarına hala kuşkuyla bakan bir başka grup bulunmaktaydı. Bu grup, Rusya'nın eski SSCB geçmişine vurgu yaparak buna yönelik politikaları jeopolitik çerçevede değerlendirmekte ve dolayısıyla SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğunun Rusya tarafından doldurulmasını engellemek istemekteydi. Bu bağlamda Rusya'nın bölgeye nüfuz

¹⁰⁹ Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu," **Avrasya Dosyası**, s. 242.

¹¹⁰ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları," Der. Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 20.

ederek bölgede baskın hale gelmesi, Orta Asya devletlerinin egemenliklerinin ve ekonomilerinin güçlendirilmesiyle engellenmeliydi.¹¹¹

ABD'nin Orta Asya bölgesindeki yaşamsal çıkarlarının giderek artmasına paralel olarak, ABD ulusal güvenlik stratejilerinde bu bölgeye yönelik politikalar daha fazla yer almaya başlamıştır. 1998'deki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde, bölgedeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara aktarılmasının ve bölgenin istikrarının ABD için taşıdığı önem açıkça ifade edilmiştir. ABD, Orta Asya bölgesine yönelik siyasi ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek maksadıyla, ekonomik yardımları sık başvurduğu bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir.¹¹² 1998'den itibaren ABD, bölge ülkelerine yönelik diplomatik girişim ve insani yardımlar dışında, bölgede içindeki güvenliği sağlamaya yönelik askeri malzeme yardımlarında bulunmuştur. ABD, Orta Asya Devletleri'ni Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), NATO ve diğer Batı organizasyonlarına katılabilmeleri için desteklemeye başlamış ve uluslararası oluşumlara üye olmaları için de cesaretlendirmiştir. Bu devletlerin, NATO'nun Barış İçin İşbirliği Programı'na (PfP- *Partnership for Peace*) üye olmaları da, askeri alandaki işbirliği için önemli bir gelişme olmuştur.¹¹³

George W. Bush'un ABD Başkanı seçilmesinden 11 Eylül 2001'e kadar geçen süre zarfında da ABD'nin bölgeye olan ilgisi esasen ekonomi-politik temelli olmaya devam etmiştir. ABD dışişleri eski bakanı Colin Powell'ın eski SSCB'den sorumlu danışmanı Clifford Bond, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'ne sunduğu bir raporda ABD'nin bölgede yaşamsal çıkarları bulunduğunu, bunun da enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sorunsuz aktarılması ve bölge

¹¹¹ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, s. 210.

¹¹² Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları," Der. Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I)**, s. 27.

¹¹³ Mehmet Seyfettin Erol-Çiğdem Tunç, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya," **Avrasya Dosyası**, 2003, Cilt: 9, Sayı: 3, s. 11.

lkelerinin serbest piyasa koşullarını benimsemelerine odaklandığını ifade etmiştir.¹¹⁴

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin yeni dönemdeki ulusal güvenlik stratejisini ortaya koyan ve "Bush Doktrini" olarak da adlandırılan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi, her ne kadar 2002 Eylülünde yayınlansa da, teorik çerçevesinin 1990'lı yıllarda oluşmaya başladığı, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından 2001 Ekimindeki Afganistan operasyonu ile beraber uygulanmaya konduğu belirtilmelidir. Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde önleyici savaş ve önleyici saldırı kavramları ön plana çıkmaktadır. Buna göre; kendisini askeri, ekonomik ve siyasal ağıdan diğerk ülkelerle karşılaştırılmayacak ölçüde gören ABD, kendi savunması için herhangi bir tehdidin tam olarak oluşmasını beklemeden harekete geçecekti. Yeni dönem ABD politikaları, Orta Asya bağlamında değerkendirildiğinde, 1990'lı yılların sonlarından özellikle 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinden sonra Washington'un Orta Asya politikalarına güvenlik boyutunun da eklendiğı söylenebilir.¹¹⁵

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik güvenlik politikasının temelinde, bölge enerji kaynaklarının ihracat rotaları zerindeki Rusya etkisini kırmak ve çoklu boru hattı rotaları inşa etmek, hızla büyüyen Çin ve İran'ın doğal yayılma alanını kontrol altında tutmak gibi uzun vadeli stratejik planlar yatarken, kısa vadede demokratikleşme ve insan hakları baskıları konusunda tutarsızlığı önemli taktik hatası olarak değerkendirilmektedir.¹¹⁶ Nitekim Orta Asya Cumhuriyetleri, bölgedeki ABD'nin askeri varlığının kendi güvenlik endişelerini de azaltacağını ve bu sayede ülkelerine Batılı sermaye ve yatırımın geleceğı düşüncesiyle, önceleri ABD ile işbirliğine gitmiştir. Ancak bu ülkeler zamanla ABD'yi, dış politikasında yeri olan demokratikleşme söylemleri nedeniyle rejimleri karşıısında tehdit olarak

¹¹⁴ Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları," Der. Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya lemesi I)**, s. 31.

¹¹⁵ Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, s. 216-217.

¹¹⁶ Gökçen Oğın, "ABD Orta Asya'da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir," <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1628&kat1=1&kat2=>, 23.05.2007. Erişim Tarihi: 13.01.2008.

algılamışlardır.¹¹⁷ Diğer taraftan, ABD'nin askeri üsler şeklinde bölgede fiili olarak yerleşme ve askeri varlığını sert güç ve güvenlik kapsamında sürdürme politikası da, bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde sorunlara neden olmuştur.¹¹⁸

İran ise, Soğuk Savaş sonrası bölgedeki bağımsız Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışını uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulabilmek için bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Uluslararası politikadaki sistem değişikliği ilk planda ABD'nin nihai zaferini dolayısıyla ABD ile zıt kutuplardaki ülkeleri zor günlerin beklediğini çağırırsa da, İran için durum genel eğilimden biraz farklı gelişmiştir. İran'ın ABD yönetimi tarafından uzun zamandır potansiyel fundamentalist tehlike olarak göz önünde tutulduğu ve devrim ihracı endişesi hatırlanırsa, SSCB bloğunun çöküşünü takip eden dönemde oluşan güç ve nüfuz boşluğunun İran tarafından doldurulması ihtimali başta ABD olmak üzere tüm Batı dünyasında bir panik oluşturmuştur.¹¹⁹ İran, bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge devletlerine yönelik başlangıçta devrimini ihraç politikasını uygulamaya koysa da, sonraları bölgeye yönelik politikasında temkinli bir tavır sergilemeye başlamış ve Hazar ve Orta Asya petrolünün Körfez bölgesine taşınması gibi ekonomik ve enerji güvenliği konularında dış politikasını şekillendirmiştir.¹²⁰ İran, Hazar ve Orta Asya siyaseti çerçevesinde, özellikle sınır komşularındaki İslamcı hareketlere yönelik de oldukça dikkatli bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Bu ülkelerdeki İslamcı hareketleri kendisini zor durumda bırakacak şekilde açıkça desteklemekten kaçınmıştır. İran'ın bölge devletlerine karşı uyguladığı bu temkinli politikanın en önemli nedenini, ABD'nin bölgede kendisine karşı uygulamaya koyduğu çevreleme politikası nedeniyle hissettiği güvenlik kaygıları oluşturmuştur.¹²¹ Nitekim ABD'nin Afganistan harekatiyle hemen yanı başına yerleşmesi, İran'ın güvenlik kaygılarının

¹¹⁷ Kamer Kasım, "ABD'nin Orta Asya Politikasındaki İkilem," <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=782&type=48>, 14.09.2007. Erişim Tarihi: 25.03.2008.

¹¹⁸ Muharrem Ekşi, "ABD'nin Orta Asya Politikası'nın Çöküşü," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1202, 08.10.2007. Erişim Tarihi: 18.02.2008.

¹¹⁹ Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu," *Avrasya Dosyası*, 1999, s. 238.

¹²⁰ Kerem Aklin-Sabit Atman, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-48, 2006, s. 85.

¹²¹ Gökçen Oğan, "Yeni Büyük Oyun ve Orta Asya," *Stratejik Öngörü 2023*, Ekim 2006, s. 5.

daha da artmasına sebep olmuştur. Neticede, Afganistan operasyonu ile birlikte İran, ABD'nin fiili çevrelemesiyle somut bir şekilde karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin Afganistan dışında Kafkaslarda Azerbaycan ve Gürcistan'a yerleşmesi, Orta Asya'da üsler edinmesiyle her geçen gün bu devletlerin ABD ile askerî alandaki işbirliklerini artırmaları, İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısı konumunda bulunan ve tarafsız bir politika izlemeye çalışan Türkmenistan'ın yoğun bir baskı altında kalması, Hazar sorununda ibrenin İran aleyhine dönmeye başlaması ve hepsinden daha da önemlisi ABD'nin Afganistan'ı işgali sonrasında Rusya'nın bu ülkeye verdiği dolaylı desteği, İran'ı gittikçe derin bir endişeye sürüklemiştir.¹²² Fakat ilerleyen süreçte ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası bölgeye yönelik uyguladığı enerji ve güvenlik bağlamındaki hegemonyacı tavırları, bu coğrafyayı arka bahçesi olarak nitelendiren ve bölgede etkinliğini korumak isteyen Rusya'yı ve bölgeye yayılmak için Orta Asya devletleri üzerinde nüfuz kurmaya çalışan Çin'i rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda İran bölgedeki yalnızlığından kurtulmak amacıyla bölgeye yönelik dış politikasını Rusya ve Çin çizgisine çekmiştir. İran özellikle bölgede ABD'yi dengelemek amacıyla kurulan ŞİÖ'de gözlemci ülke konumundan, asli üye konumuna geçebilmek için yoğun çaba içersindedir. İran, Rusya ve Çin'in dışında, Hindistan ve Fransa gibi ülkeleri farklı işbirliklerine yönelmiştir. Bu ülkeler, enerji kaynaklarını ve güzergahlarını kontrol altına almak isteyen ABD'nin girişimlerini boşa çıkarmak ve enerjiye dayanan güç oyununda pasif oyuncu olmamak için yoğun bir çaba harcamaktadır.¹²³

Özellikle Hazar Havzası Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küresel, bölgesel ve uluslararası enerji şirketlerinin mücadele alanına dönüşmüştür. Hazar bölgesinde sürdürülen güç mücadelesi sadece enerji yataklarından alınacak pay olarak değil, üretilecek enerjinin dünya pazarlarına taşınmasını da içermektedir. Bu durum oynanan enerji oyununun elbette ki bir parçasını oluşturmaktadır. Küresel ve bölgesel güçlerin yanı sıra, uluslararası enerji şirketlerinin de rol aldığı enerji

¹²² Erol-Tunç, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya," **Avrasya Dosyası**, s. 23.

¹²³ Veysel Ayhan, "Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 220.

mücadelesinde gerek bölgedeki enerji kaynakların işletilmesinde ve gerekse taşınmasında çok çeşitli projeler öne sürülmektedir.¹²⁴

Brzezinski'nin "Avrasya'nın Balkanları" olarak tanımladığı Güney Kafkasya, 20. yüzyılın sonlarından itibaren bölgesel ve dünya gücü olmak isteyen devletlerin mücadele alanına çevrilmiştir. Bölgenin bu kadar önemli olmasının esas sebebi güney-kuzey ve doğu-batı ulaştırma hatlarının kesişmesi ve Hazar Havzası enerji kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmıştır.¹²⁵ Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte SSCB içersinde yer alan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹²⁶ Güney Kafkasya'da Gürcistan coğrafi konumu, Azerbaycan ekonomik potansiyeli, Ermenistan ise Rusya ile sağladığı askeri işbirliği ve bölgede oynadığı çözülme rolü sebebiyle bölge ve bölge dışı güçler açısından stratejik önem arz etmektedirler.¹²⁷

ABD'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikalarını kabaca şu dönemlere ayırabiliriz. 1991-1995 döneminin temel özelliği, ABD'nin bölgeye yönelik Moskova merkezli politika yürütmesidir. 1995-2001 döneminde ABD'nin yeni bağımsız cumhuriyetlere öncelik tanınmasıyla ilişkilerde yakınlık ve gelişme başlamıştır. 2001 sonrası dönemde ise ABD bölgeye yönelik daha aktif bir politika izlemiştir.¹²⁸ Bölge dışı bir güç olarak ABD'nin de Güney Kafkasya'da güvenlik politikalarında aktif rol oynadığı ve bu rolün Soğuk Savaş döneminin sonundan itibaren sürekli arttığı ve özellikle 11 Eylül sonrasında, ABD'nin Güney Kafkasya'da güvenlikte en etkin ülke olduğu görülmektedir. Bölgede ABD'nin en önemli politika hedefi zengin petrol ve gaz kaynaklarına Batının ulaşmasını garantiye almaktır. Bu amaç ABD'nin Güney Kafkasya'daki stratejik kaygılarıyla da bağlantılıydı. ABD,

¹²⁴ Çağrı Kürşat Yüce, "SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye," <http://www.turksam.org.tr/a307.html>, 30.03.2005 Erişim Tarihi: 20.02.2008.

¹²⁵ Emil Veliyev, "Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası," Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2007.

¹²⁶ Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi," Der. M. Turgut Demirtepe, **Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası**, Ankara: Usak Yayınları, 2008, s. 119.

¹²⁷ Sinan Oğan-Kamil Ağacan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş," **Stratejik Analiz Dergisi**, Mayıs 2001, Sayı: 13, s. 27.

¹²⁸ Kamil Ağacan, "Güney Kafkasya," **Stratejik Öngörü 2023**, Ekim 2006, s. 24.

Rusya'nın bölgede yeniden hakimiyet kurup, özellikle boru hatlarını kontrolüne geçirmek suretiyle Batının kaynaklara ulaşmasına sınırlama getireceğinden kaygılıydı. ABD'nin diğer bir kaygısı da İran'ın Orta Asya'da olduğu gibi Güney Kafkasya'daki yeni devletler üzerinde etki kurmasıydı. ABD yönetimi daha bağımsızlıklarının ilk yıllarında Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin stratejik önemlerinin bilinci ile hareket etmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Projesi'ne destek veren ABD yönetimi, bölgenin enerji kaynaklarının doğu-batı enerji koridoru adı verilen bir yolla taşınmasını savundu. Ancak ABD iç politikasından kaynaklanan nedenlerle Amerikan yönetimlerinin Güney Kafkasya'ya yönelik tutarlı bir politika izleyemedikleri de söylenebilir. Amerikan yönetiminin BTC petrol boru hattına olan desteğine rağmen Azerbaycan'a yönelik politikası çelişkili ve bazı bakımlardan Azerbaycan'ı zor durumda bırakacak nitelikteydi. ABD özellikle ülkedeki Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki Dağlık Karabağ bölgesini işgaline karşı net bir tavır takınamamıştır.¹²⁹ Gerçekte realist açıdan da bakıldığında petrol ve doğalgaz bakımından zengin yataklara sahip Azerbaycan, stratejik bakımdan Ermenistan'dan çok daha önemli bir konumdadır. ABD'nin doğu-batı enerji koridoru projesinde Azerbaycan'ın önemine rağmen Ermeni lobisinin etkisindeki ABD Kongresi'nden, Azerbaycan'a yardımı engelleyen Özgürlükleri Destekleme Yasası 907 nolu ek kararı çıkmıştır. ABD'nin petrol şirketleri etkisi altındaki yürütme kanadı ise bu kararın etkilerini yumuşatmaya çalışmıştır.¹³⁰ İki ülke arasındaki bu yönde ilk adım 27 Temmuz-7 Ağustos 1997 tarihlerinde Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in ABD'yi ziyareti sırasında atılmıştır. ABD firmalarıyla ülkede petrol çıkarılmasına ilişkin 8 milyar dolarlık anlaşmalar imzalanmış ve karşılığında Azerbaycan'a insani yardım kararını engelleyen kararın kaldırılacağı ve Dağlık Karabağ konusunda ABD'den destek sözü alınmıştır.¹³¹ Haydar Aliyev'in ölümü üzerine yerine geçen İlham Aliyev'de daha önceki dönemde olduğu gibi ABD ve

¹²⁹ Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları," **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1, No: 1, s. 26.

¹³⁰ Kamer Kasım, "Azerbaycan: Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı," <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=864&type=48>, 24.12.2007 Erişim Tarihi: 25.03.2008.

¹³¹ Erel Tellal, "Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları," **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 225, s. 91.

diğer bölge ülkelerine yönelik dengeli bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Fakat son zamanlarda Azerbaycan dış politikasında ABD lehine bazı değişiklikler yaşanırken, söz konusu politikasının diğer ayağını oluşturan Rusya ve İran açısından ters yönde gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmektedir.¹³² Azerbaycan-ABD yaklaşması şüphesiz en çok İran'ı rahatsız etmektedir. İran, Azerbaycan'ın kendi üzerine sürülecek bir araç olduğu kanısındadır ve ABD'nin bölgeye girmesinden memnun değildir. Ancak İran, Azerbaycan ile sorunlarını çözmeyerek ve Azerbaycan'a karşı Ermenistan yanlısı tutum sergileyerek ABD ile Azerbaycan'ın daha yakın ilişkiler içersine girmesine adeta davetiye çıkarmaktadır. İran bölgedeki ABD-Azerbaycan yaklaşmasına karşı Hazar'daki askeri gücünü arttırmaya çalışmaktadır.¹³³

ABD, 1991'de bağımsızlığının hemen ardından Ermenistan'ı tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. ABD'de büyük çoğunlukta Ermeni toplumunun bulunması nedeniyle Ermenistan ile ilişkileri diğer Güney Kafkasya ülkelerinden farklı olmuştur. Bağımsızlık sonrası ABD'nin Ermenistan politikasının oluşumunda en önemli etkenlerden birisi ABD'deki Ermenistan diasporasının varlığı olmuştur. ABD mali ve ekonomik olarak Ermenistan ile sıkı bir ilişki içersinde bulunsa da askeri ve siyasi açıdan ilişkilerde ciddi bir gelişme sağlanamamıştır. Ermenistan "Barış İçin İşbirliği" çerçevesinde ABD liderliğindeki NATO ile ilişkilerini geliştirmeye çalışsa da, güvenlik alanında Rusya ile işbirliğine daha çok önem vermiştir.¹³⁴

Gürcistan jeopolitik konumu itibariyle bir kavşak noktası ve geçiş bölgesi olmasının yanında, Güney Kafkasya bölgesinde Karadeniz'e kıyısı olan tek ülke olma özelliğini de sahiptir. Bu konumundan dolayı tarih boyunca ve günümüzde de büyük devletlerin çatışma alanlarından birisi olmaya devam etmektedir. Nitekim

¹³² Nazim Cafersoy, "Bermuda Üçgeninde Azerbaycan," <http://www.turksam.org/tr/a1421.html>, 20.05.2008 Erişim Tarihi: 22.07.2008.

¹³³ Sedat Laçiner, "Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji-Siyaset İlişkisi," **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1, No: 1, s. 72.

¹³⁴ Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi, "ABD'nin Kafkasya'daki Güncel Varlığı ve Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması," <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=6>, 12.04.2006 Erişim Tarihi: 05.01.2008.

ABD'nin Gürcistan'a destek vermesinin en önemli sebebi de bu stratejik öneminden kaynaklanmaktadır.¹³⁵

ABD, bağımsızlığının ilk yıllarında Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve istikrarı ile ilgilenmesine rağmen, bu konuda aktif bir politika izleyememiştir. Ancak 11 Eylül sonrasında Gürcistan, ABD eksenine girmiş ve askeri ve ekonomik açıdan ABD ile sıkı bir işbirliği gerçekleştirmiştir. Gürcistan'da Shevardnadze'nin düşürülmesi Saakashvili'nin devlet başkanı olmasına yol açan "Gül Devrimi"nin ardından, Gürcistan daha fazla ABD'ye yaklaşmıştır.¹³⁶ Washington, Gürcistan'a bağımsızlığını kazandığı günden bu yana yaklaşık bir milyar dolarlık yardım yapmıştır. Gürcistan, ABD'den yardım alan ülkeler arasında kişi başına düşen yardım bakımından üçüncü sırada bulunmaktadır. Gürcistan'a yapılan yatırımlar bakımından da ABD %28,5'lik oranla birinci sırada yer almaktadır.¹³⁷

Gürcistan'ın toprak bütünlüğü sorunu ve Rusya'nın izlediği politika bu ülkeyi Batıya yöneltmiştir. Bugün Gürcistan, ABD ile güçlü askeri ilişkileri olan, enerji ve ulaştırma projelerinde Batıyla birlikte hareket eden ve NATO'ya üye olmak isteyen bir ülkedir. Rusya Gürcistan Batı'ya yöneldikçe bu ülkeyi parçalamaya yönelik politikalarına hız vermektedir. Rusya, Gürcistan'a yönelik bu politikasını Gürcistan topraklarında bulunan Güney Osetya bölgesinde yaşanan son gelişmelerle ortaya koymuştur. Gürcistan, Güney Osetya'daki Rus varlığını bu toprak parçasının bir daha Gürcistan'ın kontrolüne geçmesini engelleyecek bir unsur olarak görmektedir ve mevcut durumun devamını sakıncalı bularak Güney Osetya'ya yönelik askeri operasyona girişmiştir. Rusya ise bu operasyona çok sert bir şekilde yanıt vermiştir. Krizin geldiği noktada, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün önemini her zaman vurgulayan ABD'nin, Gürcistan'a yeterli destek verememesi de Kafkasya'daki

¹³⁵ Cüneyt Yenigün-Mehmet Ali Bolat, "Gürcistan: Kaf Dağı'nın Ardındaki Çatışma," Ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 289.

¹³⁶ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları," **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, s. 31.

¹³⁷ Gamze Güngörmüş Kona, "Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler: Bölgesel ve Global Aktörlerin Bölgeye Etkisi," <http://www.turksam.org/tr/a1357.html>, 26.11.2007 Erişim Tarihi: 18.01.2008.

prestijini etkileyeceği gibi diğer bölgelerdeki müttefiklerinde de bir kriz durumunda ABD desteği konusunda soru işaretlerine neden olacaktır.¹³⁸

SSCB'nin çöküşüyle birlikte, İran'ın bağımsızlığını kazanan Güney Kafkasya ülkeleri üzerinde etkinliğini sağlayacak fırsatlar bulunmaktaydı. Fakat ülkenin kuzey bölgesinde (Güney Azerbaycan) yaşayan Azeri nüfusun büyüklüğü nedeniyle Azerbaycan'dan gelen etnik nitelikli tehdit ve bölgede etkisi giderek artan ABD ile yaşadığı problemler, İran'ın bu ülkelere yönelik politikalarını sınırlandırmıştır. İran birçok etnik grubu barındıran bir ülkedir. Bu etnik gruplardan Azeriler ülkenin kuzey bölümünde nüfuzun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. İran ülkesindeki bu Azeri çoğunluğunu dönem dönem kendisine tehdit olarak görmüştür. İran özellikle SSCB'nin yıkılmasını takip eden dönemde, bu tehdidi önlemek için iki yönlü bir politika izlemiştir. Bir taraftan Azerbaycan'ı kontrol altına almaya çalışırken, diğer taraftan da Azerbaycan'ın İran'daki Azeri nüfuzu üzerindeki etkisini sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu nedenle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşta, Ermenistan tarafını destekleyerek Azerbaycan'ın güçsüz düşmesini amaçlamıştır.¹³⁹

İran açısından asıl tehdit, bölge dışı ABD'nin bölgeye yerleşme çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İran, bölgeyi arka bahçesi olarak nitelendiren Rusya'nın Güney Kafkasya'daki etkinliğini desteklemiştir. Bu durumda bölgenin asli oyuncusu olarak Rusya'nın görülmesi, diğer taraftan da Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın desteklenmesi, Rusya-Ermenistan-İran ekseninin oluşmasına neden olmuştur.¹⁴⁰

Saakashvili iktidarıyla birlikte Gürcistan'ın bölgede yürüttüğü ABD yanlısı tutumu, İran'ın bu ülkeyle daha hassas bir politika izlemesine neden olmuştur. 2005 yılında Gürcistan'ın Rusya ile yaşadığı doğalgaz krizi iki ülkeyi enerji alanında yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma Avrupa doğalgaz piyasasına çıkış yolunu arayan İran için olumlu bir gelişme olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler kısa dönemli

¹³⁸ Kamer Kasım, "Gürcistan'da Güney Osetya Sorununun Etkileri," <http://www.stratejiktudem.com/yazarlar.php?id=1015&type=48>, 08.08.2008 Erişim Tarihi: 13.08.2008.

¹³⁹ Kamil Ağacan, "İran'ın Kafkasya Politikası," **Stratejik Analiz Dergisi**, Temmuz 2007, s. 41.

¹⁴⁰ Ağacan, "Güney Kafkasya," **Stratejik Öngörü 2023**, s. 27.

doğalgaz anlaşmalarıyla sürmeye devam etmiştir. Fakat ABD'nin, Gürcistan'ın İran'la uzun süreli doğalgaz anlaşmasına karşı çıkması, İran'ın Gürcistan ve Ermenistan üzerinden Avrupa doğalgaz piyasasına çıkışını engellemiştir. İran, Gürcistan-ABD ilişkilerinden rahatsızlık duysa da bu ülkeyle enerji alanında işbirliği yapmaktan kaçınmamış ve siyaset ile enerji konularında Gürcistan, İran için önemli ülke konumunu korumuştur.

Özellikle enerji işbirliği açısından önem verdiği Gürcistan'ın bölgede Rusya'yla çatışması İran'ı kaygılandırmıştır. İran, iki ülke arasında yaşanan çatışmanın, bölgeye yakınlığı nedeniyle ulusal güvenliğine olumsuz yönde etkileyebileceği olasılığını göz önüne getirmiştir. Diğer tarafta Rusya ile Gürcistan arasındaki Güney Osetya bölgesine yönelik çatışma İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle uluslararası gündeminin oldukça gerginleştiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Nitekim İran'ın nükleer dosyası BM Güvenlik Konseyi'nde olduğu sürece dünya gündemini değiştirebilecek her türlü olay İran'ın işine yaramaktadır. Fakat Rusya-Gürcistan çatışması ileride Rusya-ABD gerginliğine de doğurabilecek özelliğe sahiptir. Bu müdahale kısa dönemde İran'ın işine yarasa da uzun dönemde tehlikeli sonuçlar da doğurma potansiyeline sahiptir. ABD'nin Tiflis'te etkinliğinin artması İran'a karşı muhtemel operasyonda Gürcistan'ın bir üs olarak kullanılmasını sağlayabilir. Yani İran ile ilişkilerde Gürcistan'ın aldığı kararlar Tahran'ın aleyhine olabilir. Uzun dönemli olumsuz etki Rusya'nın İran'ı bir kart olarak kullanması ihtimali için de geçerlidir.¹⁴¹

3. 11 Eylül 2001 Saldırıları Sonrası Orta Doğu'da İran-ABD Mücadelesi

11 Eylül terörist saldırıları sonrasında Bush yönetiminin dünyaya ve Orta Doğu'ya bakışı önemli oranda değişmiş ve ABD yeni bir güvenlik stratejisi oluşturmuştur. Teröre karşı savaş başlatılmış ve bu strateji çerçevesinde ABD'nin Orta Doğu'daki faaliyetleri büyük yoğunluk kazanmıştır. ABD eskiden beri bölgedeki enerji kaynakları, bu kaynakların uluslararası pazarlara güven içinde taşınması, İsrail'in güvenliği nedenleriyle Orta Doğu'ya büyük önem vermekteydi.

¹⁴¹ Cavid Veliev, "Tahran Muhatap Alınmak İstiyor," <http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&kid=26&hn=9310>, 06.10.2008 Erişim Tarihi: 10.10.2008.

11 Eylül sonrasında buna bölgeden kaynaklandığına inanılan terörle mücadele de eklenmiştir.

Öncelikle Geniş Orta Doğu’da uygulanan Eylül 2002’de açıklanan yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi’nin dört temel hedefi vardır. Bunlardan birincisi; kitle imha silahları geliştirmeye çalışan düşmanca tavır içindeki devletlere ve terörist gruplara karşı önleyici askeri hareket yapmak, ikincisi; gerektiği hallerde ABD’nin yalnız başına hareket etmesi, üçüncüsü; ABD’nin dünyadaki askeri üstünlüğünün korunması, son olarak da demokrasi ve insan haklarının özellikle İslam dünyasında yayılması için çaba harcanmasıdır. ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesi 2006 yılında yenilenmiştir. Yukarıda sözü edilen temel vurgular yeni belgede de yer almaktadır. En önemlisi, ABD’nin, askeri saldırıya uğramadan, önleyici saldırı yapma hakkı bu belgede de yer almaktadır.¹⁴² 11 Eylül öncesi ABD’nin Orta Doğu politikasındaki esas etken ise; petrolün ve bu petrolün ulaşımını sağlayan yolların ve Basra Körfezi’nin güvenliği iken, 11 Eylül sonrasındaki esas etken; Orta Doğu’nun kitle imha silahları deposu konumuna gelmesinin önlenmesi ve terörün kaynağına zemin hazırlamasına engel olunmasıydı.¹⁴³

İran ile ABD arasındaki gerginlikte özellikle 11 Eylül sonrasında gündeme gelen Bush Doktrini çerçevesinde İran’ın kitle imha silahlarına sahip ve uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler arasında, dolayısıyla şer ekseninde değerlendirilmesiyle yeni bir aşamaya gelinmiştir.¹⁴⁴ ABD’nin Orta Doğu’daki en önemli hedefi İran’dır. ABD’nin, İran’a yönelik politikası, İran’ın nükleer silahlanma projesini engellemeye dönüktür. ABD, özgür dünyanın nükleer silahlarla donanmış bir İran’ı tolere edemeyeceğini açıklasa da, İran’a yönelik askeri bir seçeneği uygulamaya hazır görünmemektedir. ABD’nin İran’a yönelik politikası

¹⁴² İsmail Kemal, “ABD’nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye,” <http://merichrd.wordpress.com/2006/12/28/abd-nin-ortadogu-politikasi-ve-turkiye/>, 28.11.2006 Erişim Tarihi: 10.06.2008.

¹⁴³ Armağan Kuloğlu, “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2002, s. 15.

¹⁴⁴ Arı, “İran: Eski Dost, Yeni Düşman,” http://www.tayyarari.com/2023_Iran.doc, Erişim Tarihi: 12.01.2008.

askeri bir operasyondan ziyade yıpratma taktiği olarak gözükmektedir.¹⁴⁵ Orta Doğu ülkelerinin desteğini almak için ABD ve İran arasında bir mücadele yaşanmaktadır. ABD'nin İran'a müdahalesi durumunda Orta Doğu ABD'nin İran'a karşı başlattığı askeri müdahalenin en önemli üssü olacaktır. İran bu bölgede ABD baskılarına karşı savunmada değil, son dönemlerde daha da geniş alana yayılmakla birlikte saldırı durumundadır. İran, olası baskıları azaltmak ve ABD'nin olası askeri müdahalesi durumunda bölge ülkelerinin ABD'ye üs vermesini önlemek için çaba sarf etmektedir.¹⁴⁶

ABD'nin uzun yıllar boyunca İran'ı, terörizmin destekçisi olan ülkeler arasında görmesi ABD-İran ilişkilerini etkilemiştir.¹⁴⁷ Her iki ülke birbirini öteden beri düşman olarak algılamış ve birbirlerine karşı politikalar üretmişlerdir. İran ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendirmiş, ABD de İran'a "Şer Eksen" sınıflandırmasında yer vermiştir. Söz konusu düşmanlık her iki ülkenin küresel ve bölgesel siyasetine ciddi şekilde yansımıştır. Başka bir ifade ile iki devletin kimliği ve dünyayı algılamaları birbirine zıtlık teşkil etmektedir.¹⁴⁸

ABD ve İran'ın, Orta Doğu'yu birbirlerine karşı üs olarak kullanma isteklerinden kaynaklanan mücadelenin dışında, bölgede etkinlik artırmaya yönelik politikalarının çatıştığı da söylenebilir. Orta Doğu'nun sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji nakil hatları ABD açısından önemliyken, bölgeye olan coğrafi yakınlığı, bölgedeki gelişmelerle ülke içi ve sınır güvenliğinin iç içe geçmesi ve tarihten gelen sosyo-psikolojik yakınlık, İran'ın bölgede etkin olmasını vazgeçilmez kılmaktadır.¹⁴⁹ İki ülkenin birbirinden olan beklentileri çok derindir. Aralarında var olan bu yapı, ilişkilerin ne şekilde devam edeceğini karmaşıktır. ABD-İran ilişkisi

¹⁴⁵ Duygu Dersan, "ABD'nin Ortadoğu Politikası: Suriye ve İran," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=320, 08.04.2005 Erişim Tarihi: 02.08.2008.

¹⁴⁶ Cavid Veliyev, "Orta Doğu'da İran ABD Mücadelesi," <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=370&sayfa=42>, 20.03.2006 Erişim Tarihi: 22.12.2007.

¹⁴⁷ Nurhan Kocatürk, "İran: ABD'nin Ortadoğu'daki Başağrısı," Der. Kemal İnat, **ABD'nin Haydut Devletleri**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2004, s. 263.

¹⁴⁸ Arif Keskin, "Kolay Çözülemeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi," <http://www.turksam.org/tr/a162.html>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 30.11.2007.

¹⁴⁹ Veliyev, "Orta Doğu'da İran ABD Mücadelesi," <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=370&sayfa=42>, 20.03.2006. Erişim Tarihi: 22.12.2007.

“askeri müdahaleden” “ilişkilerin başlatılması” genişliğindeki yelpazede gidip gelse de iki ülke ilişkileri her zaman gergin devam etmiştir. Birbirlerinden beklentileri ile aralarında var olan sorunların çeşitliliği ve derinliği iki ülkenin ilişkisinin başlatılması ve genişlemesini zorlaştırmaktadır.¹⁵⁰

İran’ın ABD’ye karşı Orta Doğu’daki Müslüman devletlerin desteğini tam anlamıyla aldığı söylenemez. Bu durum, ABD karşıtlığının artması sonucu bölgede ortaya çıkan Müslüman/Arap dayanışmasının, aynı zamanda Fars temelli İran yayılmacılığına karşı da gelişmiş bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca İran’ın söz konusu devletlerle mezhep farklılığından doğan sorunlarının dışında, sınır ve kara suları gibi diğer sorunları da bulunmaktadır. İran bölgenin büyük devletleri ile sıcak ilişkiler kuramasa da Kuveyt, Katar ve Bahreyn gibi küçük devletlerin desteğini almaya çalışmaktadır. Her şeye rağmen bölgede ABD karşıtlığının artması İran’ın çıkarıdır. ABD İran’ı bölgeden ve uluslararası alandan izole etmeye çalışmaktadır. İran ise bu yönde atılan adımları karşılıksız bırakmamakta ve Rafsancani döneminden itibaren bölgesel politikalarında gerçekleştirdiği dönüşümü devam ettirmeye çalışmaktadır. Yani İran bölgede güven oluşturmaya çalışmakta, nükleer çalışmalarının haklılığını savunmakta ve hatta tehdidin ABD’nin kendisi olduğuna bölge ve dünya devletlerini ikna etmek için diplomatik çaba harcamaktadır.¹⁵¹

ABD, İran’ın nükleer programına son verilmesi durumunda, İran’ın DTÖ üyeliğine karşı çıkmayacağını ve çeşitli ekonomik kolaylıklar sağlayacağını açıklamıştır. İran’ın gerçek amacı, nükleer programını geliştirme adına zaman kazanmak ya da Avrupa ve ABD’den ekonomik tavizler almaktır. İran’ın 1967’den beri geliştirmekte olduğu nükleer programına son vermesi, büyük bir itibar kaybı yaratabilir ve bu süreç rejim değişikliğine kadar gidebilir. ABD’nin de tam olarak istediği budur. ABD, diğer Orta Doğu ülkelerinde de uyguladığı, demokratikleşme kampanyasını İran’da da uygulayıp, bir rejim değişikliğini istemektedir. Ancak, İran, Irak ve Suriye ile kıyaslandığında ABD açısından yönlendirilmesi daha zor bir

¹⁵⁰ Keskin, “Kolay Çözölemeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi,” <http://www.turksam.org/tr/a162.html>, 14.02.2005. Erişim Tarihi: 30.11.2007.

¹⁵¹ Veliyev, “Orta Doğu’da İran ABD Mücadelesi,” <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=370&sayfa=42>, 20.03.2006 Erişim Tarihi: 22.12.2007.

ülkedir. İran köklü bir siyasi geleneğe ve tarihe sahiptir ve dış güçlerin yönlendirmesine kapalıdır. Afganistan, Pakistan, Orta Asya ülkeleri, Körfez'deki ABD üsleri ile çevrelenmiş ve düzenli aralıklarla ABD ve İsrail'in tehditlerine maruz kalan İran'ın acil bir durumda -iddia edildiği gibi eğer varsa- nükleer gücünü devreye sokması muhtemeldir ve bu ABD açısından baş edilmesi zor bir durumdur. ABD yönetiminin Orta Doğu'da uygulamaya koyduğu "demokratikleşme" adı altında rejim değişikliğini öngören programı hızla işlemektedir. Irak ve Afganistan'la başlayan süreç İran'a karşı yürütülen politikalarla devam etmektedir. Oluşan tablo, ABD'nin BOP'u uygulama ve Orta Doğu'da kendisine bağlı kukla yönetimler yaratma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır. Planlarını gerçekleştirme adına Suriye'ye yönelik büyük atılımlar kaydeden ABD, İran'a yönelik henüz önemli bir başarı sağlayamamıştır. Sonuçları her ne olursa olsun, ABD'nin Orta Doğu'da izlediği politikalar tüm dengeleri değiştirmekte ve bölgede ciddi bir istikrarsızlığa yol açmaktadır.¹⁵²

4. Büyük Orta Doğu Projesi ve İran'ın Konumu

BOP, ABD'nin Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik pragmatik politikalarını meşrulaştırabileceği soyut ve ideolojik bir tehdit oluşturma gayretinin ürünüdür.¹⁵³ ABD, kitle imha silahlarına, etnik çatışmalara, ağır insan hakları ihlallerine engel olmak, uluslararası terörü kaynağında kurutmak gibi görünüşte kimsenin hayır diyemeyeceği nedenlerle BOP'u hayata geçirmeye karar vermiş,¹⁵⁴ jeopolitik ve jeoekonomik hedeflerine ulaşmak için Pakistan'dan Fas'a kadar uzanan "Büyük Orta Doğu"ya hakim olma girişiminde bulunmuştur. Fakat Washington ne kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarını koruyan liberal demokratik hükümetleri, ne de "terörist" ve radikal siyasi akımlar üreten otoriter hükümetleri ve diktatörlükleri

¹⁵² Dersan "ABD'nin Ortadoğu Politikası: Suriye ve İran," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=320, 08.04.2008 Erişim Tarihi: 02.03.2008.

¹⁵³ M. Akif Kayapınar "Büyük Ortadoğu Kurtlar Sofrasında," Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 98.

¹⁵⁴ Yaşar Onay, **Euro-Dolar Savaşı Kurbanı İki Ülke: ABD ve İran**, İstanbul: Neden Yayıncılık, 2007, s. 130.

tercih etmiştir. Orta Doğu’da bunların yerine ABD’ye dış politikada tek yanlı hareket etmesi için gerekli araçları sağlayan sözde demokrasiler ve ABD’ye dost yönetimler görmek istemektedir.¹⁵⁵ ABD’nin Orta Doğu’da bu projeyi gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engel olarak gördüğü İran, jeopolitik konumu, Şii mezhebe dayalı devlet kimliği, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ile bölgede kilit ülke konumundadır.¹⁵⁶ ABD’nin İran ile hesaplaşması, BOP olarak adlandırılan bölgeye dönük yeniden yapılanma projesinin kritik ayağını oluşturmaktadır.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, Yeni Dünya Düzeni’ne ilişkin küresel ölçekteki düzenlemelerini hızla attığı tek taraflı saldırı adımlarıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Aslında, küresel yeniden yapılanma, 11 Eylül’le başlamamıştır. Ancak, bu tarihle birlikte saldırının niteliği daha belirgin yayılmacı adımların önünü açmıştır. 1990’lı yıllarda, Orta Doğu’ya Birinci Irak Savaşı ile bir “giriş” yapmayı denemiştir. Ancak ABD, nesnel ve öznel kısıtlar nedeniyle, Avrupa’daki eski sosyalist ülkelerin kapitalist sisteme dahil edilmesi sürecine yönelmek zorunda kalmıştır. Doğu Avrupa ve Balkanlar’da yaşanan savaşlar ve Yugoslavya’nın parçalanması, bu sürecin kritik evreleri olmuştur.¹⁵⁷

ABD bu deneme sürecinden sonra, 2003 yılında gerçekleştirdiği İkinci Irak Savaşıyla birlikte Irak’ı işgal etmiştir. Sonrasında, İran’ın artan etkisini sınırlamak ABD’nin bölgedeki en önemli amaçlarından biri olmuştur. Sünni Arap devletleri de yükselen “Şii Hilali”nden ciddi şekilde rahatsız olmuştur. ABD’de hem Irak hem de Orta Doğu’nun genelinde bir Şii-Sünni-Kürt çatışmasını ABD veya kendi çıkarlarıyla uyumlu gören, böyle bir çatışmanın yaşanmasını ümit eden ve bunun için çalışanlar olabilir. ABD, desteğini ve gazabını bu üç gruba dağıtarak aradaki dengeyi -ya da dengesizliği- tamamen değilse de önemli ölçüde etkileyebilir. Washington’da son dönemde “Şiiler sayıca daha fazla oldukları ve Sünnileri yenecekleri için Şiileri destekleyelim” şeklinde özetlenebilecek bir fikir dillendirilmeye başlanmıştır. Zira

¹⁵⁵ Ataman, “Orta Doğu’da ABD-AB Rekabeti ve Türk Dış Politikasına Etkileri,” **Avrasya Dosyası**, s. 101.

¹⁵⁶ Berna Gürkaş, “İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği,” <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, 15.04.2005 Erişim Tarihi: 23.12.2007.

¹⁵⁷ Bülent Gökay, “Amerikan Emperyalizminin Yumuşak Karnı,” Bülent Gökay-Paul Rogers, **Yaklaşan Felaket Irak, İran ve Petrodoların Sonu**, İstanbul: Versus Yayınları, 2006, s. 4-5.

Irak'ta ABD'nin kim ne derse desin en fazla önem verdiği şey olan petrol, Sünni değil Şii ve Kürt bölgelerindedir. Öte yandan, Sünnilerin Irak'ta az ama Arap ve Müslüman dünyasında çoğunlukta olduğu ve son dönemde ABD'ye sorun çıkaran terör örgütlerinin genelde Sünni kökenli olduğu unutulmamalıdır. ABD'nin Sünnilere karşı olduğu şeklinde bir görüntü vermesi halinde, tersine hedef olma ihtimali artabilir.¹⁵⁸

ABD ve İsrail karşıtı politik tutumu, nitelikli nüfuza sahip ve ciddi bir sanayi potansiyelini arkasına alan petrol üreticisi bir İran, Orta Doğu'da ABD karşısındaki tek engel olarak durmaktadır. ABD açısından İran'ın nükleer programının önlenmesini zorunlu kılan en önemli faktörlerden biri İran'ın jeopolitik konumudur. İran, ABD'nin BOP'un Orta Asya, Kafkaslar ve Basra Körfezi ayağında güçlü bir engel teşkil etmektedir. Özellikle ABD'nin bu bölgelerde etkinlik kurmasını istemeyen Rusya ve İran, Hazar Havzası ve enerji hatları konularında çıkar birliği içindedir. Gücünü gerçekte Avrasya ve Kafkasya coğrafyasına yönlendirmiş olan Rusya, bölgesel bir güç gibi hareket ederek eski SSCB ülkelerinde kaybettiği gücü yeniden kazanmaya ve tabii hakimiyet alanı olarak gördüğü bu coğrafyada başta ABD olmak üzere Batı'nın etkisini kırmaya çabalamaktadır. Bu bağlamda dış politikasını Avrasyacılık olarak belirleyen Rusya'nın bölgedeki stratejik ortağı İran'dır. İran'ın nükleer çalışmalarından ekonomik çıkar elde eden Rusya için İran, aynı zamanda Batı karşısında iyi bir koz olarak değerlendirilmektedir.

ABD'nin endişelendiği bir diğer önemli nokta ise İran'ın siyasal İslam söylemi ve ideolojik kimliği ile bölgedeki radikal İslami gruplar üzerindeki etkisidir. Bu durum ABD'nin İran'a olası müdahalesi önünde büyük bir engeldir. Çünkü İran, Orta Doğu coğrafyasındaki radikal akımları kolaylıkla ABD karşısında manupile edebilecek etkinliğe sahiptir. ABD, bu nedenle bölgedeki konumunu güçlendirmiş bir İran istememektedir. Çünkü hegemon bir güç olan ABD

¹⁵⁸ Şanlı Bahadır Koç, "Orta Doğu'nun Kritik Eşikleri ve ABD'nin Manevra Alanı," <http://www.asam.org.tr/fpr/abdod.doc>, Erişim Tarihi: 22.02.2008.

karşısında ikinci sınıf nükleer silahların yayılması, ABD'nin askeri gücünü kullanmasına sınırlama getirebilecektir.¹⁵⁹

Brezezinski'ye göre; Amerikan hegemonyasını tehdit edebilecek potansiyel rakiplerin başında Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkeler gelmesine karşın, sahip olduğu ekonomik ve askeri kapasite, etnik, dini ve tarihi misyonları itibarıyla Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'nın derinliklerine etki edebilecek bir jeopolitik konumda olan İran da, sınırlandırılması gereken bir ülkedir. Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'nın kesişme noktasında yer alan İran, Brezezinski'ye göre ABD'nin küresel üstünlük iddialarını ve oyunlarını bozabilecek bir ülkedir; bundan dolayı, bir dönemler SSCB'ye uygulanan çevreleme politikası İran'a karşı da uygulanmalıdır. Nitekim Brezezinski'nin BOP'tan önce İran hakkında yaptığı öngörüler ışığında ABD'nin günümüzde bu ülkeye karşı politikasını şekillendirdiği görülmektedir. İran'ın enerji kaynaklarının yanı sıra, jeopolitik konumu, politik yapısı çevre ülkeleriyle ortak tarihsel ve kültürel değerlere sahip olması, ABD'nin 11 Eylül sonrası uygulamaya koyduğu BOP politikalarının önündeki en önemli engelleyici unsurlar olarak görülmektedir. Bunun yanında İran'ın askeri gücü ve buna yönelik nükleer alandaki girişimleri, ABD tarafından Basra Körfezi ve Hazar Havzası'nda yoğunlaşan BOP kapsamındaki bölgesel ve küresel çıkarlarının önünde tehdit olarak görülmektedir.¹⁶⁰

5. Irak İşgali Sonrası İran -ABD Arasındaki Güç Mücadelesi

Dünyadaki toplam askeri harcamaların yarısına yakın bir kısmını yapan ABD'nin bu gücüne güvenerek uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştirdiği Irak'ın işgali, Başkan Bush ve onun etrafındaki savaş lobisinin beklemediği sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁶¹ ABD'nin Irak'a ilişkin gerek kitle imha silahları konusundaki, gerekse terör bağlantısı konusundaki iddialarının boş çıkmasıyla geriye

¹⁵⁹ Gürkaş, "İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği," <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, 15.04.2005 Erişim Tarihi: 23.12.2007.

¹⁶⁰ Ayhan, "Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi," **Avrasya Dosyası**, s. 211-212.

¹⁶¹ Kemal İnât, "Irak Uluslararası Hukukun Sonu mu?," Ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 35.

sadece Saddam yönetiminden kalma insan hakları ihlalleri ve dolayısıyla Irak'ın demokratikleştirilmesi gerektiği savı kalmıştır.¹⁶² Irak işgali sonrası ülkede yaşanan gelişmeler de, ABD'nin Irak gibi bölge ülkelerini demokratikleştirme savını da çürütmüştür. ABD'nin asıl derdinin bölge ülkelerine demokrasiyi götürmek değil, 1798 yılında başlayan emperyalist süreci sürdürmek ve tamamlamak olduğu anlaşılmaktadır. Irak'ın işgalinde başkent Bağdat ele geçirilince yıkılan Saddam heykelinin yerine Irak'ın değil ABD bayrağının asılması, ABD'nin gelecekte nasıl bir demokratik Irak istediğinin ve bölgede nasıl bir İran olmasının gerektiğinin mesajı niteliğindedir.¹⁶³

Amerikan yönetimince, İran'ın Irak'taki etkisi işgal sonrası dönemde en çok tartışılan ancak üzerinde kesin bir yargıya varılamayan konulardan bir tanesi olmuştur. İran yönetimi ABD tarafından sıklıkla Irak'ı istikrarsızlaştırmakla suçlanmış ve ABD, Irak konusunu İran ile müzakere etmekten kaçınmıştır. Ancak, ABD politikalarında özellikle Kongre seçimlerinden Demokratların galip çıkmasından sonra gözlemlenen değişim ile birlikte, Irak konusunda İran'la işbirliği yapılması yönündeki çağrılar, İran'ın Irak politikasının ne yönde etkilendiğine dair soru işaretlerini gündeme getirmiştir. İran'ın Irak konusunda ideolojik temellere dayanan bir politika mı izlediği yoksa tamamen realist varsayımlardan yola çıkarak milli çıkarları gözetken bir strateji mi geliştirdiği ABD tarafından değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁴

Saddam'ın devrilmesi Irak'ta siyasi rejim değişikliğinden öte bir anlam taşımaktadır. Irak devletinin Sünni Arap merkezli kimliği ABD'nin işgali sonrası değişmiştir. Şiiler ve Kürtlerin siyasi alanda temsil edilme hakları yeni bir Irak kimliği doğurmuştur. Saddam'ın devrilmesi ile bölgenin siyasi jeopolitiğine Kürtlerle

¹⁶² Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 58.

¹⁶³ Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler," Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yılı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s. 422.

¹⁶⁴ Duygu Dersan, "İran'ın Irak Politikasının Değerlendirilmesi: Fırsatlar&Tehditler," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=830, 19.12.2006. Erişim Tarihi:23.01.2008.

birlikte Şiiler bir aktör olarak girmişlerdir.¹⁶⁵ İran'ın Irak'taki en büyük önceliği Irak'ın yeniden İran karşıtı bir tehdit olarak ortaya çıkmasının engellenmesidir. Bunu sağlamanın en güvenilir yolu ise Irak'ta Şiilerin hakimiyetinin sağlanmasıdır. İran'ın Irak'taki ikinci önceliği Şiilerin hakimiyetinin tesisinden sonra ABD'nin Irak'tan çıkarılmasıdır. Zira, ABD İran için en az Saddam kadar tehlikeli bir düşmandır. İran liderlerine göre, ABD'nin Irak'tan çıkması için öncelikle yeniden yapılanma sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Bu nedenle İran, Irak'ın yeniden yapılandırılması çalışmalarında yapıcı bir rol oynamaktadır.¹⁶⁶

Saddam'ın devrilmesi, ülkeyi onlarca yıldır yöneten Sünni azınlık rejimini sona erdirerek Irak'ın tarihindeki ilk Arap Şii hükümetini ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁷ İşgal sonrası Irak yönetiminde, Şiilerin başat olma istekleri bağlamında İran'ın dünya Şiiliği ile ilgilenmesi bir ideolojik söylem içinde ortaya çıksa da aslında pragmatik bir araca dönüşmüştür. İran Şiiler üzerindeki etkinliğini arttırdıkça bölgede belirleyici ülke olma ve tarihi hesaplaşmasını kolayca yürütme olanağı bulmaktadır. İran-Irak arasındaki tarihi düşmanlık şimdilik Şiilerin etkinliği sayesinde İran lehine değişmiştir. İran, kendisinden toprak talebi olmayan, ABD ve İsrail'in bölgedeki arayışlarını kısıtlayan, Sünni Arap devletlerini sınırlandıran ve Basra Körfezi'nin güvenliği konusunda kendisiyle işbirliğine girecek bir Irak görmek istemektedir.

İran'ın bütün Şii gruplar ile olan iyi ilişkilerini sürdürmek istemesi onun Irak'ta çok amaçlı ve çok araçlı bir dış politika yürüttüğünün göstergesidir. Bu araçlardan biri olan Dava Partisi ve Irak İslami Yüksek Meclis'i İran'ın sorumlu pozisyonunu göstermektedir. İran bu partilerin ılımlı politikaları aracılığı ile bir taraftan Irak'taki etkinliğini korumakta ve diğer taraftan ABD ile ilişkisini şekillendirmektedir. İran diğer taraftan Mukteda Sadr gibi radikal grupları da desteklemektedir. Bu ilişki ile bir taraftan Iraklı Şii grupların ABD'ye çok fazla

¹⁶⁵ Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran," **Avrasya Dosyası**, s. 65.

¹⁶⁶ Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran," **Avrasya Dosyası**, 2007, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 56.

¹⁶⁷ Vali Nasr, "Şii Yükselişi," **Avrasya Dosyası**, 2007, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 101.

yaklaşmasının engellenmesi, diğer taraftan da ABD-İran gerginliğinin açısından bu grubun ABD tehdidine karşı koz olarak kullanılması amaçlanmaktadır.¹⁶⁸

Netice itibariyle, ABD'nin Irak işgali sırasında Kürt gruplar ile ittifak yapması ve Kürtleri silahlandırması ayrıca İran'da rejim muhalifi HMÖ'yü desteklemesi ABD'ye karşı ve ülke içindeki Kürt azınlığa karşı İran rejiminin derin güvenlik kaygıları duymaya başlamasına neden olmuşsa da,¹⁶⁹ ABD'nin Irak'a müdahalesinden en avantajlı çıkan ülkenin şimdilik İran olduğu gözlemlenmektedir. Toprak bütünlüğü korunabilirse, Irak'ı çoğunluktaki Şiiler yönetebilecek, Irak bölünürse enerji zengini güney Irak Şiilerin denetimine geçecek ve Orta Doğu'da yükselen Şii hilali bu durumda daha da güç kazanabilecektir. Nükleer yetenek kazanmış Şii hilali ise Orta Doğu'daki ABD çıkarlarının tümünü zora sokabilecektir.¹⁷⁰ Diğer taraftan İran-Irak Savaşı sırasında Irak Şiilerinin İran'a destek vermemesi, bilakis Irak orduları saflarında İran'a karşı mücadele etmiş olmaları unutulmamalıdır. Bugünkü ortamda İran yönetimi şu sorulara yanıt aramaktadır: Irak Şiilerinin sadakati kime yönelecektir? İran'a mı? yoksa, İran-Irak Savaşı'nda yaşandığı gibi Irak'a mı? Ya da Irak'ta milli kimlik mi yoksa dini/mezhepsel kimlik mi ön plana çıkacaktır?¹⁷¹

6. İran-ABD İlişkilerinde İsrail Faktörü

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması, İsrail'in dış politika ve güvenlik algılamasında büyük rol oynamıştır. Ancak, 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler, tüm dünyada olduğu gibi İsrail'i de etkilemiştir. Genel olarak bakıldığında, Soğuk Savaş'ın sona ermesi İsrail'in lehine bir uluslararası ortam yaratmıştır. İsrail'in çok iyi ilişkilere sahip olduğu ABD, Soğuk Savaş'tan tek büyük güç olarak çıkmıştır. Dahası ABD, iki kutuplu sistemin çökmesinden sonra birçok

¹⁶⁸ Arif Keskin, "Irak'lı Şiilerin Siyasal Davranışlarına Genel Bir Bakış," **Stratejik Analiz Dergisi**, Mayıs 2008, s. 64.

¹⁶⁹ Ömer Arvasi-Berk Özsalgır, "Politika," Der. Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 47.

¹⁷⁰ Nejat Eslen, "İran'a Darbe Jeopolitik Bir İhtiyaç," <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218578>, 16.04.2007. Erişim Tarihi: 03.01.2008.

¹⁷¹ Sinkaya, "Şii Eksenli Tartışmaları ve İran," **Avrasya Dosyası**, s. 46.

müttefikine eskisi kadar ihtiyaç duymamasına rağmen, bu durum İsrail için geçerli olmamıştır. 1990'lerden sonra ABD'nin İsrail'e ekonomik yardımları azalmış, fakat askeri yardımları artmıştır. Bunun yanı sıra, ABD'nin İsrail'e stratejik silahları elde etmesinde, ileri teknoloji silahların yapımında ve satışında tanıdığı öncelik devam etmiştir. İki ülke arasında Yitzak Şamir ve Benyamin Netanyahu dönemlerinde Orta Doğu Barış Süreci nedeniyle görüş ayrılıkları yaşanmasına rağmen ilişkilerde sorunlu bir hava doğmamıştır. Her iki ülke için de çok önemli olan Irak, İran ve Suriye ile ilgili konularda çok sıkı bir işbirliği gerçekleştirilmiştir.¹⁷²

ABD, İsrail'in aşırılıklarını dizginlemeyi bir süreliğine ve bir noktaya kadar başarmıştır. Baba Bush ve Clinton dönemlerinde ABD, İsrail iç siyasetine doğrudan karışacak kadar etkili bir aktör olmuştur. İsrail siyasetine yön veremediği zamanlarda İsrail'e yaptığı 10 milyar doları aşan yardımı bir kaç ay geciktirince seçim sonuçlarını dahi belirleyebilmiştir. Özellikle Clinton, İsrail üzerinde demokratikleştirici ve barışa zorlayıcı bir etki yapmıştır. Tüm bu baskıların sonucunda 1990'ların ilk yarısında barışa yaklaşılmıştır. Oslo Antlaşması ile Filistin'e sözler verilmiş ve Ürdün barış sağlanan ikinci komşu olmuştur. Ancak antlaşma İsrail'in Hamas'ı gerekçe gösterip başlattığı şiddet dalgasıyla sekteye uğramış, Peres ile birlikte barışın mimarlarından olan İsrailli Başbakan Rabin'in bir dinci-milliyetçi bir Yahudi tarafından öldürülmesiyle de trajik bir görünüm almıştır. Bu cinayet dahi Peres'in seçilmesine yetmemiş ve şiddet yanlısı söylemiyle aşırı sağcı Netanyahu 1996 seçimlerini kazanarak İsrail'de devam edecek olan şiddet sarmalını hızlandırmıştır. Clinton'ın çabaları dahi İsrail'i yavaşlatmakta zorlanmış, 11 Eylül olayları sonrasında ise İsrail'de kontrol tamamen kaybolmuş ve devlet tamamen militarist bir anlayışa bürünmüştür. Öyle ki 'Sabra-Şatilla Kasabı' olarak ünlenen Ariel Şaron dahi bu ortamda ılımlı sayılabilmıştır.¹⁷³

ABD'nin İran politikasını etkileyen diğer bir önemli etken İsrail faktörüdür. Saddam devrildikten sonra İsrail, İran'ı birinci düşman olarak nitelendirmiştir. İsrail'in güvenliğinin ABD dış politikasındaki etkisi düşünüldüğünde İsrail faktörü

¹⁷² Serhat Erkmen, "Yeniden Orta Doğu, 'Yeni Orta Doğu': İsrail, İran, ABD ve Araplar Açısından Savaş Neler Getirdi?," **Stratejik Analiz Dergisi**, Eylül 2006, s. 19.

¹⁷³ Sedat Laçiner, "İsrail'in Hedefi ABD'yi Suriye ve İran'a Saldırtmak," <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=360&type=3>, 22.07.2006. Erişim Tarihi: 21.03.2008.

iki ülke arasındaki ilişkinin ilerlemesine önemli şekilde engel olmayı sürdürdüğü söylenebilir.¹⁷⁴ İran'ın nükleer bir güç olma konusunda yaptığı çalışmalardan birinci derecede etkilenen ülkelerin başında İsrail gelmektedir. İran'ın Filistin sorununa ve İsrail'e yaklaşım biçimi, onun tüm Orta Doğu politikasının eksenini teşkil etmiştir.

İsrail açısından bölgede İran'ı Irak'tan daha önemli bir tehdit yapan iki neden bulunmaktadır. Birincisi Irak, BM silah ambargosu ve denetimi altındayken bile İran füze denemeleri yapmakta ve geliştirdiği füzelerin bazılarını son Lübnan krizinde görüldüğü üzere Hizbullah'a vermektedir. İkincisi, Irak'ın nükleer macerası uzun süre önce darbeye uğramıştı. İran ise bu yolda önemli gelişmeler göstermiş durumdaydı. İsrail'in İran konusundaki tehdit algılamalarında kendisi açısından haklılık payı olduğu gelişmelerden anlaşılabilirdi. Özellikle, İran Devlet Başkanı Ahmedinecad'ın İsrail'i hedef alan açıklamaları ve İran'ın nükleer projesinde geldiği aşama, İsrail için temel tehdit kaynağı olmuştu.¹⁷⁵

Ahmedinecad, devlet başkanı olmasının hemen ardından "İsrail haritadan silinmelidir" ifadesi ile beraber nükleer politikada da sert bir tutum sergilemeye başlamıştır. Ahmedinecad'ın açıklamaları ve tutumları ilk etapta tecrübesizliğinin sonucu olarak yorumlanmıştır. Ancak İsrail karşıtı açıklamalarının sürekliliği, çeşitliliği ve nükleer diplomaside gösterilen kararlılık, gelişmelerin tecrübesizliğin ötesinde bir anlam ifade ettiğini göstermektedir. Ahmedinecad'ın dış politika tutumunu ve açıklamalarını kişisel bir yaklaşım olarak görmek doğru değildir. Bu politikalar Dini Lider Hameney'in onay ve bilgisi dahilinde hayata geçirilmektedir. Bu açıdan Ahmedinecad'ın dış politikasını devlet politikası olarak yorumlamak mümkündür. Söz konusu durum İran dış politikasını yeniden değerlendirme zorunluluğunu doğurmaktadır.¹⁷⁶

İran ve ABD arasındaki gerginlikten bağımsız olarak Orta Doğu çıkışlı bir büyük şiddet ortamının oluşması mümkündür. Hizbullah'ın Arap ve İslam

¹⁷⁴ Keskin, "Kolay Çözülmeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi," <http://www.turksam.org/tr/a162.html>, 14.02.2005. Erişim Tarihi: 30.11.2007.

¹⁷⁵ Erkmen, "Yeniden Orta Doğu, 'Yeni Orta Doğu': İsrail, İran, ABD ve Araplar Açısından Savaş Neler Getirdi?," **Stratejik Analiz Dergisi**, s. 23.

¹⁷⁶ Arif Keskin, "Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: "Saldırganlığın Rasyonelleşmesi," **Stratejik Analiz Dergisi**, Şubat 2006, s. 72.

dünyasındaki yükselişine El-Kaideci (Selefi-Vahhabi) gruplardan farklı tepkiler gelmiştir. Bazı gruplar İsrail'e karşı direnişi nedeniyle Hizbullah'ın desteklenmesi gerektiğini ileri sürerken, diğerleri Hizbullah'ı hiçbir şekilde desteklememektedir.¹⁷⁷

ABD, 2002 yılında Irak'a saldırı hazırlıkları yaparken İsrailli diplomatlar başta ABD olmak üzere, tüm dünyada asıl hedefin Suriye ve sonra da İran olması gerektiğini savunmuşlardır. Hatta Irak'tan önce Suriye'nin acil olarak müdahaleye gerek duyduğu savını işlemişlerdir. Savaştan sonra da İsrail'in ABD'yi Suriye ve İran üzerine 'gönderme' politikası değişmemiştir. Nitekim daha 2004'te ABD Suriye'ye saldırabileceğini ima etmiş, özellikle Hariri Suikastı'nın Suriye'ye muhtemel bir ABD saldırısının zeminini oluşturacağı savunulmuştur. Tüm bu çabalar ABD'nin Irak'ta planladığı senaryoyu tam anlamıyla uygulayamaması ile gecikmiştir. Ancak bu planlar tamamen rafa kalkmış değildir. Hamas ve Hizbullah'ın Lübnan'da İsrail askerlerini kaçırmalarıyla başlayan krizde de, ABD'yi bölgeye çekmek için bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁷⁸

Lübnan kriziyle Orta Doğu'da bir süredir oluşmaya başlayan cepheleşme daha da belirgin hale gelmiştir. ABD, İsrail ve Kuzey Irak Kürt bölgesinde oluşan "Yeni Orta Doğu Cephesi"ne karşı; Suriye, İran, Hizbullah ve Hamas'tan oluşan "Direniş Cephesi" belirginleşmiştir. ABD'nin şu aşamadaki asıl kaygısı, bu mücadelenin İran tarafından yönlendirilir hale gelme olasılığıdır. Bu nedenle ABD'nin, İran'ı dengeleyici diğer bölgesel aktörlerle çok daha sıkı ilişki içinde olması gerekmektedir. Bu tabloda diğer önemli konu ise oluşmaya başlayan üçüncü cephe, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez Emirliklerinden müteşekkil "ılımlı Sünni Blok"tur. Türkiye'nin de bu blok içinde yer alması ABD tarafından arzulanan bir gelişmedir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Erkmen, "Yeniden Orta Doğu, 'Yeni Orta Doğu': İsrail, İran, ABD ve Araplar Açısından Savaş Neler Getirdi?," **Stratejik Analiz Dergisi**, s. 30.

¹⁷⁸ Laçiner, "İsrail'in Hedefi ABD'yi Suriye ve İran'a Saldırtmak," <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=360&type=3>, 22.07.2006. Erişim Tarihi: 21.03.2008.

¹⁷⁹ Talha Köse, Ortadoğu'da Krizin Unsurları," http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=261&Itemid=29, Haziran 2007. Erişim Tarihi: 08.02.2008.

Lübnan'daki sorun ve Hizbullah-İsrail çatışması temelde bölgesel bir sorundur. Ancak taktik açıdan başarılı olmasına ve bazı avantajlar getirmesine rağmen, çatışma İran için tam bir güvenlik sağlamamıştır. İran ile ABD arasında nükleer konulardaki pazarlığın kızılmaya başladığı günlerde Orta Doğu'da yeni bir çatışma beklenebilir. Bu çatışma için en muhtemel adres, Irak'tır. Mukteda Sadr veya bir başka radikal Şii grup ile ABD arasında gerginliğin tırmanması mümkündür. Bu durum, İran açısından sadece bir zaman kazanma çabasının ötesinde, Arap dünyasında ABD ve İsrail'e karşı direniş kültürünü yükseltmek için önemli bir araç olacaktır. Bu çatışma çok uzun sürmeyebilir ve çok büyük çapta da olmayabilir. Fakat, İran'ın Irak üzerindeki etkinliğini hatırlatmak ve ABD'yi ciddi olarak meşgul etmek için önemli bir araç olabilir.¹⁸⁰

7. İran'ın Nükleer Güç Olma Çabaları ve ABD'nin Tutumu

İran nükleer planlamasının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. İran, 1957 yılında ABD atom için barış programının bir parçası olarak ABD ile nükleer işbirliği antlaşması imzalamıştır. Antlaşma koşul olarak teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum desteği öngörmekte ve barışçıl amaçlı kullanım için araştırma yapma işbirliğini deklare etmiş bulunmaktaydı. 1960'larda ise, İran, Tahran Üniversitesi'ne 5 MG'lik araştırma merkezi satın almayı planlamıştır. ABD, araştırma reaktörünü temin ederken aynı zamanda İran'a çok sayıda sıcak hücre satmıştır. Şah dönemindeki nükleer silah ve teknoloji edinme siyaseti İslami İran döneminde de devam etti.

İran çok farklı nedenlerden dolayı nükleer enerji ve silahlarını edinmek istemektedir. Öncelikle nükleer Irak, Pakistan gibi diğer ülkelerin silah programlarını etkileyebilir. İkincisi, nükleer silahlar İsrail ve ABD gibi ülkelere kaynaklanan dış tehditleri önleyebilir. Üçüncüsü, nükleer silahlar konvansiyonel yetersizliği giderebilir. Son olarak nükleer silahlar diplomatik bir araç olarak görev görebilir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Erkmen, "Yeniden Orta Doğu, 'Yeni Orta Doğu': İsrail, İran, ABD ve Araplar Açısından Savaş Neler Getirdi?," *Stratejik Analiz Dergisi*, s. 30.

¹⁸¹ Cankara, *Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası*, s. 85.

İranlıların mantığı basittir. Dünyada şu anda en az sekiz nükleer güç vardır. Bunların en azından beşi (İsrail, Hindistan, Pakistan, Rusya ve ABD) yakınında bulunmaktadır. Kendilerine bu ülkelerden daha az nükleer silah hakkı verilmesinin ahlaki bir nedeni yoktur. İran bu silahlara sahip olmadığı sürece bölgede kendi politik ve askeri konumunun sınırlı olduğuna inanmıştır. ABD ve İsrail, bunun İran'ın konumunun ardında yatan neden olduğu konusunda aynı düşüncüyü paylaşmaktadırlar. Bu yüzden de İran'ın nükleer silah geliştirmeye niyeti olmadığını belirten diplomatik itirazları dikkate almamışlardır. Bunun yalnızca dünya kamuoyunu yatıştırmak ve bu arada da işleri tamamlamak için İran'a zaman kazandırmak için bir sis perdesi olduğuna inanmışlardır.¹⁸²

İran'ın nükleer programı AB ve ABD'nin sundukları öneriyle son aşamaya gelmiş durumdadır. ABD, İran'la doğrudan müzakereler masasına oturarak; AB ülkeleri ise "teşvik paketi" sunarak son hamlelerini yapmış ve topu İran tarafına atmıştır. İran eğer bu önerilere de bir cevap vermez, olumlu yaklaşmazsa ve uzlaşmacı adımlar atmazsa uluslararası toplumun baskılarına maruz kalacaktır.¹⁸³ İran'ın nükleer programı sadece İsrail'in güvenliğiyle ilgili değildir. Nükleer yetenek elde etmiş İran, sadece Körfez bölgesinde değil, Orta Doğu'daki tüm dengeleri değiştirebilecek, dünyanın en zengin enerji kaynakları ve en kritik enerji çıkış yolu üzerindeki etkisini artırabilecek, böylece küresel enerji dengelerini etkileme yeteneği elde edebilecektir. Bütün bu nedenlerle, küresel mesajlar da içeren bir güç gösterisine dönüşebilecek olası müdahaleyi, Afganistan'da ve Irak'ta prestij kaybeden ABD için, sonucu belirsizliklerle dolu jeopolitik bir zorunluluk olarak görmek gerekmektedir.¹⁸⁴

ABD ve AB ülkeleri arasında yapılan işbirliği sonucunda Tahran'ın NSYÖA ve UAEA'nın belirlediği kurallara uyması, nükleer tesislerini denetime açması yönünde uluslararası baskı giderek artmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme

¹⁸² Immanuel Wallerstein, "Irak'tan Sonra İran mı?," <http://www.binghamton.edu/fbc/146-tr.htm>, 01.10.2004. Erişim Tarihi:22.10.2007.

¹⁸³ Davut Turan, "Fırsatlar ve Tehditler Karşısında İran'ın Nükleer Politikası," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=577, 21.06.2006. Erişim Tarihi: 23.11.2007.

¹⁸⁴ Eslen, "İran'a Darbe Jeopolitik Bir İhtiyaç," <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218578>, 16.04.2007. Erişim Tarihi: 03.01.2008.

faaliyetlerinin bir adım sonrasında nükleer silah üretim aşamasına geçeceğini düşünen ABD ve İsrail, İran'ı gizlice nükleer silah geliştirmeye çalışmakla suçlarken, Tahran yönetimi nükleer programın enerji elde etmeye yönelik olduğunu ve barışçıl amaçlar taşıdığını iddia etmektedir.¹⁸⁵

İran rejimi NSYÖA antlaşmasının 4. maddesinin gereği olarak her devletin barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme konusunda dokunulamaz haklara sahip olduğunu iddia ederek, bu konudaki baskılara boyun eğmeyeceğini göstermeye çalışmaktadır. Kaldı ki İran, Hindistan, Pakistan ve özellikle İsrail gibi ülkelerin tamamen nükleer silah elde etmeye yönelik olan nükleer programlarına karşı sessiz kalan, hatta bu konuda ilgili ülkelerle işbirliği yaparak ayrımcı bir politika güden ABD yönetimini ikiyüzlülükle suçlamaktadır. Dolayısıyla uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmayı İran için bir onur meselesi haline getiren Tahran yönetimi, bunu pazarlık konusu yapmama konusunda kararlı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.¹⁸⁶

ABD'nin İran'a herhangi bir güvenlik garantisi vermediği ve İran'da rejim değişikliği politikasının Bush yönetiminin en üst düzey yetkililerinin gündemindeki yerini koruduğu göz önüne alındığında, ABD'nin İran yönetimini ortadan kaldırmayı amaçladığı bir dönemde; İran hükümetinin kapsamlı bir denetim rejimine izin vererek, ulusal güvenlik sınırlarını ortaya dökmeyi kabul etmesi pek muhtemel görünmemektedir.¹⁸⁷

Her ne kadar iki büyük nükleer güç ile yakın işbirliği içinde bulunsa dahi İran'ın Körfez bölgesinde ve Orta Asya ve Kafkaslarda ciddi bir nükleer güç haline gelmesinden rahatsızlık duyacak ülkelerin başında ABD ile İsrail gelmektedir. Çünkü bu ülkelerle İran'ın çıkarları, aynı coğrafya üzerinde İran'ın genişletmeye çalıştığı nüfuz alanı sebebiyle çatışma ihtimali vardır. Dolayısıyla, Rusya ve Çin'in İran'a verdikleri askeri desteğin çok içerikli ve çok uzun vadeli olacağını beklemek doğru olmamaktadır. Her iki ülkenin de mali kaynak ihtiyacı içinde olması, İran'ın

¹⁸⁵ Şanlı Bahadır Koç, "Arzın Merkezine Seyahat: ABD Ulusal Güvenlik Konseyi," **Avrasya Dosyası**, 2005, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 277.

¹⁸⁶ Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 376.

¹⁸⁷ Scott Ritter, **Hedef İran**, Çev. Taner Gezer, İstanbul: Yakamoz Yayınları, 2007, s. 258.

bölgesel güç olma sevdasının bu ülkeler tarafından belirli bir seviyeye kadar kontrollü istismarına yol açmaktadır. Ayrıca, İran manivelası yoluyla gerek Rusya gerekse Çin, ABD ile olan ilişkilerinde çeşitli pazarlıklar için avantaj kazandıklarına inanmışlardır. Diğer yandan İran artan askeri gücü ve yarattığı imaj sebebiyle nüfuzlu bir ülke olduğuna inanmaktadır. Görünürde, İran-Rusya-Çin üçgeninde her üç taraf da değişik oranlarda ve alanlarda olsa da kazanan konumdur.¹⁸⁸

İran'ın nükleer altyapısına dönük bir saldırının, ABD ve İran'ı olduğu kadar Irak, İsrail ve Lübnan'ı da içererek gelişecek uzun vadeli bir askeri çatışmanın başlangıç işareti olacağı kuvvetle muhtemeldir. İran ile ilişkilerde krize yanıt olarak geliştirilecek bir askeri müdahalenin özellikle tehlikeli bir seçenek olduğu ve fazla dikkate alınmaması gerektiği düşünülmektedir. İsrail ya da ABD güçlerinin İran'a dönük bir hava saldırısı, İran'ın nükleer programını en azından beş yıl geriletmeyi hedeflemektedir. Rejimi devirmek için ABD'nin gerçekleştireceği bir kara saldırısı, Irak ve Afganistan'daki durum düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir.¹⁸⁹

B. ABD-İRAN İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

İran'ın küresel güçlerle yaşadığı nükleer krizin ağırlaşması ve gerginliğin devam etmesi durumunda Türkiye olumsuz yönde etkilenecektir. Küresel güçlerin bu konuda İran'a yönelik izleyeceği farklı siyasetlerin Türkiye üzerinde doğrudan etkileri olacaktır. Öncelikle, eğer ABD bir askeri harekate girerse bölge uzun dönemli bir istikrarsızlığa girebilir. Milli gururu derinden yaralanacak olan ve daha fazla kaybedeceği bir şey bulunmayan İran, Türkiye'deki ABD çıkarlarına zarar vermek için her imkanı kullanacaktır. Ayrıca İranlı muhalefet kesimlerinin mağduriyet duygusuyla rejime daha fazla destek vermeleri beklenmektedir. Bu durumda Türkiye vurulma, dolayısıyla savaşa girme, tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a yönelik beklenen yaptırım kararı çıkmıştır. Bu karar büyük ölçüde Türkiye'yi de etkileyecektir. İhracata dayalı bir

¹⁸⁸ Shireen T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün mü?," **Avrasya Dosyası**, 1999, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 82.

¹⁸⁹ Paul Rogers, **Yaklaşan Felaket Irak İran ve Petrodoların Sonu**, İstanbul: Versus Yayınları, 2006, s. 57-58.

ekonomik büyüme modeli benimsemiş ve enerji bağımlılığı olan Türkiye'nin büyük ekonomik zararlara uğraması kuvvetle muhtemeldir. Üstü örtülü çekişmeler daima üstü örtülü mücadele yöntemlerine başvurulmasına neden olacaktır. İran'ın nüfusunun neredeyse yarısına yakını Türk kökenlidir. Bölge bir cadı kazanına dönerse, zarar görecektir ilk ülkelerden biri Türkiye'dir. İran'ın sert ve kararlı tutumu karşısında AB üçlüsü, yürütülecek müzakerelerde sonuç alabilmek için Türkiye'nin sırtından ödün vermeyi en kolay yöntem sayacaktır. İçeriği tam açıklanmamakla beraber son sundukları paket önerilerde, BTC hattını İran lehine zayıflatacak önerilerde bulunmakta sakınca görmemektedirler.

Batılıların başarısız, İsrail'in çaresiz kalması ve İran'ın nükleer silah imal etmesi durumunda da Türkiye doğrudan etkilenecektir. Gerçi Türkiye İran'la üç yüz yıldır savaşmamakta ve aralarında sınır sorunu veya toprak kavgası bulunmamaktadır. Ancak, iki ülkenin rejimleri bir diğerrinin antitezi gibidir. Bölgede birbirlerini dengelemeye çalıştıkları için, bu durum öngörülmeven gelişmelere yol açabilir. Türkiye, İran'la olan ilişkilerini sabırla, dikkatli ve yaratıcı bir diplomasiyle idare ettiği varsayılırsa; İran'ın başkalarıyla başının sürekli dertte olmasını akıllıca kullanmış olur. Bu takdirde dahi Türkiye'nin hemen yanı başında kitle imha silahlarına da başvurulabilecek bir çatışmanın her an çıkması tehlikesi "Demokles'in Kılıcı" gibi Türkiye'nin başının üstünde olacaktır. İran'da olası bir savaş durumunda yaşanacak iç karışıklıklardan etkilenecek ülkelerin başında Türkiye olacaktır.¹⁹⁰ Dolayısıyla, Türkiye'nin önünde 1991'den başlayan ve bugüne kadar uzanan, kendi bölgesinde cereyan eden ve dersler çıkartması gereken bir Irak laboratuvarı bulunmaktadır. Ankara, kendi arka bahçesinde, kendi geleceğini doğrudan etkileyecek olan, Irak'tan sonra Türkiye için çok daha büyük bir önem arz eden İran krizi sürecinde de muhtemel kayıplarını dikkate almak zorundadır.¹⁹¹

Türkiye, İran'ı Irak konusunda sınırlandıran bir ülkedir. Çünkü Türkiye nükleer güce sahip bir İran'ı istememektedir. Ayrıca iki ülkenin Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda da yol ayrımına geldiği söylenebilir. İran'ın, Irak'ın toprak bütünlüğü

¹⁹⁰ Ömer Ersun, "Nükleer Siyasette Rus Ruleti," **Stratejik Analiz Dergisi**, Eylül 2005, s. 78-79.

¹⁹¹ Kantarcı, "ABD'nin 'İmparatorluk Projesi'ni Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye," <http://www.turksam.org/tr/a820.html>, 01.03.2006. Erişim Tarihi: 23.01.2008.

hususunda Türkiye kadar hassas olduğu söylenemez. Şah döneminde İran, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğu halde Baas Partisi'nin tehditleri karşısında Irak'ı parçalama politikasını gütmeye noktasına kadar gelmiştir. 1975 Cezayir Antlaşması ile sağlanan barış, İran'ı bu isteğinden vazgeçirmiştir. Ancak ABD'nin Irak işgali sonrası İran'ın Şii grupları desteklemesi toprak bütünlüğünden vazgeçebileceğini ve alternatif bir planı sahip olduğunu göstermiştir. Toprak bütünlüğünün ortadan kalkması, bölgede bir Şii kuşağının ortaya çıkmasına ve bölgedeki dengenin Sünni Arap devletleri aleyhine değişmesine sebep olabileceğinden İran'ın çıkarlarına uyabilir. Diğer taraftan İran'ın Körfez üzerindeki etkinliğini artırabilir. Irak'ın toprak bütünlüğünün sarsılması Türkiye dahil bölge ülkelerini de yakından etkileyecektir.¹⁹²

Türkiye ve İran'ı Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda birleştiren tek nokta Kürt sorunudur. Her iki devlet de Kuzey Irak'ta kurulacak bir devletin, ülkelerinde yaşayan Kürtlerin taleplerini etkileyebileceğinden toprak bütünlüğüne tehdit olacağını düşünmektedir. Kuzey Irak sorunu, Türkiye ile ABD'nin bölgesel işbirliğini bazı alanlarda sınırlandırırken, Türkiye, İran ve Suriye arasında dışişleri bakanları seviyesinde Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda belli aralıklarla toplantılar yapılmaktadır. ABD'nin Kuzey Irak ve özellikle de PKK konusunda Türkiye'nin isteklerine duyarsız kalmasına karşılık İran'ın söyleminin Türkiye'ye çok daha yakın bir noktada gözükmesi, Türkiye tarafından dikkate alınmaktadır.¹⁹³

Türkiye'nin İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı çıkması, nükleer silahlara sahip bir İran'ın Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturacağı için değildir; zira bu durumda NATO üyesi bir Türkiye'nin güvence altında olduğu varsayılmaktadır. Ancak nükleer silahlara sahip bir İran'ın, Türkiye-İran arasındaki stratejik dengeyi bozması bir yana, Orta Doğu'daki stratejik dengeleri bozarak, bölge içi çatışmalara ve yabancı devletlerin bölgeye müdahalesini arttırarak büyük istikrarsızlıklara neden olacağı açıktır. Türkiye ise Irak'tan sonra bölgede yeni bir istikrarsızlık kaynağı istememektedir. Aynı şekilde stratejik bakımdan bölge dengelerini değiştirecek nükleer bir İran, Türkiye'nin bölgesel politikaları bakımından zararlı olacaktır. Türkiye şu anda ABD ve AB'nin İran'a yönelik geliştirdiği ortak söyleme ve tavra

¹⁹² Arif Keskin, "Irak'ta 'ABD-İran Savaşı,'" **Stratejik Analiz Dergisi**, Şubat 2007, s. 49.

¹⁹³ Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak Politikası," **Stratejik Analiz Dergisi**, Haziran 2007, s. 48.

uygun davranmaktadır, ama bu uzun vadede ABD'nin İran'a karşı silahlı müdahalesine ya da ekonomik ambargosuna BM Güvenlik Konseyi'nden bir karar çıkmadıkça yeşil ışık yakacağı anlamına gelmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin BM Genel Kurulunda 17 Ekim 2008'de yapılan oylama sonucunda BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi, İran ile ilgili alınan kararlarda Türkiye'nin daha müdahil ve aktif bir politika izlemesine olanak sağlayacaktır. Türkiye'nin İran'a karşı ABD ile en azından kısa vadede bir işbirliği içine giremeyecek olmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

Birinci faktör; Türkiye-İran ilişkileri 1979'dan bu yana en iyi dönemini yaşamaktadır. Uzun yıllar süren krizler bitmiş, Türkiye İran İslam Cumhuriyeti ile yaşamayı öğrenmiştir. Aynı şekilde 1999 sonrasında başlayarak İran, PKK konusunda Türkiye ile işbirliği içindedir.

İkinci faktör; siyasi ilişkilerdeki olumlu gelişmelerin yanı sıra iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler de son derece gelişmiştir. Doğalgaz boru hattı gibi Türkiye için hayati alanların yanı sıra, Türkiye İran'ın Avrupa'ya açılan kapısı, İran ise Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısıdır.

Üçüncü faktör; Türkiye'nin İran ile ilgili temel tarihsel endişesi olan Kürt etkeni değişmemiştir. İran'a yapılacak her türlü ambargo, hareket ve İran rejiminin iç ve dış yollarla destabilize edilmesi Kürt milliyetçiliğine yarayacak ve hele Kuzey Irak faktörü de hesaba katıldığında bir Kürt devleti kurulması olasılığını kuvvetlendirecektir.

Dördüncü faktör; Irak sorunundan sonra bölgede bir İran sorununa gerek yoktur. Türkiye, Irak örneği ve tecrübesinden sonra bölgede muhtemel bir ABD hareketi sonrasında oluşacak yeni bir istikrarsızlık ve kargaşa istememektedir.

Beşinci faktör; ABD'nin Orta Doğu politikası sonucu Türkiye, komşuları ile ilişkilerinde ekonomik ve siyasi bakımdan izole olmaya zorlanmaktadır. Türkiye son yıllarda izlemekte olduğu çok taraflı, dengeli, aktif ve komşularıyla sıfır problem temeline dayalı dış politikası ABD'nin bölgeye yönelik politikaları nedeniyle aksamaktadır. Irak'taki durum belirsizliğini korumakta, Suriye ile ilişkiler konusunda Türkiye zaten baskı altındadır. Şimdi bu noktada İran ile de siyasi ve ticari ilişkilerini

bitirmeye zorlanması, dış politikasında bölgesel/merkezi bir güç rolü oynama hedefini benimsemiş bir Türkiye bakımından kabul edilemezdir.

Son faktör ise Türk kamuoyundaki eğilimdir. Yapılan çeşitli kamuoyu yoklamaları, Türk kamuoyunun büyük çoğunluğunun, muhtemel bir ABD hareketi karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması eğiliminde olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Türk dış politikasının gerek geleneksel gerek mevcut parametreleri düşünüldüğünde, ABD'nin mevcut İran politikasının ve olası eylemlerinin Türkiye'nin zararına olacağı sonucuna varılabilir. Bütün bu gerekçelerle Türkiye'nin nükleer meselede askeri bir hareket ya da ekonomik ambargo durumunda en azından kısa vadede, Türk dış politikası parametrelerinin değişmesine yol açacak ya da Türkiye'nin kaygılarını giderecek gelişmeler olmadığı takdirde İran'a karşı ABD'nin yanında yer alması mümkün gözükmemektedir.¹⁹⁴

Türkiye'nin son zamanlarda nükleer kriz konusunda önceki dönemlerinin aksine aktifleşmesinin ve Ahmedinecad'ın ziyaretini kabul etmesinin, İran'ın nükleer sorununun çok hassas bir noktaya geldiği ve bu konuda inisiyatif alınması gerektiği düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye, sorunun hassas ve belirsiz bir döneme girdiğini ve sürecin sonunun öngörülebilir olmaktan çıktığını görmektedir. Bu nedenle süreci dizginleyebilmek, öngörebilmek, yükselen tansiyonu düşürebilmek ve gerginliği sıcak çatışmaya dönüşmeden ve diplomatik bir çerçeveye oturtmak için devreye girmiştir. Ahmedinecad'ın 14 Ağustos 2008 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyareti, sorunu çözme iddiası taşımadan hafifletici bir etki doğurmak üzere düşünülmüştür.¹⁹⁵ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ahmedinecad'a nükleer kriz konusundaki görüş ve değerlendirmelerini sunmuş ve İran'ın sunulan öneri paketine olumlu bakması hususunda ikna edici bir çaba içerisinde olmuştur. Türkiye bu ziyaret esnasında İran'a çözüm için uygun bir zeminin var olduğu ve bu fırsatın iyi değerlendirilmesinin hem İran hem bölge açısından hayırlı olacağı mesajını tekrarlama fırsatı bulmuştur.

¹⁹⁴ Gökhan Çetinsaya, "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve 'Şii Jeopolitiği'," **Avrasya Dosyası**, 2007, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 182-183.

¹⁹⁵ Arif Keskin, "İran Türkiye İlişkileri: Denge Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç," **Stratejik Analiz Dergisi**, Eylül 2008, s. 55.

İran açısından bakıldığında bu ziyaretin her şeyden önce sembolik bir önemi olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası camia tarafından sıkıştırılmaya çalışılan, ABD'nin izolasyon politikalarına her zamankinden fazla hedef olan bir ülke olarak İran, bu ziyaretiyle dünyada yalnız olmadığını ve etrafındaki ülkelerle iyi ilişkiler içerisinde olabileceği, kendisine alternatif yollar bulabileceği mesajını gönderme fırsatı bulmuştur. Diğer taraftan bölgenin diğer önemli gücü olan ve İran için Batı'ya açılan kapı konumundaki Türkiye ile özellikle bu kritik dönemde iyi ilişkiler içerisinde olmak İran açısından önemli olmaktadır. Özellikle son yıllarda iki ülke arasında gelişen ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, İran için ekonomik ve siyasi açıdan kazanılması gereken bir ülkedir.¹⁹⁶

Türkiye'nin, İran'ı nükleer silahtan vazgeçirmek amacıyla çeşitli temaslarda bulunması ve İran'a nükleer çalışmalarında şeffaf olması çağrısı yapması, ABD tarafından memnuniyetle karşılanıyorsa da uluslararası topluluk tarafından kullanılan kanalın Solana-Laricani kanalı olduğu vurgulanmaktadır. ABD yetkilileri, Türkiye'nin kendisine arabulucu rolü biçmemesini söylerken, ABD'nin muhtemel bir operasyon için Türkiye'den talepte bulunmadığını da ileri sürmektedir.¹⁹⁷

Türkiye'nin İran ile ABD arasında kalma ve yapılacak bir müdahaleden hem siyasi, hem ekonomik, hem de insani açıdan etkilenme olasılığı çok güçlüdür. Türkiye ise böylesi bir müdahalenin hem dolaylı, hem de doğrudan sonuçlarından etkilenebilir. Petrol fiyatlarındaki artış, istikrarsızlık, medeniyetler bazındaki kamplaşma Türkiye'yi de kaçınılmaz olarak sarsacaktır. Türkiye, İran müdahalesinin dolaylı etkilerini iç ve dış politikada hissedebilir.¹⁹⁸ İran'a karşı ekonomik ve askeri müdahaleye karşı olan Türkiye, müzakere süreçlerinin sağlıklı ve yapıcı bir şekilde ilerlemesi için çaba göstermek zorundadır. Nükleer krizin müzakere yoluyla aşılması, Türkiye dahil bütün tarafların lehine bir durumdur. Halihazırda devam eden müzakere süreci, olumlu bir gelişmedir ve bu süreçte Türkiye'nin yapıcı bir rol

¹⁹⁶ Arzu Celalifer Ekinci, "Ahmedinecad'ın Türkiye Ziyareti," <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1025&type=17>, 17.08.2008. Erişim Tarihi: 21.09.2008.

¹⁹⁷ S. Gülten Ayman, "İran Nükleer Krizi ve Türkiye," *Avrasya Dosyası*, 2006, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 47.

¹⁹⁸ Mensur Akgün, "Türkiye, İran İle Amerika Arasında Kalır mı?," http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=39182, 10.04.2006. Erişim Tarihi: 12.08.2008.

oynaması gerekmektedir. Müzakere sürecinin safhaları, krizin istikameti ve sıcak savaş durumunda ortaya çıkabilecek olası durumlar hem Türkiye’yi hem de krizin birincil tarafları olan ABD ve İran’ı yakından ilgilendirmektedir.¹⁹⁹

Özellikle İran’ın son 25 senedir maruz kaldığı açıktan veya zımni ekonomik ambargo bu ilişkinin geliştirilmesi için daha fazla ekonomik imkanlar sunmaktadır. Çünkü İran, petrol ve doğalgaz gelirleri olan bir ülkedir. Yaşadığı düşük yoğunluklu ekonomik ambargo sürecinde ihtiyaçlarını Türkiye’den gidermemesi için hiçbir sebep yoktur. İran-ABD gerginliğinin nasıl bir boyuta ulaşacağı bilinmemektedir. Lakin Türkiye, İran’la olan ekonomik ilişkilerini elinden geldiğince bu gerilimden bağımsız değerlendirmek zorundadır. Türkiye ambargo rejimine dahil olma hatasını Birinci Irak Savaşı’nda oldukça ağır ödemiştir. Benzer bir yanılsa düşmemek için gerekli ekonomi-politik altyapı şimdiden oluşturmak zorundadır. Türkiye hem Irak işgali sonrası hem de İran-ABD krizi içerisinde oluşan şartları jeoekonomik çıkarları doğrultusunda en verimli şekilde değerlendirmelidir.²⁰⁰

Özellikle son yıllarda ivme kazanmaya başlayan İran-Türkiye ilişkilerinin yapı taşı niteliğindeki konularından birini de enerji alanındaki işbirliği oluşturmaktadır. Ancak, gerek İran nükleer krizi gerekse ABD’nin İran’a yönelik tutum ve politikaları, NATO üyesi ve ABD müttefiki Türkiye’yi, zaman zaman İran ile enerji alanındaki yapacağı işbirliği hususlarında alacağı kararlarda ikilemde veya zor durumda bırakmaktadır. Bu durum enerji işbirliği konusunda hem İran’ı hem de ABD’yi karşısına almak istemeyen, aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarını korumak isteyen Türkiye’yi hassas diplomatik manevralar yapmaya yöneltmiştir.

İran ile Türkiye arasındaki enerji işbirliği daha çok doğalgaz alım ve satımı çerçevesinde şekillenmektedir. Türkiye-İran arasındaki doğalgaz ticaretinin başlangıç noktası 1995 yılında iki ülke arasında imzalanan doğalgaz satış mutabakatıdır. Bu mutabakatla beraber iki ülke arasında bir boru hattı inşa edilmesine karar verilmiştir. 8 Ağustos 1996 tarihinde “İran ile Doğalgaz Alım ve Satım Antlaşması” olarak

¹⁹⁹ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 30.

²⁰⁰ Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun,” **Seta İran Dosyası**, s. 20.

imzalanan bu mutabakat ile beraber İran, Türkiye'ye yıllık 3 milyar metreküp doğalgaz temin etmeyi ve bu rakamı 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkarmayı taahhüt etmiştir. Antlaşmanın süresi yirmi beş yıl, başlama tarihi ise 2001 yılı olarak belirlenmiştir. Bu antlaşma çerçevesinde inşa edilecek olan boru hattına ilişkin ise her ülke kendi topraklarındaki bölümün inşaatının yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bahsi geçen antlaşma çerçevesinde doğalgaz teslimatları Aralık 2001 tarihinde başlamış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.

O dönemde her ne kadar ABD, İran'la yapılan bu antlaşmadan çok hoşnut olmamış olsa da iki beklentisinden dolayı bu işbirliğine karşı çıkmamıştır. Bu beklentilerden ilki bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendi ayaklarının üzerinde durmasını sağlayacak olan enerji ticaretinin gerçekleştiği Rusya topraklarına alternatif bir rotanın ortaya çıkması ve Rusya hakimiyetinin bu alanda kırılmasıdır. İkinci beklenti ise müttefik Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığının azalmasıdır. ABD o tarihte bu iki beklentisi nedeniyle antlaşmaya çok karşı çıkmamış olsa bundan yaklaşık on bir yıl sonra Türkiye ve İran arasında imzalanacak olan doğalgaz mutabakatına oldukça sert bir tepki verecektir. Zira 13 Temmuz 2007 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptı, İran nükleer krizinin en gergin dönemlerinden birinde imzalanmıştır. İran'ı izole ederek uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirme çabasında olan ABD ise böylesi bir dönemde Türkiye'nin İran'la bu kadar geniş kapsamlı bir mutabakat imzalamasına tepki göstermiştir. Çünkü Türkiye'nin bu girişimi ABD'ye göre bu ülkeye uygulanan tecrit politikasını ve yaptırımları delebilme özelliği taşımaktadır.²⁰¹

Mutabakat Zaptı'nda yer alan bir maddeye göre, daha önce Türkmen gazının topraklarından geçmesine izin vermeyen İran, Türkmen gazının topraklarından geçirilerek Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılmasını kabul etmektedir. Böylece Mutabakat Zaptı'nın hayata geçirilmesi sonrasında, İran ve Türkmen doğalgazı Türkiye ve AB'nin ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilecek boru hatları ile taşınacaktır. İran gazının Avrupa'ya taşınması için İran'ın Asaluye bölgesinden başlayarak Türkiye sınırına kadar gelecek ve burada var olan boru hattına bağlanacak

²⁰¹ Arzu Celalifer Ekinici, "İran Türkiye Enerji İşbirliği,"

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/aZeMYSYCDBTNITOQ79IxbTXDJQuZTV.pdf>, Kasım 2008. Erişim Tarihi: 02.12.2008. s. 1-4.

2000 km'lik bir doğalgaz boru hattı inşa edilecektir. Projeye iki ülke eşit oranda katılacaktır. Projenin bedelinin iki milyar doları boru hattı projesi olmak üzere altı milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir.

İran'ın Asulye kentindeki Güney Pars doğalgaz havzasındaki geliştirme projesine Türkiye de katılacak ve bu konuda iki ülke arasında işbirliği geliştirilecektir. Dünya rezervlerinin %7,8'ini oluşturan 14 trilyon metreküplük Güney Pars gaz sahasında bulunan üç sahadan (22, 23 ve 24'üncü sahalar) doğalgaz çıkarılması, ihalesiz olarak Türkiye'ye verilecektir. Güney Pars sahasında yılda 20,4 milyar metreküp doğalgaz üretimi mümkün olabilecektir. Söz konusu sahaları Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) işletecektir. Ancak, Mutabakat Zaptı'nda "geri alım (*buy back*)" şartı bulunmaktadır. Söz konusu şarta göre, İran TPAO'nun çıkardığı gazı önce belirli bir kar oranıyla satın alacak, sonra TPAO'ya geri satacaktır. TPAO bu aşamadan sonra gazı Türkiye ya da diğer ülkelere aktarabilecektir. Söz konusu geri alım koşulu Türkiye'nin İran gazını çok ucuz olarak satın almasını engellemeye dönük bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.

Resim 2: İran'da Bulunan Güney Pars Doğalgaz Üretim Sahası

Türkmen doğalgazıyla birlikte Türkiye'ye gelecek olan doğalgaz miktarı yıllık 30 milyar metreküp seviyesine ulaşacaktır. Bu gazın yaklaşık 1/3'ünün Türkmen gazı, 2/3'ünün İran gazı olması beklenmektedir. Türkmen doğalgazı için İran topraklarından ayrı bir boru hattı inşa edilecektir. Türkmen gazını İran'dan Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya taşıyacak 2000 km'lik boru hattının 1500 km'si Türkmenistan-İran sınırından geçecektir. Mutabakat Zaptı'nda Türkmenistan'ın imzası bulunmamaktadır. Kesin anlaşma için Türkmen yetkililerle ayrı bir anlaşma imzalanması gerekmektedir.

Söz konusu zapt ile Rusya'nın Türkiye'yi devre dışı bırakmak maksadıyla yaptığı doğalgaz anlaşmaları (en önemlisi Güney Akım Projesi) sonucu, gerçekleşme ihtimali oldukça zayıflayan Nabucco Projesi'nin geleceğinin garanti altına alınmasına yönelik bir madde, anlaşma metnine dahil edilmiştir. Buna göre İran gazı Avrupa'ya Türkiye üzerinden bu hatla ulaştırılacaktır. Nabucco Projesi'nin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan gaz bu anlaşma ile temin edilmiş olmaktadır.²⁰²

İran-Türkiye arasında imzalanan Mutabakat Zaptı'nın ardından, yetkililerce yapılan beyanlara göre taraflar arası teknik çalışmaların Ağustos 2007'de başlaması ve anlaşmanın Eylül/Ekim 2007 tarihinde yapılacağı şeklinde idi. Ancak ilk teknik çalışmaların başlamasına rağmen görüşmelerin arkası gelmemiş ve tarihi belirsiz bir şekilde askıya alınmıştır. Proje ortaya atıldığı tarihlerde, böyle bir anlaşmaya ABD'nin nasıl algılayacağı yetkililere sorulduğunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı M. Hilmi Güler "Bu projenin Türkiye'yi ilgilendirdiğini" dile getirmiş aynı şekilde Başbakan R. Tayyip Erdoğan da, "Türkiye'nin menfaatlerini ilgilendiren konularda başkalarına danışmaları gerekmediğini" söylemiştir.²⁰³

Türkiye-İran arasında gerçekleşen doğalgaz mutabakatına resmi kanallarla somut bir şekilde karşı çıkan ve rahatsızlığını dile getiren tek ülke ABD olmuştur. ABD'nin Ankara'daki Büyükelçilik Sözcüsü Kathryn Schallow, İran'a yatırım yapılmasına ve bu ülkeyle yapılan her türlü işbirliğine ABD'nin karşı olduğunu ve

²⁰² Hakkı Soylu, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Eylül 2007, Sayı: 10, s. 12-13.

²⁰³ Mete Göknel, "Türkiye-İran Enerji Görüşmeleri ve ABD Politikaları," <http://www.dunya.com/haber.asp?id=28640>, 22.11.2008. Erişim Tarihi: 28.11.2008.

nükleer faaliyetleri dolayısıyla İran'ın güvenilir bir ortak olmadığını ısrarla belirtmiştir.²⁰⁴

ABD Siyasi İşler Müsteşarı Nicholas Burns'ün Eylül 2008 tarihinde Türkiye'yi ziyaretinde İstanbul'da Başbakan Erdoğan ile yaptığı görüşmede enerji konusunda Türkiye-İran ilişkileri de gündeme gelmiş, Burns açık ve net bir şekilde ABD yaptırımlarını dile getirerek, konuya sıcak bakmadıklarını tekrarlamıştır. Burns toplantı sonrası basına verdiği demeçte, doğrudan konuya girerek "Türkiye'nin İran ile uzun vadeli petrol ve doğalgaz anlaşmaları yapmasının kendileri için bir anlam ifade etmediğini, ancak bunun Türkiye'yi kritik etme veya dikkatini çekme anlamına gelmediğini, bunun ABD ve Batı Avrupa'nın bu tip ilişkiler içinde olan tüm ülkelere yönelik olduğunu söylemiştir. Başbakan Erdoğan da cevaben, Washington'un çok basit bir ekonomik gerçeği göz ardı ettiğini Türkiye'nin doğalgaz temin ettiği en önemli iki kaynağının Rusya ve İran olduğunu ve Türkiye'de 81 ilin 47'sinde yaşayanların doğalgaz kullandığını belirterek, kaynak sağlayan bu ülkeler ile ilişkilerini bozmasının düşünülemeyeceğini ve ilişkilerin Türkiye çıkarlarına uygun sürdürüleceği mesajını vermiştir.

Burns ABD'ye döndükten sonra 13 Eylül 2008 günü Atlantik Konseyi'ne yaptığı bir sunumda, "İran'ın Türkiye'nin komşusu olup her yıl milyonu aşkın turist geldiğini ve önemli ticari ilişkileri olduğunu, ancak kendi açılarından bakıldığında, Türkiye'nin İran ile enerji sahasında işbirliği için kararlılığının ABD'yi rahatsız ettiğini, bu nedenle ABD ile Türkiye'nin İran ile ilişkilerinin geliştirilmeye açık noktaları olduğunu" beyan etmiş ve devamla "İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin kararını yok sayarak nükleer silah geliştirme çalışmalarını yürüttüğü bu safhada, tüm müttefikleri ve Türkiye'yi İran'ın petrol ve doğalgaz sektörünü geliştirecek yatırımlardan kaçınmaları için ısrar ediyoruz" demiştir.²⁰⁵

Türkiye-İran arasında imzalanan ilk Mutabakat Zaptı'nın ardından imzalanması beklenen antlaşma imzalanamamış ancak, 17 Kasım 2008 tarihinde iki

²⁰⁴ Eşref Yalınkılıçlı, "Türk-İran Enerji Anlaşmasının Anlamı," **Gündem Analiz Dergisi**, Ağustos 2007, Sayı: 11, s. 23.

²⁰⁵ Göknel, "Türkiye-İran Enerji Görüşmeleri ve ABD Politikaları," <http://www.dunya.com/haber.asp?id=28640>, 22.11.2008. Erişim Tarihi: 28.11.2008.

ülke arasında ikinci önemli Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakatın öncekinden farkı, daha kapsamlı olması, teknik konuların mutabakata dahil edilmiş olması ve daha da önemlisi bahsi geçen üç fazdan çıkarılacak doğalgazdan Türkiye'ye satılacak oranın arttırılmış olmasıdır. Önceki mutabakat zaptı bir niyet bildirimi mahiyetindeyken, bu mutabakatla beraber projenin temeli atılmış ve somut bir çerçeve belirlenmiştir. Tarafların açıklamalarına göre ise bir yıl zarfında hayata geçirilmesi planlanmaktadır.²⁰⁶

1 Mart Tezkeresi sonrasında bozulan Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler sürecinde PKK'nın bölgedeki faaliyetleri ve Kuzey Irak konusunda iki ülkenin yaşadığı anlaşmazlıklar düşünüldüğünde, İran ile arasındaki nükleer krizde nihai sonuca ulaşamayan ABD'nin böylesi bir atmosferde iki komşu ülkenin birbirleriyle yakınlık içine girmesinden rahatsız olması sürpriz bir gelişme olmamıştır. Ancak olayın diğer bir boyutu ise küresel enerji savaşında Rusya'nın aleyhine gibi görünen bir hamleye ABD'nin uzun vadede gerçekten karşı çıkıp çıkmayacağıdır. ABD, Türk-İran anlaşmasına karşı çıkmakla birlikte, bölgede Rusya'nın enerji tekeli sarsacak girişimlere yeşil ışık yaktığı bir diğer gerçeklik olarak göze çarpmaktadır. ABD'nin bu konudaki en önemli alternatif, Kazak ve Türkmen gazını Hazar Denizi'nin altından geçirerek Azerbaycan ve Gürcistan yoluyla Türkiye'ye, oradan da Avrupa pazarlarına aktarmak olarak özetlenebilir.

Rusya ve İran'ı devre dışı bırakacak yolların peşinden koşan ABD'nin bu bağlamda Türkiye'yi desteklemesi muhtemel görünürken, Türkiye'nin de bölge jeopolitiğinin gerçeklerini dikkate alarak Rusya ve İran gibi iki büyük doğalgaz tedarikçisini gücendirmeyecek adımlar atması gerekebilir. Zira Hazar Havzası yoluyla gerçekleşecek her türlü proje ve boru hattı için Rusya, ABD, Türkiye, İran ve Hazar'a kıyası olan diğer ülkeler arasında kıyasıya bir nüfuz mücadelesi yaşanmaktadır.

Türk-İran doğalgaz anlaşmasının diğer ortağı olan İran açısından da bu anlaşma önemli kazanımlar içermektedir. Dünyanın en önemli petrol ve gaz

²⁰⁶ Ekinci, "İran Türkiye Enerji İşbirliği,"

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/aZeMYSYCDBTNITOQ79IxbTXDJQuZTV.pdf>, Kasım 2008. Erişim Tarihi: 02.12.2008. s. 10-11.

ihracatçısı ülkelerinden biri olan İran bu konumunun verdiği rahatlığı küresel diplomaside daha etkin kullanmayı planlamaktadır. Son birkaç yıldır nükleer silahlar ve küresel terörizm tartışmaları bağlamında ABD özelinde Batı ile girdiği diplomatik krizleri enerji anlaşmalarıyla edindiği bölgesel ve bölge dışı müttefiklerin desteği ile aşmaya çalışan İran için Türkiye mutlak suretle kazanılması gereken bir ülke konumundadır. İran, Türkiye'nin ABD ile son yıllarda bozulan ilişkilerini kendi lehine kullanabileceğini düşünürken, Türkiye'de siyasal İslam çizgisinden gelen ve muhafazakar demokrat kimliğiyle önceki hükümetlerin İran'a duyduğu kaygıları ve önyargıları duymayan bir AK Parti iktidarını da kendisi için iyi bir fırsat olarak görmektedir.²⁰⁷

Hem Türkiye açısından, hem de İran açısından ilişkileri germemek ve bunu bir dış politika prensibi haline gelmek zorunlu hale gelmektedir. Doğrudan Batı'nın tarafında yer almak suretiyle İran'ı dışlaması bölge içerisinde Türkiye'nin istikrarsızlığını arttıracaktır.²⁰⁸

²⁰⁷ Yalınkılıçlı, "Türk-İran Enerji Anlaşmasının Anlamı," **Gündem Analiz Dergisi**, s. 23-24.

²⁰⁸ Gökhan Yivciger, "İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkileri," <http://www.network54.com/Forum/382964/message/1138630606/%DDran'%FDn+N%FCkleer+%C7al%FD%FEmalar%FD+ve+T%FCrk-Amerikan+%DDli%FEkileri>, 30.01.2006 Erişim Tarihi:02.11.2008.

IV. BÖLÜM: İRAN-AB İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

İran-AB ilişkilerinin ve bu ilişkilerin Türkiye üzerindeki etkilerinin incelendiği bu bölümde sırasıyla; İran ile AB arasındaki insan hakları, İran'ın nükleer enerji ve silah üretim çalışmaları ve İran'daki petrol ve doğalgaz kaynakları konuları ele alınacaktır. İkinci alt başlıkta ise, İran-AB ilişkilerinin Türkiye'ye etkileri analiz edilecektir

A. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İRAN-AB İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde AB; ABD, Rusya, Japonya, Çin ve Hindistan ile birlikte temel uluslararası aktörlerden biri haline gelmiştir. AB bugün itibariyle iktisadi açıdan en önemli küresel aktörlerin başında gelmektedir.²⁰⁹

Avrupa ülkelerinin İran ile tarihi bağları vardır. Avrupa ülkeleri İran'a, Orta Doğu'da 1945'ten sonra nüfuz kazanan ABD'den çok daha önce, 16. yüzyılda girmişlerdir. İran, Avrupalılar için, Osmanlıyı dengelemek ve genişlemesini engellemek için önemli bir unsur olmuştur. İran'ın tarihi, kültürel ve jeopolitik konumu, Avrupalılar için her zaman önemli görülmüştür. Avrupalıların İran politikaları, İran'daki siyasi yaşamı belirlemede önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar İran'daki yabancı hegemon güç olan Avrupalılar, savaştan sonra nüfuzlarını ABD'ye kaptırmış olsalar da, İran ile iyi ilişkiler içinde olmak istemişlerdir.²¹⁰ Avrupa ülkeleri, İran'daki zengin petrol ve doğalgaz kaynakları sebebiyle İran'la yakınlıklarını korumuşlardır. Ne var ki, 1979 İslam Devrimi'nden sonra Avrupa-İran ilişkileri gerginleşmiş ve inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Avrupa ülkelerinin demokrasi, insan hakları, kitle imha silahları, Orta Doğu barış süreci ve

²⁰⁹ Talha Köse, "AB: İktisadi Dev, Askeri Cüce," Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 129.

²¹⁰ Arif Keskin, "İran-AB İlişkileri Gerginleşiyor," <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2258&kat1=31&kat2=>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 22.09.2008.

İran'ın radikal gruplara desteği konularında İslami rejime eleştirileri sert olmuştur. Ancak 1989 yılında, pragmatik bir söylem ve ılımlı bir dış politika anlayışı sergileyen Rafsancani'nin devlet başkanlığına gelmesiyle ilişkiler yeniden iyileşmeye başlamıştır. 1990'da Birinci Irak Savaşı'nın başlamasıyla Avrupa-İran ilişkileri özellikle enerji alanında üst düzeye çıkmıştır. Bundan sonra ilişkiler, tek bir krizin yarattığı gerginlik dışında, bugüne kadar gelişme eğilimini sürdürmüştür. “Mikonos olayı” olarak bilinen bu tek krize, 1992 yılında İranlı dört Kürt liderin Almanya'da, İran istihbarat birimleri tarafından öldürülmesi sebep olmuştur.²¹¹

AB, İran'ı ayrı tutmaktan ziyade, İran ile meşgul olmak için stratejik bir seçim yapmıştır. Ancak AB'nin İran ile sözleşmeye dayalı bir ilişkisi olmamıştır.²¹² İran'dan talepleri bakımından ABD ile büyük ölçüde örtüşen AB ülkeleri, bu hedeflere ilişkin politika alanında ise tamamen farklı bir yol izlemiştir. İran devleti ile bütün ilişkilerini koparan ABD'nin baskı ve ambargo politikalarını benimsemeyen Avrupa, 11 Eylül'den sonra İran'a yönelik şer eksenli suçlamasını da kabul etmemiştir. Baskı politikasının İran'ı daha da radikalleştirdiğini düşünen Avrupa ülkeleri, ABD'nin aksine, İran'ı değiştirmek için diyalogun sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. İran'ın dışardan baskı ile değil, içerden reformla değişebileceğini öne süren Avrupa, bunun için ülkedeki reformcularla iletişimin ve yapıcı ilişkinin devamını, politikasının merkezine koymuştur.

Aslında böyle bir politika, Avrupa için yalnızca kendi politik değerlerinden ya da anlayışından kaynaklanmaktan çok, bir zorunluluğun da ifadesidir. Zira, İran'la ilişkilerini geliştirmek isteyen Avrupa, İran'ın mevcut durumundan rahatsızlık duymakta ve onu değiştirmeyi de istemektedir. Ancak, İran siyasi tutumunu değiştirmedikçe onunla tam olarak uzlaşma olanağı ne sağlanabilmekte, ne de aksi takdirde zorla İran'ı değiştirme kapasitesi bulunmaktadır. Kısacası “eleştirel diyalog” yoluyla İran'la ilişkilerini geliştirmek, AB için tek stratejik tercih olmuştur. Bunun

²¹¹ Mahmut Niyazi Sezgin, “Nükleer Tehlike ve Amerikan Tehdidi Gölgesindeki Avrupa-İran İlişkileri,” <http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm>, Erişim Tarihi: 05.09.2008.

²¹² Ahmet Bıyıklı, “Avrupa Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu Ülkelerine Yönelik Demokrasi ve İstikrar Politikaları,” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2006.

yanında ABD'nin İran'a ambargo uygulaması, AB'nin, İran'da önemli ekonomik çıkarlar sağlamasına da yol açmıştır.

ABD'nin baskı ve yalnızlaştırma politikalarıyla uluslararası manevra alanı daralan İran; Çin, Rusya ve özellikle AB ile olan ilişkilerine büyük önem vermiştir. Çünkü İran'ın dış politikadaki temel sorunu, ABD ile yaşadığı çatışmadır. AB ile olan ilişkiler çoğu zaman İran için bir çıkış kapısı olmaktadır. Özellikle Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgalinden sonra İran'ın, artan kuşatılmışlık hissine bağlı olarak böyle bir çıkış kapısına ihtiyacı artmıştır. İran, özellikle ABD baskısının yoğunlaştığı dönemlerde, AB ile ilişkilerini kullanarak uluslararası alanda ABD'ye karşı yalnız kalmamaya ve ABD'nin kendisine karşı geniş bir uluslararası cephe oluşturmasını engellemeye çalışmıştır. İran, bu stratejiyi son nükleer krizde de kullanmıştır.²¹³

Bu bölümde, İran-AB ilişkileri üç ayrı başlık altında incelenecektir.

1. İnsan Hakları Bağlamında İran-AB İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası dönemin temel özelliklerinden biri devletlerin ve uluslararası örgütlerin insan hakları ve demokrasinin gelişimine gösterdikleri ilgidir. İnsan haklarının uluslararasılaşmasıyla bağlantılı olarak, bu ilgi dış politikanın temellerinden birini oluşturmaya başlamıştır. İnsan haklarına ilişkin sorunlar artık devletlerin ulusal yetkisi içinde yer almamakta, insan haklarının içişlere dahil olduğu şeklindeki iddialar, uluslararası denetim mekanizmalarının varlığı karşısında hukuki temelden yoksun kalmaktadır.

1991 Lüksemburg Avrupa Zirvesi'nde kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesi'nde, insan haklarının korunması ve gelişiminin uluslararası ilişkilerin esasını oluşturduğu vurgulanarak, “gerek hakların ihlali konusundaki kaygıların çeşitli biçimlerde dile getirilmesi gerek bu hakların sağlanması yolunda yapılan talepler bir devletin içişlerine müdahale sayılamaz ve üçüncü ülkelerle (AB üyesi olmayan ülkeler) diyalogların önemli ve meşru bir parçasını oluşturur” ifadesiyle

²¹³ Sezgin, “Nükleer Tehlike ve Amerikan Tehdidi Gölgesindeki Avrupa-İran İlişkileri ,” <http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm>, Erişim Tarihi: 05.09.2008.

insan haklarının devletlerin içişlerine dahil olmadığı AB tarafından açıkça belirtildiği görülmektedir. Bu bildirgede üçüncü ülkelerle imzalanan ekonomik ve işbirliği anlaşmalarına insan haklarına ilişkin hükümler konulması da yer almaktadır.

İnsan haklarına ilişkin hükümler 1992'den itibaren AB'nin Latin Amerika, Asya ülkeleri ve özellikle AGİT içinde yer alan devletlerle yapmış olduğu bütün anlaşmalarda, ihlal durumunda devreye girecek anlaşmanın askıya alınmasına ilişkin hükümlerle birlikte yer almaktadır.²¹⁴

AB, İran ile insan hakları ihlalleri, terörizm, kitle imha silahları, Orta Doğu barış süreci, nükleer program ve bölgesel istikrar konusunda sürekli eleştirel bir diyalog içinde olmuş ve bu konularda İran'ın davranışlarının değişmesini istemiştir.²¹⁵ 1990'lı yılların başından itibaren İran'la ilişkilerin gelişmesi üzerine AB ülkeleri, siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerle İran'ın demokrasi, insan hakları ve Orta Doğu barışı gibi konularda Batı'nın istediği standartlar getirilebileceği kanaatine varmıştır. AB'nin "eleştirel diyalog" olarak tanımladığı bu süreçte, bir yandan İran'la diplomatik ve ekonomik ilişkiler devam ettirilirken diğer yandan rahatsızlık duyulan konularla ilgili İran'a baskı yapılması ve ülkenin siyasal davranışlarının değiştirilmesi öngörülmüştür. Böylece İran'ın davranış değişiklikleri, diplomatik ve ekonomik ödüllerle teşvik edilecek ve İran değişikçe ilişkiler de derinleştirilebilecekti.²¹⁶

İran'ın henüz olgunlaşmamış nükleer programının 2002 yılında keşfedilmesiyle birlikte AB'nin uyguladığı diplomasinin sonuçlarından biri, İran'daki reform sürecine verilen desteğin azalması oldu. Reforma destek, Hatemi döneminin (1997-2005) ilk yıllarında ortaya çıkmış ve güçlenmişti. AB, İran'a yönelik, tam kapsamlı bir "rejim değişikliği" hedefinden uzak durarak, hukukun üstünlüğüne dönük reformlara ve sivil toplum aktörlerine desteğini temel düzeyde başarılı bir şekilde vermişti. 2002'den sonra ise, AB reform konusunu nükleer

²¹⁴ A. Işıl Karakaş, "Avrupa Birliği –Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı", Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 1027-1034.

²¹⁵ Keskin, "İran-AB İlişkileri Gerginleşiyor," <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2258&kat1=31&kat2=>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 22.09.2008.

²¹⁶ Sezgin, "Nükleer Tehlike ve Amerikan Tehdidi Gölgesindeki Avrupa-İran İlişkileri," <http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm>, Erişim Tarihi: 05.09.2008.

tartışmalardan bilinçli olarak ayırmaya karar verdi. Bu noktada vurgulanan ortak görüş, İran'ın gereğinden fazla alanda sıkıştırılmasının, bu ülkenin Rusya ve Çin ile nükleer işbirliğine gitmesi olasılığını güçlendireceği şeklindeydi. 2004'ün ortalarına gelindiğinde AB ile İran arasındaki insan haklarına yönelik diyalog ve reform projeleri eski hızını kaybetmiş, özellikle insan hakları konusu iki taraf açısından problemlerin devam etmesine neden olmuştur.²¹⁷ Nitekim Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu, 2004 yılı insan haklarını raporunda 2004 yılında insan hakları alanında yaşanan ihlallere dikkat çekmiştir. Raporda Orta Avrupa, AB komşuları, Rusya, Asya, Afrika, ABD, terörizme karşı mücadele ve insan haklarına saygı, çocuk hakları, çatışmaların kadın ve çocuklar üzerindeki etkileri, idam cezasına son verilmesi, insan ve organ ticareti, fuhuş sektörü ve çocuk askerler gibi birçok soruna işaret edilmiştir. Raporun İran'a ilişkin bölümünde insan hakları konusunda endişeler dile getirilmiştir. Bu raporda İran'da insan hakları konusunda herhangi bir gelişmenin yaşanmadığı belirtilmiş, insan hakları ihlallerinin AB-İran ilişkilerinde en çok üzerinde durulan konu olduğu da vurgulanmıştır.²¹⁸ Hatemi ise raporda İran'ın insan haklarını ihlal eden bir ülke olarak gösterilmesinden üzüntü duyduklarını belirtmiş, İran'daki insan haklarının birçok ülkeyle karşılaştırılamayacak kadar iyi olduğunu, bu yüzden ülkesi üzerine yapılan bu konudaki baskıların adil olmadığını belirtmiştir.²¹⁹ İran ayrıca, AB'nin insan hakları konusunda Tahran yönetimini eleştirmek yerine bu konuda derse ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.²²⁰

2005'te Ahmedinecad'ın iktidara gelmesi AB ülkelerini hayal kırıklığına uğratmıştır. AB bu dönemde, insan haklarına yönelik diyalog ve reform projelerinde

²¹⁷ Richard Youngs, "AB'nin İran Stratejisi Doğru mu?," **Tesev Dış Politika Bülten**, Temmuz 2007, No: 5, s. 5.

²¹⁸ "Avrupa Parlamentosu 2004 'İnsan Hakları' Raporu," <http://www.abhaber.com/haber.php?id=4824>, 29.04.2005. Erişim Tarihi: 23.08.2008.

²¹⁹ "Hatemi: AB, İran'a Verdiği Sözleri Yerine Getirsin" <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=17464>, 13.01.2004. Erişim Tarihi: 30.08.2008.

²²⁰ Yeni Şafak, "Bizim Değil AB'nin Derse İhtiyacı Var," <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2004/HAZIRAN/22/d05.html>, 22.06.2004. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

İran'a karşı kuşkulu bir politika yürütmeye başlamış ve AB yönetimleri bu konuda İran'a karşı daha fazla sertleşmiştir.²²¹

2. AB'nin İran'daki Nükleer Çalışmalara Karşı Tutumu

İran nükleer silah üretebilecek kabiliyete sahip devlet konumunda olmak arzusu ve kararlılığı içindedir. AB'nin bu ülkenin uranyum zenginleştirme tesislerini kapatmaya zorlayabilecek bir siyaset oluşturabileceği konusunda görüş birliği sağlaması, kendi yapısından kaynaklanan sebeplerle pek mümkün görünmemektedir. Soğuk Savaş yılları sonrasında önce iki Almanya'nın birleşmesi, daha sonra Avrupa Topluluğu olmaktan, genişlemek suretiyle Birlik olmaya doğru ilerleyen yapı içinde birçok alanda bu genişlemenin ve dönüşümün sancıları yaşanmaktadır. Ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan ciddi zorlukların yaşandığı AB içinde kendi açısından hayati olarak tanımlanacak konularda bile görüş birliğine varılması ya çok zor olmakta ya da mümkün olmamaktadır. AB'nin yetersiz olduğu düşünülen dış ve güvenlik politikası bir yana bırakıldığı takdirde, AB'yi oluşturan büyük devletlerin hemen hepsi askeri güç kullanma olasılığını dış politikalarında en son olasılık olarak değerlendirmektedirler.²²²

AB'nin İran nükleer çalışmalarına yönelik politikası da bu temel tez çerçevesinde şekillenmiştir. AB de aynen ABD gibi İran'ın nükleer silaha sahip olmak istediğini düşünmekte ve bunu engellemek için çaba sarf etmektedir. İran'ın nükleer çalışmalarını güvenilir bulmamakla birlikte güvenilir, şeffaf, uluslararası kuruluşlar tarafından denetlenebilir bir nükleer çalışmaya sahip olmasını istemektedir. AB sorunun müzakere ve diplomasi mekanizması çerçevesinde çözülmesini arzulamaktadır. Müzakere için uranyum zenginleştirmenin askıya alınmasını bir zorunluluk olarak görmektedir. Bu nedenle sorunun BM kararları ile çözülmesi ve İran'ın kararlara uyması konusunda çok ciddi bir duruş sergilemektedir.

²²¹ Keskin, "İran-AB İlişkileri Gerginleşiyor," <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2258&kat1=31&kat2=>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 22.09.2008.

²²² Mustafa Kibaroglu, "İran'ın Nükleer Programı: Aktörler ve Etkileri," <http://www.network54.com/Forum/382964/message/1140011166/%DDRAN'IN+N%DCKLEER+PR> OGRAMI-+AKT%D6RLER+VE+ETK%D6DLER%DD, 15.02.2006. Erişim Tarihi: 18.08.2008.

AB ayrıca, İran'ın nükleerleşmesinden endişe duyduğu kadar İran'a yönelik bir askeri müdahale de istememektedir. Bu nedenle İran'ın nükleer sorununda diplomatik araçların kullanılması konusunda en büyük çaba AB ülkeleri tarafından gösterilmektedir. Bu görüşmeler zaman zaman ABD tarafından da desteklenmektedir. ABD, Irak konusundan farklı olarak şimdilik İran konusunda AB ile uyum içinde çalışmak istemekte ve ortaya çıkan uzlaşmayı bozma niyetinde olmadığını göstermektedir.

Gelinen noktada AB diplomatik yollarla İran nükleer sorununu çözmekte başarısız görünmektedir. Söz konusu durum, bazı yorumcuları “AB'nin İran politikası iflas etmiştir” yorumunu yapmaya bile itmiştir. AB bu süreçte ya İran'ın nükleerleşmesini kabullenecek veya bu noktada İran karşısında daha da sertleşecektir. Görünen o ki AB, geri adım atmak istememekte ve askeri müdahaleye varmayacak bir ekonomik ve siyasi ambargo çalışmasını destekleyebileceğinin işaretlerini vermektedir.²²³

AB ve ABD'nin İran'dan siyasi talepleri aynı olsa da bunları gerçekleştirmek için farklı yöntemler benimsemişlerdir. AB'ye göre, İran uluslararası sistemle bütünleştirilmelidir. İran'ın uluslararası sisteme bütünleşmesinin yolu diyalog ve yapıcı ilişkilerin kurulmasından geçmektedir. ABD'nin tecrit ve tehdit politikası İran'ı yola getirmemekte, tam tersine onu daha radikal bir çizgiye itmektedir. Baskı, İran'ı uluslararası sistemden dışlar ve radikalleşmesine yol açabilir. AB'ye göre İran ile ilişki kurulmalı ve uzlaşma kabul ettiği oranda ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleşmesi politikası takip edilmelidir. AB, İran sorununu ABD'nin iradesine bırakmak istemese de, bu bağlamda ciddi güçlükler yaşamaktadır. AB'nin güçlükleri İran'ın iç ve dış politikada değişime niyetinin ve iradesinin olmaması ve ABD'nin İran'a karşı radikal tavır sergilemekte kararlı olmasıdır. İran bağlamında AB politikalarının başarısızlığı ABD'nin İran tezini güçlendirebilir. Söz konusu durum İran için çok tehlikeli bir sürecin başlaması anlamına gelmektedir.²²⁴

²²³ Arif Keskin, “İran Nereye?,” **Stratejik Analiz Dergisi**, Temmuz 2007, s. 29.

²²⁴ Keskin, “İran-AB İlişkileri Gerginleşiyor,” <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2258&kat1=31&kat2=>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 22.09.2008.

İran'ın Suriye gibi diplomatik yolla etkinsizleştirilebileceğini düşünen AB yoğun çabalarda bulunmuştur. AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Tahran'a giderek "Bize tesislerinizi açın, biz de sivil nükleer programınıza destek olalım" demiştir. Buna karşılık İran cephesi de Solana'ya olumsuz yanıt vererek bu konudaki kararlılığını tekrar vurgulamıştır. AB de buna karşılık olarak yeni yaptırımlara gitmeye karar vermiştir. Masanın üstünde olan iki yaptırıma bakılacak olursa; İran'ın en büyük bankası olan Melli Bankası'nın Paris, Londra ve Hamburg şubelerinin kapatılması ve on beş İran şirketinin mal hesaplarının dondurulması birinci yaptırımdır. İkincisi ise; nükleer programla ilgili olan ve ABD'nin kara listesinde bulunan yirmi üst düzey yetkilinin AB topraklarına girmesinin yasaklanması olarak gözükmektedir. AB'nin attığı bu adımların birliğin temel felsefesi olan "demokrasi" ve "serbest piyasa ekonomisi" ile nasıl bağdaştığını çözmekte zorlanılmaktadır. AB'nin İran ile ikili antlaşmalar üzerinden İran ile yaşadığı yoğun ticari ilişkiler ABD'nin hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. AB'nin attığı bu adımlar İran yönetimince antlaşmaların çiğnenmesi olarak algılanmaktadır. Sadece, İtalya ile İran arasındaki ticari hacmin yedi milyar doları bulduğunu düşünürsek, bu ilişkilerin boyutunu daha iyi anlamak mümkündür.²²⁵

Los Angeles Times gazetesi, AB'nin, İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için yıllardır harcadığı diplomatik çabaların sonuç vermemesi üzerine, sert mali yaptırımları gündemine aldığını yazmıştır. Gazete, AB'nin bu politika değişikliğinde, UAEA'nın son raporunun etkili olduğunu vurgulamıştır. Gazete haberine göre,

"İngiltere ile AB'nin bu tavır değişikliğine rağmen, İran nükleer bomba yapma çalışmalarına devam edebilir. Rusya ve Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden daha sert kararlar çıkmasını engelleyebilir. Batılı güçler, bu tür bir engellemenin siyasi maliyetini artırmak için birlikte çaba

²²⁵ Arif Şahin, "Avrupa Birliği ve İran,"

<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=116513>, 24.06.2008. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

*göstermelidir. Eğer İran Avrupa ile ABD'yi bölmeyi başaramazsa, bölgesel güç olabilmek için nükleer silah kullanması daha da zorlaşacaktır.”*²²⁶

ABD ile İran'ın arası zaten açık durumdadır. İran'ın nükleer teknoloji ile ilgili yeni ve katı tutumu, İran'la BM'yi ve özellikle de AB'yi karşı karşıya getirmiştir. İran, nükleer teknolojiyi ve atom bombasını AB ile iyi ilişkilere tercih etmiştir. Diğer taraftan İran tam da bütün dünyanın Usame Bin Laden ve Taliban'ın varlığından iyice kuşku duymaya başladığı bir sırada devrimin başlangıcındaki imajına geri dönmüştür.²²⁷

Irak krizi sırasında ABD'yle geleneksel dostluk ilişkilerini bozma pahasına güç kullanımına karşı çıkan AB, önemli bir tavır değişikliğine imza atmıştır. Lüksemburg'da bir araya gelen AB dışişleri bakanları, kitlesel imha silahlarının yayılmasını önlemeye yönelik girişimlerde güç kullanımına yeşil ışık yakmışlardır. Diplomasinin bittiği yerde güç kullanımının gündeme geleceği mesajını veren AB, bu adımıyla ABD ile paralel bir pozisyon belirlemiş oldu. Bu karar, nükleer silah geliştirmekle suçlanan İran ve Kuzey Kore'ye yönelik ciddi bir uyarı niteliği taşımaktadır. AB, ABD'yle ilişkileri normalleştirme yönünde atılmış önemli bir adım olarak nitelenen bu yaklaşımla, siyasi diyalog ve diplomatik baskı gibi önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda güç kullanımının devreye girmesini benimsemiş oluyordu.

AB her ne kadar güç kullanımını son hamle olarak görse de askeri seçeneğe atıfta bulunulmuş olması AB'nin dış politikası açısından önemli bir dönemeç oluşturmuştur. AB, belirlediği strateji çerçevesinde güç kullanımına yeşil ışık yakmakla birlikte BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmaksızın bu tür bir eyleme girilmesine sıcak bakmadığının altını bir kez daha çizmiştir.

AB bakanlarının İran'la ilişkileri masaya yatırdıkları bir ortamda bu yönde bir karar almış olmaları ise Tahran açısından önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır. AB,

²²⁶ “Los Angeles Times'dan AB - İran İlişkileri Yorumu,”
<http://www.abhaber.com/haber.php?id=22333>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

²²⁷ Aydın Menderes, “İran-ABD Çatışması Gerçek mi?,”
<http://www.tercuman.com.tr/v1/yazaryazi.asp?id=82&yazitar=16.01.2006&yaziid=17075>,
 16.01.2006. Erişim Tarihi: 05.09.2008.

İran'a yaptığı çağrıda ivedilikle ve şartsız olarak kitle imha silahı üretmeyeceğine ilişkin olarak ek bir uluslararası protokol imzalamasını istemiştir. AB, bu protokolle İran'ın daha yoğun nitelikli teftişleri kabul etmesini istemiştir.²²⁸

3. İran Petrol ve Enerji Kaynaklarının AB Açısından Geleceği

Dünyanın en yoğun enerji tüketen bölgelerinden birisi olmasına rağmen, mevcut enerji kaynaklarının yetersizliği nedeniyle, AB'nin enerji ithalatı, başka bir deyişle dışa bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun 8 Mart 2006'da yayınladığı “Avrupa için Güvenli, Rekabetçi ve Sürdürülebilir Enerji Siyaseti” başlıklı Yeşil Kitap'a göre, AB'nin önümüzdeki 20 yılda enerjiye duyduğu ihtiyacın %60 oranında artacağı beklenmektedir. AB'nin bugün %50 civarında olan enerji ithalatının ise önümüzdeki 20-25 yıl içerisinde, %70'lere yükseleceği öngörülmektedir. AB'nin yıllardır sürdürdüğü elektrik üretiminde doğalgazı teşvik eden enerji politikaları, özellikle doğalgazda dışa bağımlılığı nedeniyle enerji güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. AB doğalgaz ihtiyacının büyük bir bölümünü, bu rezervlerin yoğun olarak bulunduğu ancak enerji alanındaki pazarını tam anlamıyla rekabete açmayan Rusya'dan karşılamaktadır.²²⁹ Bu durum ise AB için enerji arzı güvenliği riskini ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası ilişkilerde meydana gelen hızlı değişimler yanında küreselleşmenin etkilerini de göz önüne alan AB, enerji kaynaklarını ve kaynak tedarikçilerini çeşitlendirmeye yönelmektedir. Bu durum, enerji arzı güvenliği açısından AB için yeni açılımları zorunlu hale getirmektedir. AB'nin politika seçenekleri arasında “çoklu boru hatları” projelerinin uygulanması ile enerji ithalatında arz kaynaklarını ve tedarik yollarını çeşitlendirme çabası öne çıkan konular arasındadır.²³⁰

Kanıtlanmış faydalanılabilir doğalgaz rezervi 35,4 ila 24,5 trilyon metreküp (222 ila 154 milyar varil petrol karşılığında) olarak tahmin edilmekte olan İran,

²²⁸ Milliyet, “İran'ın Vurulmasına AB'den Yeşil Işık,” <http://www.milliyet.com.tr/2003/06/17/dunya/adun.html>, 17.06.2003. Erişim Tarihi: 15.08.2008.

²²⁹ Seda Köknel, “Türkiye ve AB’de Enerji Politikalarında Yeni Açılımlara Doğru,” **Tesev AB Bülteni**, Kasım 2006, Sayı: 2, s. 2.

²³⁰ İsmail Hakkı İşcan, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Enerji Güvenliği Sorunu,” **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi**, İlkbahar 2007, Sayı: 2, s. 127.

dünyada doğalgaz rezervleri bakımından ilk sıralarda yer almaktadır.²³¹ Bu zengin doğalgaz rezervleri nedeniyle İran, AB için önemli bir ülkedir. Zira, AB'nin bu çoklu boru hatları projelerinden birisini de Hazar ve İran doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi oluşturmaktadır. Proje kapsamında, AB'nin Rusya'dan yıllık olarak ithal ettiği gazın üçte biri kapasitesinde gaz sağlaması planlanmakta, hattın doğalgaz üreticisi Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, İran ve hatta Irak gazlarını Rusya'yı dışlayarak Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçip Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya ulaştırması hedeflenmektedir.²³² Fakat Nabucco Projesi'nin İran ayağı AB açısından çeşitli sıkıntılar doğurmaktadır. AB'nin bu projeyle ilgili olarak İran'la yaşadığı sıkıntılarının başında, İran'ın zengin doğalgaz rezervlerine sahip olmasına karşın, bunların birçoğunun işlenebilmesi için bu ülkeye yeni yatırımların yapılması gerektiğidir.

BM ve ABD'nin, nükleer programı nedeniyle İran'a yönelik ekonomik yaptırımları bu yatırımlara engel oluşturması AB'yi proje konusunda diğer kaynaklara yönlendirmektedir. Nitekim AB'nin İran'a yaptırımlar konusunda son zamanlarda ABD ile paralel yönde hareket etmesi sonucu AB Enerji Komisyonu'nun "İran doğalgazına ihtiyacımız yok" açıklaması projenin yeni bir boyuta girmesine sebep olmuştur.²³³ İran buna karşılık olarak doğalgazının Avrupa'ya sevkiyatı için AB'nin desteklediği Nabucco Projesi'nden bağımsız olarak "Pers Boru Hattı" inşa etmeyi planladığını açıklamıştır. İran Petrol Bakanlığı'nın internet sitesi Şana'nın haberine göre, Petrol Bakanlığı Planlama Başkanı Ekber Torkan, "Nabucco boru hattıyla ilgili bir şey yapmadık. Çünkü AB, İran'ın doğalgazına ihtiyacı olmadığını açıkladı. Biz Nabucco'dan bağımsız yeni bir plan hazırladık" demiştir. Bu konuyla ilgili olarak, AB Enerji Komisyonu'nun açıklamalarına rağmen Türkiye, İsviçre, Avusturya, Almanya, İtalya ve Yunanistan'ın İran'dan doğalgaz almakla ilgilendiğini söyleyen Torkan, "Bu ülkelerin ihtiyacını karşılamak için İran'dan Avrupa'ya Pers

²³¹ Mehmet Dalar, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2008, Sayı: 24, s. 278.

²³² Ceren Tüze, "Türkiye, Irak Doğalgazını Avrupa'ya Taşıyacak," www.tusam.net/makaleler.asp%3Fid%3D1411+ab+iran+enerji+g%C3%BCvenli%C4%9Fi&hl=tr&ct=clnk&cd=29&gl=tr, 13.10.2008. Erişim Tarihi: 23.10.2008.

²³³ İsmail Altınsoy, "Türkiye, Irak doğalgazını Avrupa'ya Taşıyacak," <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=643815>, 28.01.2008. Erişim Tarihi: 07.07.2008.

Doğalgaz Boru Hattı inşa edilecek" diye konuşmuştur.²³⁴ Bu açıklamalar doğrultusunda İran'da, AB tarafından Tahran yönetimi üzerinde güçlü bir baskı kurulamayacağı yolunda bir kanaat olduğu söylenebilir. Bunun nedeni kısmen AB üyelerinin bugüne değin İran ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerini tehlikeye atmama yönünde bir tutum izlemeleridir. Ayrıca Anayasa'nın reddinin de açıkça ortaya koyduğu üzere AB, küresel rollere soyunması için gereken enerji arzı ve güvenliği konusunda da kendi üyeleri arasında fikir birliği sağlayamamaktadır.²³⁵

B. AB-İRAN İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye'nin Orta Doğu ve İran konusunda benimseyebileceği iki dış politika seçeneği bulunmaktadır: Tek-taraflılık ve çok-taraflılık. ABD ilk seçeneği, AB ise ikinci seçeneği benimsemiş durumdadır. ABD, Orta Doğu'da ve İran konusunda İsrail yanlısı dengesiz bir tutum izlerken; AB, bölgeye ve İran'a ilişkin nispeten daha dengeli bir dış politika uygulamaktadır.²³⁶ AB'ye göre İran uluslararası sistemle bütünleştirilmeli, İran ile ilişki kurulmalı ve diyalog yolu ile değişmesi sağlanmalıdır. AB'ye göre ABD'nin İran politikası bu ülkenin daha radikalleşmesine yol açmaktadır. Türkiye'nin İran politikasını da bu çerçevede tanımlamak mümkündür. Türkiye de AB'nin ve bu ülkenin iç-dış politikasında reform uyguladığı oranda ilişkilerini ilerletmeyi hedeflemektedir. Türkiye de aynı AB gibi ABD-İran arasında askeri bir çatışma ile karşılaşmak istememektedir. Bu sebepten İran'ın iç ve dış politikasında reform yapmasını istemektedir.²³⁷ Türkiye, İran konusunda AB ile çok taraflı ortak bir politika oluşturabilirse bu ülke ile olan ilişkilerini daha kolektif şekilde yürütebileceğini düşünmektedir.²³⁸ Bu çerçevede, Türkiye İran'ın uluslararası

²³⁴ "İran Nabucco'dan Bağımsız Boru Hattı Planlıyor," <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=748964&title=iran-nabuccodan-bagimsiz-boru-hatti-planliyor>, 13.10.2008. Erişim Tarihi: 23.10.2008.

²³⁵ Ayman, "İran Nükleer Krizi ve Türkiye," *Avrasya Dosyası*, s. 32-33.

²³⁶ Ataman, "Orta Doğu'da ABD-AB Rekabeti ve Türk Dış Politikasına Etkileri," *Avrasya Dosyası*, 2006, s. 111.

²³⁷ Keskin, "Tüm Boyutları İle Türkiye-İran İlişkileri," *Stratejik Analiz Dergisi*, s. 25.

²³⁸ Özcan, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler," *Tepav Ortadoğu Çalışmaları I*, s. 66.

taleplere uymasına yönelik girişimleri ile Avrupa Komşuluk Politikası (*European Neighbourhood Policy*)’na doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.²³⁹

AB’nin enerji konusunda arz güvenliğine ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelik politikaları ve projeleri de, bu kapsamda İran’la yürütmekte olduğu ilişkileri AB’ye üye olmak isteyen Türkiye’yi de doğrudan ve dolaylı etkilemektedir. AB’nin çeşitli raporlarla ortaya koyduğu enerji politikasındaki bakış açısı, güvenli, sürekli, ucuz, sağlık açısından tehlikesiz, çevreyi kirlletmeyen enerji sağlamak; yeni enerji sistemleri geliştirmek ve enerji iç pazarını tamamlamak şeklindedir. Genel olarak değerlendirildiğinde AB’nin enerji politikası şu temel amaçlara dayandırılmaktadır. Bu amaçlardan birkaçı; rekabet gücü, enerji arzının güvenliği ve çevrenin korunması arasında bir dengeye varmak, toplam enerji tüketiminde kömürün payını koruyarak doğalgazın payını arttırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltmek olarak sıralanabilir.

Mart 2006’daki Birlik Stratejisinde AB enerji politikasının üç temel amacı şu şekilde ifade edilmiştir. (1) Sürdürülebilirlik: Yenilenebilir enerji ve diğer düşük karbonlu enerji kaynaklarını özellikle alternatif taşımacılık yakıtlarında geliştirmek; Avrupa içerisinde enerji talebini kontrol altına almak ve daha sağlıklı bir hava için uluslararası aktörleri küresel ısınma tehdidinin ciddiyeti konusunda ikna etmek. (2) Rekabetçilik: Enerji verimliliği ve temiz enerji üretimindeki yatırım teşvikleri ile tüketicilerin ve ulusal ekonomilerin daha çok fayda sağlamalarını temin için enerji pazarında şeffaflık ve rekabet koşullarını sağlamak, AB ekonomilerinde uluslararası enerji fiyatlarındaki artışın neden olduğu olumsuz etkiyi hafifletmek ve enerji teknolojilerindeki ilerleyişi devam ettirmek. (3) Arz güvenliği: AB’nin enerjide giderek artan dışa bağımlılığı sorununun çözülmesi amacıyla; enerji tasarrufu yoluyla talebin kısılmasında birlikte hareket etmek, AB enerji portföyünü çeşitlendirmek ve enerji tedarikçileri, transfer güzergahları ile kaynaklarını çeşitlendirmek, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından AB enerji güvenliği sorunu talebindeki büyümeyi karşılayacak elverişli yatırımlar için temel oluşturmak, acil durumların üstesinden

²³⁹ Özge Genç, “2007’de Türkiye, AB ve Orta Doğu,” **Tesev Dış Politika Bülteni**, Nisan 2007, No: 4, s. 11.

gelebilmek için çok daha iyi donanıma sahip olmak, küresel kaynakların araştırılması amacıyla Avrupa şirketleri için uygun koşullar oluşturmak ve geliştirmek, ayrıca Birlik üyesi ülke ve ekonomiler için güvenilir enerjiye ulaşmayı sağlamak.²⁴⁰

Özellikle enerji arz güvenliği, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Yeşil Kitap'ta sürdürülebilir büyüme bakımından önemli bir unsur olarak tanımlanmakta; enerji alanında rekabetin temini, AB üyeleri tarafından ortak hareket edilmesi, iklim değişikliği sorunu ile mücadele, enerji konularında AR-GE çalışmalarının teşviki ve üçüncü ülkelerle işbirliği öncelikli unsurlar olarak vurgulanmaktadır.²⁴¹

AB, enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla kendi iç bünyesinde bazı düzenlemeler gerçekleştirirken, aynı zamanda enerjide önümüzdeki dönemde artması beklenen dışa bağımlılığı dikkate alarak aynı amaç doğrultusunda bazı dış politika tedbirleri de üretmektedir. AB, Birliğin tek bir enerji piyasası hedefine ulaştırılmasını ve ihtiyacı olan enerjinin güvenli bir şekilde elde edilmesi ile Birliğe enerji ihracatında bulunan ülkelerle olan ilişkilerin düzenlenmesini sağlamak amacıyla Trans-Avrupa Ağları (TEN's- *Trans-European Networks*) planını uygulamaya koymuştur. AB'nin desteklediği ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir diğer proje ise INOGATE'dir. Proje, Hazar Havzası doğalgazının boru hatları ile üye ülkelere ulaştırılmasını ve böylelikle enerji arz güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.²⁴² Ayrıca INOGATE Türkiye-Yunanistan arasında bir doğalgaz boru hattı planının öncü çalışmasını hazırlatmıştır.²⁴³

Bu noktada petrol ve doğalgaz arasındaki önemli bir farka değinmekte fayda vardır. Her ne kadar petrol ve doğalgaz üretimi birbirleriyle çok yakından ilişkili olsa da, bunların taşınması konusu teknik açıdan çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Petrol nispeten düşük maliyetle deniz yolu ile taşınabilirken, doğalgazın bu yöntemle (LNG) taşınabilmesi için önce sıvılaştırılması ve tüketilmeden önce de tekrar gaz

²⁴⁰ İşcan, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Enerji Güvenliği Sorunu," **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi**, s. 130-131.

²⁴¹ İşcan, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Enerji Güvenliği Sorunu," **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi**, s. 131.

²⁴² İşcan, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Enerji Güvenliği Sorunu," **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi**, s. 133-134.

²⁴³ Kutay Karaca, "Küresel Enerji Stratejileri Karşısında Türkiye'nin Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Eylül 2007, Yıl: 5, Sayı: 10, s. 27.

haline getirilmesi gerekmektedir. Bu işlem günümüzde oldukça yüksek maliyetler yaratmakta; bu nedenle, doğalgazın boru hatları ile nakli tercih edilmektedir.²⁴⁴

Orta Asya ve İran gibi doğalgaz konusunda zengin olan bölgelerden yapılacak boru hatlarıyla doğalgaz alarak hemen hemen tek kaynak olan Rusya'ya bağımlılığını azaltmak isteyen AB için diğer önemli proje de, Nabucco Projesi'dir. Hazar Havzası'nı ve özellikle Türkiye'yi doğalgaz tedariki açısından merkez durumuna getirecek proje o kadar büyük ve önemli projedir ki AB'nin enerji politikalarında gündemin en üst başlığına yerleşmektedir. Her toplantıda bu projenin daha verimli ve karlı bir hale nasıl getirileceği tartışılmaktadır. AB Enerji Konseyi Başkanı Martin Bartenstein, Nabucco Projesi'nin AB'nin enerji güvenliği açısından önemini "Nabucco doğalgaz boru hattı projesi AB'nin enerji güzergahı ve üretici ülkelerin çeşitlenmesini sağlayacak enerji projesi açısından en önemlisidir" sözleriyle ifade etmektedir. Proje büyüklüğü itibarıyla neredeyse Avrasya coğrafyasının tamamını etkileyebilecek niteliktedir. Çünkü; Mısır, İran, Irak, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kazakistan gibi doğalgaz ihracatçısı ülkeler ile Türkiye, Bulgaristan ve Romanya gibi boru hattına ev sahipliği yapacak ülkelerin ekonomileri bu proje ile farklı bir şekil alabilecektir. Ayrıca, AB'nin arz kanallarını güvence altına alması bakımından da projenin önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Projenin en önemli amacının, Avrupa'nın doğalgaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığının giderek artmasından doğan endişeleri gidermek olduğu söylenmektedir.²⁴⁵

Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki doğalgaz kaynaklarını AB'ye taşıyacak olan Nabucco Projesi görüşmelerine Şubat 2002 tarihinde başlanmıştır. Temmuz 2002'de OMV-Avusturya, BOTAŞ-Türkiye, MOL-Macaristan, TRANSGAZ-Romanya, BULGARGAZ-Bulgaristan arasında imzalanan eşit paylı ortaklık anlaşmasıyla başlayan çalışmalar 2006 sonunda mühendislik çalışmalarını başlatma

²⁴⁴ Ertuğrul Kızılkaya-Cem Engin, "Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele," <http://74.125.77.132/search?q=cache:skZpPr8m08EJ:yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd9/sbd-9-11.pdf+Enerjinin+Jeopoliti%C4%9Fi:+D%C3%BCnya+%C3%9Czerindeki+Jeo-Ekonomik+M%C3%BCcadele&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr>, Erişim Tarihi: 23.09.2008.

²⁴⁵ Soyulu, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, s. 7-8.

safhasına gelmiş ve 2008 yılında bu anlaşmaya eşit ortak olarak RWE-Almanya da dahil olmuştur.²⁴⁶ Hatta ayrıca Fransız Gaz de France, Total, ve Alman E.ON Ruhrgas, firmaları da, ortak olmak istediklerini açıklamıştır. Projenin gidişatına göre Rus Gazprom'un da ileride katılımının söz konusu olduğu bildirilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy yönetiminin Türkiye'ye olan tutumunu cezalandırmak amacıyla Türkiye'nin Nabucco Projesinde Fransa'yı dışlaması sonucu, Fransa, Romanya aracılığı ile dolaylı olarak projeye ucundan da olsa dahil olmuştur.²⁴⁷ Proje, AB tarafından Trans-Avrupa Enerji Hattı'nın bir parçası olarak değerlendirildiğinden, fizibilite çalışmaları için AB fonlarından da faydalanılmıştır. Proje maliyetinin 4,6 milyar Euro olması öngörülmektedir. Boru hattının inşasına 2010 yılında başlanması ve 2012'de ilk doğalgazın hatta verilmesi planlanmaktadır. Nabucco Boru Hattı Projesi'nin devreye girmesinden sonra hattın Erzurum'da Türkiye-İran Doğalgaz Hattı ile birleştirilmesi düşünülmektedir. Ayrıca, ileride yapılması planlanan Trans-Kafkas Gaz Hattı ile bağlanarak, Türkmen ve Kazak doğalgazının da Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu iki bağlantının da gerçekleşmesi durumunda, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve İran doğalgazı, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan üzerinden Avusturya'ya kadar ulaşabilecektir.²⁴⁸

²⁴⁶ Mete Göknel, "İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 16 Ağustos 2008 Tarihli Basın Toplantısı Ve İran-Türkiye Enerji İlişkileri," www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2497&kat1=&kat2=2, 19.08.2008. Erişim Tarihi: 25.08.2008.

²⁴⁷ "Nabucco Boru Hattı Projesi," http://tr.wikipedia.org/wiki/Nabucco_Boru_Hatt%C4%B1_Projesi, Erişim Tarihi: 12.10.2008.

²⁴⁸ Serdar İskender, "Bir Yılan Hikayesi: Nabucco Projesi," <http://dunyagazetesi.com.tr/haber.asp?id=28285>, 19.11.2008. Erişim Tarihi: 27.11.2008.

Resim 3: Nabucco Boru Hattı Projesi

Nabucco Projesi kapsamında İran'ın konumu değerlendirdiğinde, bu ülkenin hem doğalgaz arz kaynağı olarak hem de Hazar Havzası kaynaklarının Avrupa kıtasına ulaştırılması konusunda önemli bir alternatif geçiş ülkesi olduğu görülmektedir. AB'nin desteklediği Nabucco Projesi'nin önemli doğalgaz kaynaklarından biri olan İran, projeye sıcak bakmasına rağmen ABD-İran gerginliği nedeniyle İran'ın bu projeye katılması ABD tarafından engellenmektedir. Fakat doğalgaz bağımlılığı nedeniyle Rusya'ya karşı fazla direnç sergileyemeyen AB bu bağımlılığa son vermek için İran doğalgazına yönelmek istemektedir.²⁴⁹

İran'ın 1998 yılına kadar ürettiği doğalgaz miktarı ile tükettiği miktar aşağı yukarı eşittir. Bu tarihten sonra tükettiği doğalgaz miktarı ürettiği miktardan biraz fazladır. İran, Türkmenistan'dan doğalgaz satın alarak kendi iç ihtiyacında kullanmakta, kendi doğalgazını da Türkiye'ye ihraç etmektedir. Fakat ihraç ettiği gaz miktarı sahip olduğu rezerve göre oldukça azdır. Bunun en önemli nedenlerinden biri doğalgazını Avrupa pazarlarına taşıyacak boru hattının olmayışdır.

²⁴⁹ Veliev, "Tahran Muhatap Alınmak İstiyor," <http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&kid=26&hn=9310>, 06.10.2008 Erişim Tarihi: 10.10.2008.

Pakistan ve Hindistan arasındaki gerilim, İran-Pakistan-Hindistan arasına yapılacak boru hattının şansını düşürürken, Hindistan'a deniz yoluyla yapılacak bağlantının maliyeti de çok fazla tutmaktadır. Avrupa'ya, İran, Ermenistan, Karadeniz ve Ukrayna üzerinden yapılabilecek bir hattın da yine çok maliyetli olacağı değerlendirilmektedir. Bütün bunlar düşünüldüğünde İran'ın Avrupa'ya boru hatları ile ulaşabileceği en iyi yol Türkiye olarak değerlendirilmektedir. Nabucco Projesi, AB'nin İran'dan gelecek doğalgazı da hatta dahil edeceği İran için Türkiye'nin önemini arttırmaktadır.²⁵⁰

İran ile yapılacak doğalgaz anlaşması, gerek Türkiye'nin gelecekteki kaynak temini gerekse Avrupa'nın ihtiyacı olan kaynağı temin etme ve Nabucco Projesini hayata geçirmede büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmalar Orta Doğu'ya barış getirecek, İran ile Batı arasındaki ilişkileri düzenleyecek çabalar, dolayısıyla desteklenmesi gerekmektedir. Dünyanın doğalgazda ikinci büyük rezervine sahip bir ülkeyi yok farz ederek, küresel enerji güvenliği ve sürdürülebilirliğinden bahsetmek gerçekçi bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

Bu anlaşma, AB'nin INOGATE projeleri kapsamında Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını ve transfer yollarını çeşitlendirme projesine ve bugünlerde hız kazanan Nabucco Projesi gibi, komşu ve yakın çevre ülkeleriyle Avrupa arasındaki ilişkileri düzenleyecek projelere de destek olacaktır. Bu anlaşma, sadece İran doğalgazını Avrupa'ya iletmekle kalmayacak, aynı zamanda, enerji kaynağı temin ve çeşitlendirme arayışında olan Avrupa'nın da çok önemli bir konusuna çözüm getireceği için, Türkiye'nin bu ülkeler ve bu ülkelerde iş yapan uluslararası kuruluşlar nezdinde stratejik önemini arttıracaktır.²⁵¹

Türkiye'nin gelecekteki muhtemel AB üyeliği, Avrupa kıtasını İran'la sınır komşusu yapacaktır. Bu nedenle İran-AB ilişkilerinde sorunların ortadan kaldırılması Türkiye'nin AB üyeliği açısından önemlidir. Çünkü İran ile AB arasındaki sorunların

²⁵⁰ Selim Gökçeğöz, "Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri," **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Haziran 2007, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 174-175.

²⁵¹ Göknel, "Türkiye-İran Enerji Görüşmeleri ve ABD Politikaları," <http://www.dunya.com/haber.asp?id=28640>, 22.11.2008. Erişim Tarihi: 28.11.2008.

zamanla azalması, Türkiye'nin AB'ye üye olma yolundaki sürece de olumlu katkıda bulunacak ve Türkiye bu süreçte İran'ın da desteğini arkasına alabilecektir.

V. BÖLÜM: İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Bu bölümde sırasıyla; Soğuk Savaş sonrası Rusya-İran arasındaki ilişkilerde Hazar Havzası enerji kaynaklarının önemine, İran'ın nükleer çalışmaları konusunda Rusya'nın tutumuna ve Rus Avrasyacılığı'na ve son olarak Rusya-İran ilişkilerinin Türkiye'ye etkilerine değinilecektir.

A. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İRAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte, uluslararası sistem kökten değişikliğe uğramış ve bu değişiklik sonucu, Orta Asya, Hazar Havzası ve Kafkaslar, siyaset, strateji, uluslararası sistem, ekonomi, bölgesel bütünleşme, ulusal ve dünya ticareti, uluslararası örgütler açısından önemli konular haline gelmişlerdir. ABD ve AB'nin bölge üzerine planları ve bölge ülkeleriyle girdikleri ikili ve çok taraflı ilişkiler, bu ilişkilere karşı Rusya ve Çin'in çabaları, uluslararası petrol şirketlerinin projelerden pay kapma gayretleri, bölgesel ve uluslararası politikaları doğrudan etkilemekte ve karmaşık bir ortamın meydana gelmesine neden olmaktadır.

SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya kendisini bambaşka bir ortamda bulmuştur. Rusya'nın güney sınırlarında altısı Müslüman olmak üzere birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bölgede Sovyet yönetiminin yıllarca bastırdığı İslamiyet yeniden canlanmaya başlamıştır. Başta İran olmak üzere Orta Doğu'daki radikal İslamcıların bu bölgeye akın edeceğinden korkan Moskova, Orta Doğu politikasında İran'a öncelik vermiştir. Ticari ilişkiler, Çeçenistan meselesi, Tacikistan'daki iç savaş, Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları için Rusya ile ABD arasında verilen mücadelede İran'ın rolü gibi etkenler, İran'ı Moskova açısından değerli kılmıştır.

İran-Irak Savaşı'nda uzun süre Irak'ı destekleyen SSCB, 1987'den itibaren İran'ı desteklemeye başlamıştır. Bu yakınlaşma çerçevesinde 1989 yılında taraflar Rus askeri teknolojisinin İran'a aktarılması konusunda antlaşmaya varmıştır. 1990-1991 yıllarında İran'ın Rus askeri teknolojisine olan bağımlılığı artmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilere gölge düşüren bir unsur, İran'ın Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının üçüncü ülkelere ihracatında alternatifler sunmasıdır. Moskova ise bu ülkelerin elindeki enerji kaynaklarının dünyaya pazarlanmasında kontrolü elinde tutmak istemektedir. Bundan dolayı Moskova bir taraftan İran'ın bu projelerini engellemeye çalışırken, diğer taraftan da özellikle 1997-1998 yıllarında Hatemi döneminde İran ile ABD'nin yaklaşacağından şüphelenmiştir. Bu yakınlıktan korkan Moskova, İran ile ilişkilerini daha fazla geliştirmeye karar vermiş ve İran ile Buşehr'deki nükleer santralin inşası konusunda antlaşma yapmıştır.²⁵²

1. Rusya-İran İlişkileri Açısından Hazar Enerji Havzası

SSCB'nin dağılmasına kadar Hazar, mevcut askeri güç ve petrol sanayisi ile tam anlamıyla bir SSCB denizi niteliğindeydi. İran, bu dönemde Hazar'ın sadece güneyinde küçük bir kısmını kontrol eden önemsiz bir ortak durumunda olmuştur. Ancak SSCB'nin çöküşü ve bölgede İran'a nispeten daha güçsüz devletlerin ortaya çıkmasıyla bu ülke, bölgede yeni jeopolitik kazanımlar elde etmek için çok zorlu bir mücadeleye başlamıştır. İran, bu mücadelesini genelde diplomatik kanallarla sürdürse de, bazen de askeri baskılarla bu bölgede kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Dünyanın en büyük gölü olan Hazar Denizi, SSCB'nin dağılmasından sonra, sahip olduğu petrol ve doğalgaz potansiyeli ile tüm dikkatleri üzerine toplamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız devletlerin hükümetleri, "açık kapı ve ekonomik reformlar" politikasını izlemeye başlamışlardır. 1993 yılından itibaren, Avrupa ve Asyalı doğalgaz ve petrol şirketleri, sırasıyla Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'la mevcut olan yatakların işletilmesi konusunda çeşitli antlaşmalar imzalamıştır.²⁵³

1992 yılında İran, Hazar serbest ekonomik bölgesi çerçevesinde bir blok yaratılmasını teklif etmiştir. Hazar Ülkeleri İşbirliği Örgütü'nün (HÜİÖ) kurulması aynı yıllara denk gelmektedir. HÜİÖ'ye Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan,

²⁵² İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Doğu Politikası," *Stratejik Analiz Dergisi*, Mayıs 2007, s. 94.

²⁵³ Ainur Nogayeva, "Hazar'da Petrol Dansı," <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=941&sayfa=20>, 20.06.2007. Erişim Tarihi: 07.04.2008.

Rusya ve Türkmenistan dahildi ve başkanlığı Tahran'da bulunuyordu. Örgüt Hazar'da balıkçılık, denizcilik, çevre koruması, doğalgaz ve petrol üretimi gibi sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu örgüt çerçevesinde İran, uluslararası doğalgaz üretim ve ihracat örgütü kurmayı hedeflemiştir. İran bu örgüt aracılığıyla hem bölgede etkinliğini artırmaya hem de Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında iki büyük enerji üretici bölge arasında köprü rolü oynamaya çalışmıştır.

İran, Hazar'da etkisini kaybetmemek ve Azerbaycan güzergahlı petrol boru hatlarını izole etmek için yeni bir çalışma başlatmıştır. Bu konuda Rusya'nın da desteğini alan İran, Hazar'ın dibinden dönecek boru hattına çevresel nedenlerle karşı çıkmaktadır. Buna alternatif olarak Orta Asya ve Rusya enerjisini Basra'da satabilecek Swap yöntemini teklif etmektedir. Ayrıca Hazar'ın güneyindeki petrol kuyularında çalışmalar başlamış durumdadır. İran bununla Hazar'daki varlığını korumaya çalışmaktadır. Çünkü Hazar enerjisi İran için ekonomik olmaktan daha çok siyasi bir nitelik taşımaktadır.²⁵⁴

1994 yılından itibaren beş kıyı devleti (Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) arasında Hazar Denizi'nin sınırları konusunda tartışmalar başlamıştır. Komşu bölge ülkelerindeki zengin enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştıracak boru hatlarının kendi topraklarından geçirilmesi için kıyıda mücadeleye girişmeleri bölgeyi bir anda uluslararası barış ve güvenlik açısından önemli ve hassas bir bölge haline getirmiştir.²⁵⁵

Hazar, Doğu-Batı Enerji Koridoru çerçevesinde şekillenen Batı politikası ile petrol ve doğalgaz rezervleri üzerindeki 70 yıllık hakimiyetini kaybetme tehlikesiyle karşılaşan Rusya'nın, bölgedeki etkinlik mücadelesinin en önemli merkezi konumuna gelmiştir. Bu yeni jeostratejik mekandaki sorun nitelik itibarıyla bir statü ve zengin kaynakların paylaşımı tartışmaları şeklinde yansısı da, aslında sadece bir statü ve paylaşım kavgasından ibaret değildir. Sorunun temelinde yatan ana sebep bölgede jeopolitik üstünlük uğrunda yapılan mücadeledir. Hazar'ın statüsü ise bu

²⁵⁴ Cavid Veliev, "İran'ın Hazar'da Etkinliğini Arttırma Çabaları," <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=584&sayfa=28>, 18.07.2006. Erişim Tarihi: 29.05.2008.

²⁵⁵ Nogayeva, "Hazar'da Petrol Dansı," <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=941&sayfa=20>, 20.06.2007. Erişim Tarihi: 07.04.2008.

mücadelede sonuca ulaşmak için kullanılan önemli araçlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Hazar'daki birçok yatağın geleceği statü sorununun çözümüyle yakından ilgilidir.

Hazar'ın kıyısındaki yeni bağımsız aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konumları sebebiyle herhangi bir uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devletidirler. Karasal nitelikleri sebebiyle ortaya çıkan uluslararası taşıma ve koridor sorunları, bu ülkelerin gündeminde petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler Hazar sorununu milli güvenlik sorunlarının önemli bir parçası olarak algılamaktadırlar. Bu durum ise Hazar'ın statüsünü daha da önemli kılmaktadır.²⁵⁶

Putin'in 15-16 Ekim 2007'de gerçekleştirdiği İran ziyareti sırasında, Hazar'a komşu ülkelerin liderlerine Hazar Denizi'nde görev yapacak ve işbirliği ile güvenliği sağlayacak bir askeri birliğin kurulmasını teklif etmiştir. Putin'in bölgede askeri bir birliğin kurulmasını teklif etmesinin en önemli nedeni ise ABD'nin, daha önce buna benzer bir projeyi ortaya atmış olmasıydı. Her ne kadar Putin'in teklifi, İran açısından da, özellikle ABD'nin bölgeye yönelik planlarını bozma noktasında faydalı görünse de, İran yönetimi Moskova'nın bu projesini kabul etmeye yanaşmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, Rusya'nın Hazar'da daha fazla güçlenmesinin İran'ı endişelendirmesiydi. Diğer taraftan İran, hiç şüphesiz bu konuyu özellikle nükleer çalışmalar konusunda Rusya'yla yapacağı görüşmelerde bir pazarlık aracı olarak kullanmak istemekteydi. Ziyaretin gündemindeki bir başka konu da, Hazar'ın statüsü olmuştur. Ancak SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan bu sorun yine çözümsüz kalmıştır. Zira taraflar arasında Hazar'ın bir içdeniz mi, yoksa göl mü olduğu konusunda görüş birliği yoktur. Tahran yönetimi İran'ın Hazar kıyısının diğerlerine göre daha kısa olmasına rağmen kaynakların beş eşit parçaya bölünmesini istemektedir. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ise, her ülkenin

²⁵⁶ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü,"

<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=96>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 11.08.2008.

kıyı uzunluğuna göre pay almasından yanadır. Nitekim taraflar bu ziyaret esnasında da tutumlarını değiştirmemiştir.²⁵⁷

İran'ın Hazar'da statü tartışmalarını yürüttüğü ülkelerinden birisi de Azerbaycan'dır. İran bu ülkeyle arasındaki Hazar sorununa ekonomik gerekçelerle birlikte, siyasi açıdan da bakmaktadır. Bunun nedeni, İran'ın Azerbaycan'ı Güney Azerbaycan sorunu nedeniyle bölgesel tehdit olarak algılamasıdır. Tahran uzun süredir Bakü'nün yürüttüğü dış politikadan rahatsızdır ve bu rahatsızlığını her vesileyle diplomatik kanallardan Bakü'ye bildirmektedir. Hazar'a yabancı güçlerin gelmesini istemeyen İran'ın endişesi Hazar'da ABD ile Azerbaycan yakınlaşmasıdır. Zira İran, Hazar'da iki ülke arasındaki yakınlaşma daha da güçlenirse bölgede etkinleşen ABD nüfuzuyla beraber kendisinin daha fazla kuşatılacağını hissetmektedir.²⁵⁸

2. Rusya'nın İran Nükleer Çalışmaları Konusundaki Tutumu

Rusya'nın İran nükleer politikaları konusundaki tutumu dünya açısından ciddi bir önem arz etmektedir.²⁵⁹ İran ile Rusya'nın nükleer reaktörler konusundaki çalışmaları 1980'li yılların ortalarında SSCB döneminde başlamış ve SSCB'nin yıkılmasından sonra da iki ülke arasındaki nükleer çalışmalar devam etmiştir. Rusya'nın İran'a iki nükleer reaktör satmasını öngören antlaşmayı imzaladığını gösteren raporlar (her ne kadar bu tip anlaşmaların varlığı aleni olmayıp, bunu takip eden hissedilir adımlar atılmasa da) 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. İran Atom Enerjisi Örgütü'nün (İAEÖ) raporları, antlaşmanın İran'ın Gorgan'da tam olarak durağan olmayan bir yer teklif etmesi ve daha sonra da doğru koordinasyon

²⁵⁷ İlyas Kamalov, "Putin'in Ziyareti,"

<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1805&kat1=5&kat2=>, 18.10.2008. Erişim Tarihi: 28.10.2008.

²⁵⁸ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü,"

<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=96>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 11.08.2008.

²⁵⁹ Arif Keskin, "Çelişkilerin Kısır Döngüsünde Belirsiz Politika: Rusya'nın İran Nükleer Çalışmalarına Yönelik Politikaları,"

<http://www.network54.com/Forum/382964/message/1138365456/Rusya%92n%FDn+%DDran+N%FCkleer+%C7a1%FD%FEmalar%FDna+Y%F6nelik+Politikalar%FD>, 29.09.2004. Erişim Tarihi: 26.07.2008.

olmadan bu yeri Buşehr'e geri alma çalışmaları nedeniyle bozulmuş olabileceğini göstermektedir.

İran'ın nükleer reaktör konusunda Rusya ile antlaşmaları 1990'lı yılların ortalarında daha da başarılı olarak yeniden başlamıştır. Kasım 1994'te İran, Şah zamanında Alman şirketleri ile başlayan Buşehr'deki reaktörü tamamlamak için Rusya ile 780 milyon dolarlık bir antlaşma yapma konusunda anlaşmıştır. İran bu antlaşmayı masrafın 850 milyon dolara ulaştığı, 8 Ocak 1995 tarihinde imzalamıştır.

Öte yandan İran Atom Enerjisi Başkanı Rıza Emrullahi ve Rusya Atom Enerjisi Bakanı Viktor Mikhailov arasında 8 Ocak 1995 tarihinde bazı terimleri daha sonra Amerikan istihbarat kaynakları tarafından açıklanan gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile Rusya, İranlı bilim adamlarını Rus araştırma merkezlerinde eğitmeyi sağlamada, uranyum cevheri bulma çabalarına yardım etmede ve İran ile gaz-santrifüj uranyum zenginleştirme tesisi hazırlamada açık görüşmeleri kabul etmekteydi.²⁶⁰

Rusya İran'ın nükleer politikaları konusunda kendi çıkarları doğrultusunda çok yönlü politika izlemektedir. Rusya İran'ın uranyum zenginleştirmesine prensipte karşı çıkmasa da böyle bir hareketin İran'ın menfaatine olmadığını, dolayısıyla alternatif çözümler üzerinde çalışılmasının gerektiğini savunmaktadır. Rusya bir yandan da nükleer yakıtın kendisi tarafından temin edilebileceği bir formül konusunda önerilerde bulunmuştur. Fakat İran, Rusya'nın İran'ın nükleer tesisleri için nükleer yakıtı kendi tesislerinden temin edilmesi ve zenginleştirilmiş uranyumun kendi tesislerine dönme önerisini reddetmiştir.

Rusya İran'ın nükleer çalışmalarında aktif olarak yer almak ve İran'ın nükleer programının her aşamasında söz sahibi olmak istemektedir. İki ülke arasında giderek artan ticari ve askeri ilişkiler, Rusya'nın İran'ın nükleer çalışmalar konusundaki tutumunu önemli bir şekilde etkilemektedir. İki ülke arasındaki ticari ve askeri işbirliğinin önümüzdeki dönemde de artarak devam edeceği beklenmektedir. Özellikle Rusya'nın İran'la, İran'ın hava savunma sistemi, uzun menzilli füze, zırhlı askeri araç satışı ve denizaltı satımı konularında anlaşmaları bulunmaktadır ve bu

²⁶⁰ Cankara, **Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası**, s. 123-125.

konularda sıkı işbirliği devam etmektedir. Rusya, ABD ile İran'ın yaşadığı krizde çözümün ancak doğrudan görüşmeler yoluyla sağlanabileceğinin farkındadır.²⁶¹

Rusya'nın İran'la nükleer alanda işbirliğine gitmesinin diğer nedeni ise, Rusya'nın kendisini hala bir dünya gücü olarak görmesidir. Bundan dolayı ABD'den bağımsız olarak hareket etmek istemekte, ABD'nin kimin iyi kimin kötü olduğuna karar veren ülke olmasına itiraz etmektedir. Bu itiraz İran'a silah satışı ve nükleer çalışmalar konusunda yardım olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶²

İran sorununda kriz uzadıkça bu durum Rusya'nın çıkarlarına uygun gibi görülebilir. Nitekim Rusya nükleer kriz sürecinde artan petrol fiyatları nedeniyle gelirlerini arttırma imkanı bulabilir. Ancak Rusya uzun vadede farklı durumlarla karşılaşabilir. Eğer ABD, İran'a yönelik politik amaçlarını gerçekleştirecek olursa bu durumda Rusya, tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi güneyden kuşatılacaktır. Üstelik yeni İran, alternatif enerji yollarının ve kaynaklarının devreye girmesi ile Rusya'nın elinin zayıflaması anlamına da gelecektir.²⁶³

3. Rus Avrasyacılığı ve İran-Türkiye İlişkileri

1920'li yıllarda Rusya'da, ülkenin Batı ile Doğuyu bir araya getiren Avrasyalı bir kimliğe sahip olduğunu iddia edenler ile milliyetçi bir çizgiyi savunan ve stratejik tercihlerini de bu çerçevede yapması gerektiğini savunanlar arasında mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelenin ilk ciddi yansıması kendini Atlantikçi ve Avrasyacı yaklaşımlar arasındaki siyasi ve fikri mücadele biçiminde göstermiş ve Yeltsin döneminde dış politika alanında ciddi politika ayrışımalarını da içeren çok önemli bir boyut kazanmıştır. Putin döneminde bu mücadele temelde stratejik düşünce alanında ve Rusya'nın stratejik geleceği alanındaki tartışmalar çerçevesinde yoğunlaşmaya ve belirginleşmeye başlamıştır.

²⁶¹ Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek," **Seta İran Dosyası**, Temmuz 2006, s. 56.

²⁶² İhsan Çomak, "Rusya-İran İlişkileri," <http://www.turksam.org/tr/a666.html>, 15.12.2005. Erişim Tarihi: 30.05.2008.

²⁶³ Özcan, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler," **Tepav Ortadoğu Çalışmaları I**, s. 65.

Tarihsel bir düşünce sistematliğini ifade eden Avrasyacılık kavramı SSCB'nin çöküşünden sonra ilk kez 1992'de Başkan Yeltsin'in Dış Politika Danışmanı Stankeviç tarafından Rusya'da dış politika tercihlerini sınıflandırmak için Atlantikçi-Avrasyacılık ayrımı ile tekrar gündeme gelmiştir. Ancak sadece Avrasyacılık tanımı ciddi bir düşünce akımı ve uygulama pratiği oluşturanlar için yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan çoğu Rus akademisyeni Avrasyacılık yerine Yeni Avrasyacılık kavramını kullanmaktadır.

Yeni Avrasyacı yaklaşım unsurlarının resmi politikada zirveye çıkması, Yevgeni Primakov'un önce dışişleri bakanı ve ardından da başbakan olduğu Ocak 1996-Mayıs 1999 dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde dış politikaya egemen olan Primakov Doktrini, özünde Rusya'nın sadece bir gücün kontrolü altındaki tek kutuplu uluslararası düzenine karşı önleyici rolü üzerine kurulmuştur. Primakov'un dünya görüşü içinde ABD, fiili egemen rolüne rağmen tek süper güç olarak kabul edilmemektedir. Orta Asya ve Kafkasya'nın Rusya'nın etki alanında kalmasını isteyen Primakov, BDT ülkelerinin Rusya'ya entegre olmasını, Beyaz Rusya ile ittifakı desteklemiş ve Rusya'nın eski Sovyet bölgesinde güç kullanmasını savunmuştur.

Yeni Avrasyacılık Avrasyacı geleneğe sadık kalarak Rusya'nın özgün bir kimlik ve jeopolitik konuma sahip olduğunu kabul etmektedir. İkinci olarak, Yeni Avrasyacılık ABD hegemonyasına karşı bir tavır içindedir. Üçüncü olarak, çok kutuplu bir uluslararası sistem modeli önermektedir. Dördüncü ve son olarak, Avrasyacılara göre, Rusya'nın öncelik vermesi gereken alanlar içerisinde "yakın çevre" birincil önem arz etmektedir.

Rusya'nın büyük güç kaybetmesinde en büyük dış sorumlu olarak ABD'yi görenlerin veya Batı'ya karşı büyük bir güç olunması gerektiğini söyleyenlerin görüşleri Yeni Avrasyacılığın ABD karşıtlığı niteliğinin ortaya konması ve beslenmesine meşru bir gerekçe oluştururken, ABD'nin müttefiki ve tarihi rakip Türkiye de bundan payını almıştır. Yeni Avrasyacılık akımının önde gelen temsilcisi Rus düşünür Aleksandr Dugin, 1990'lı yılların ortalarında savunduğu ittifak modellerinde Avrasya'nın İslam ayağını İran'ın temsil etmesi gerektiğini sık sık

vurgulamıştır.²⁶⁴ Dugin'e göre; hem Şii jeopolitiğin hem de Avrasyacılığın İslam dünyasındaki en büyük temsilcisi olan İran, Berlin-Moskova-Tokyo mihverine Avrasya güneyinden, yani İslam dünyasından katılacak olan olmazsa olmaz bir güç konumundadır.²⁶⁵ Dugin görüşlerinin tümünde, Rusya'nın avantaj ve dezavantajlarını, varlık ve yoksunluklarını gözeterek hareket etmektedir. Rusya'nın içinde ya da yakın çevresinde bulunan Müslüman ve Türk nüfus üzerindeki muhtemel siyasi etkisi ve asırlardır süren mücadeleleri dikkate alarak Türkiye'yi değil, ABD muhalefetini ve alternatif devrimci seçeneğini kullanmak ve Rusya'nın sıcak denizlere erişimini kolaylaştırmak için İran'ı tercih etmesi Dugin'in görüşlerinin Rusya merkezli olduğunu göstermektedir.²⁶⁶

Dugin 2003 yılına kadar, Türkiye'yi Atlantikçi ittifakın bölgedeki en tehlikeli temsilcisi olara görmüş ve Rusya-Türkiye çıkar çatışmasının jeopolitik tarafından belirlendiğini yazmıştır. Ancak Rusya-ABD arasında ilişkilerin gerginleşmesi ve Türkiye-Rusya arasındaki diyalogun ilerlemesinden sonra Dugin; Türkiye'nin güçlü Avrasya stratejik ittifakının kurulmasında çok büyük, hatta başlıca rolü oynayabileceğini belirtmiştir. Bu çelişkiyle birlikte, göz önünde tutulması gereken diğer husus; Dugin'in Avrasya kıtasında ABD etkisinin kırılmasından sonra, çok yapının oluşacağını, çıkar çatışmalarının yaşanacağını ve çıkar aykırılıklarının jeopolitik tarafından belirleneceğini savunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Dugin'in Avrasyacı jeopolitik yaklaşımı, Türkiye ve Rusya'nın ancak kısa süreli ve taktiksel işbirliği yapabileceğini ortaya koymaktadır. Putin döneminde uygulanan dış politika incelendiğinde, Avrasya kıtasındaki Rusya'nın zayıf ortağı olunmasının, uzun vadede Türkiye'nin özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki çıkarlarına ters düşeceği gözlemlenmektedir.²⁶⁷

²⁶⁴ Nazim Cafersoy, "Rusya'da Yeni Avrasyacılık Akımı," <http://www.turksam.net/tr/a700.html>, 28.12.2005. Erişim Tarihi: 03.04.2008.

²⁶⁵ Eşref Yalınkılıçlı, "Tarihin Coğrafya Eksenli: Yeni Avrasyacılık mı? Yeni Avrasyacılık mı?," <http://64.233.183.104/search?q=cache:Jewkgen-ZkgJ:www.ekopolitik.org/public/news.aspx%3Fid%3D789%26pid%3D38+yeni+avrasyac%C4%B1%C4%B1k+iran&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr>, 20.06.2007. Erişim Tarihi: 28.05.2008.

²⁶⁶ Akif Demirci, "Amerikan Tehditi Avrasyacılığının Yolunu Aydınlatıyor," Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 218.

²⁶⁷ Fatih Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri," **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Haziran 2007, Yıl: 3, Sayı: 5, s. 146.

B. RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Kafkasya, etnik ve mezhepsel çeşitliliği ve siyasi yapısı nedeniyle çok karmaşık ve hassas bir konumdur. Bölgeye komşu Rusya, İran ve Türkiye ile fiziki teması olmayan Avrupa, ABD ve NATO'nun Kafkasya'daki arayışları, çıkarların çatışmasını ve bölgedeki istikrarsızlık potansiyelinin artmasını beraberinde getirmektedir. İran'ın jeopolitik kaygıları konusunda değinilmesi gereken bir diğer nokta Türkiye'nin bölgedeki etkinliğidir. İran, tıpkı Rusya gibi Türkiye'nin Kafkasya'da çok etkin olmasını istememektedir. Zira Türkiye'yi bölgede NATO ve AB'nin Truva atı olarak algılamaktadır. İran, Türkiye'nin etkinliğinin bölgede Türk milliyetçiliğini körükleyebileceğini ve bunun İran içindeki Azerbaycan Türkleri arasında yankı bulabileceğinden korkmaktadır. İran ve Ermenistan arasındaki özel ilişkinin ise, Türkiye'nin etkinliğini sınırlandırma çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür.²⁶⁸

SSCB'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar bölgesi, SSCB sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine girdiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır. Hazar'daki bu büyük oyun içerisinde, başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra diğer uluslararası aktörler; ABD, AB, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.²⁶⁹ Durum bu iken özellikle İran'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle SSCB'nin dağılmasından itibaren başlayan statü tartışmalarından herhangi bir sonuç alınamamıştır. Kaynak çeşitlendirmesi başta olmak üzere pek çok nedenlerle İran gazının haricinde Hazar enerji kaynakları da Türkiye açısından stratejik öneme

²⁶⁸ Arif Keskin, "İran'ın Kafkasya Politikası," <http://www.turksam.org/tr/yazdir1398.html>, 28.02.2008. Erişim Tarihi: 06.07.2008.

²⁶⁹ Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü," <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=96>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 11.08.2008.

sahiptir. Bu nedenle Türkiye, Hazar geçişli projelere ilişkin sorunlara çözüm için aktif bir politika geliştirmek istemektedir.²⁷⁰

Hazar bölgesindeki gelişmelerin Türkiye açısından bakıldığında, birkaç yönü bulunmaktadır. Türkiye bir yandan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bekası üzerinde önemli neticeler verebilecek statü sorununda bu ülkelerin pozisyonlarını savunurken, diğer yandan bölgedeki enerji projelerindeki iştirakleri ve boru hatları güzergahları dolayısıyla bir enerji havuzu ve geçiş ülkesi olma üstünlüğünü yakalamaya çalışmaktadır. Hazar Denizi'nin statüsünün özellikle karasuların sınırları ile ilgili yanları sebebiyle de Hazar-Ege paralellikleri de kurulabilecektir. Hazar sorunu sadece kıyıdaş ülkeler için değil, Türkiye için de birincil dereceden önem arz etmektedir.²⁷¹

Rusya, İran'la nükleer işbirliğine devam etmesinin yanı sıra, Hazar Denizi enerji projeleri konusundaki işbirliğini de güçlendirmiştir. Hazar kıyısında petrol rezervi az olan İran, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ı kısmen bölen Temmuz 1998 tarihli antlaşmalarına karşı çıkmıştır. ABD'nin BTC Petrol Boru Hattı ve Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı'nın yapımı için çaba sarf etmesi ve AGİT'in 18 Kasım 1999 tarihli İstanbul Zirvesi'nde BTC Petrol Boru Hattı'nın inşasına önceliğin verileceğine dair kararının bu projeyi güçlendirmesi, Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO ile yakın ilişki geliştirme isteklerinden endişe duyan Rusya ve İran'ı birbirine yakınlaştırmıştır.

AGİT Toplantısı'nda Rusya ve İran'ı rahatsız eden bir ikinci olay da Türkmenistan'dan Bakü'ye, oradan da Türkiye'ye gaz taşınmasını sağlayacak olan Trans-Hazar gaz boru hattının inşa edilmesini amaçlayan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devlet başkanlarının da katılımıyla imzalanan deklarasyon olmuştur. İran, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını kendi ülkesinden geçen boru hattıyla, Rusya ise Mavi Akım Boru Hattı ile tedarik etmek istemiştir. İran, Azerbaycan, Gürcistan ve

²⁷⁰ Gökçen Oğan, "Ortaasya Kaynakları İran Gazının Yerine Geçebilir mi?," <http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7371222.asp?gid=202&sz=24489>, Erişim Tarihi: 12.08.2008.

²⁷¹ Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü," <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=96>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 11.08.2008.

Türkiye'ye karşı, sadece Hazar petrol ve doğalgazının dış pazarlara kendi topraklarından geçmesini istememiş, aynı zamanda bu iki projenin Azerbaycan tarafından takviye edilmesinden de endişe duymuştur.²⁷²

Avrasya'nın en büyük doğalgaz ihracatçısı olan Rusya, doğalgaz rezervi açısından kendisine rakip durumdaki İran ve Türkmenistan'a yönelik farklı politikalar izlemiştir. 2003 Nisan ayında Türkmenistan ve Rusya arasında yapılan doğalgaz anlaşması bu anlamda önemlidir. Çünkü Rusya; Türkmenistan'a kabul ettirilen bu anlaşmayla, doğalgaz sektöründe tekelleşerek Avrasya'da kontrolü ele geçirmesinin yanında Rus doğalgazına alternatif üretmek isteyen AB ve Türkiye'nin projelerini de geçici olarak engellemiştir. Rusya toplam 300 milyar dolar değerindeki 25 yıllık anlaşmayla Türkmenistan'dan aldığı doğalgaz maliyetinin 2-3 katı bir fiyata Avrupa ülkelerine ihraç etmektedir. AB ise bölgesel çıkarlarını koruyabilmek amacıyla; önümüzdeki dönemde Türkmen gazının, Hazar Denizi altından geçirilecek hatla, Şahdeniz gazıyla birlikte Bakü-Erzurum hattından AB'ye ulaştırılması, BTC hattı üzerinden yeni hatlar kurulması gibi içersinde Türkiye'nin de bulunduğu projeler üretmiştir.

Putin yönetimi, Orta Doğu'daki en iyi müttefiki görünümünde olan İran'la ilişkiler konusunda Yeltsin Dönemi'nden devraldığı mirası iyi değerlendirmiştir. Enerjinin her çeşidini siyasi ve ekonomik çıkarları için kullanma düşüncesinde olan Rusya, zaten doğalgaz ve petrol konusunda yeterince zengin olan İran'la Temmuz 2002 tarihinde nükleer enerji konusunda işbirliği anlaşması yapmıştır. Dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesi olan İran, Rus şirketlerinin İran doğalgazının pazarlanması konusunda işbirliğine sıcak bakmaktadır.²⁷³ Rus enerji şirketi Gazprom sadece Hazar kaynaklarını değil, Avrupa enerji ihtiyacını karşılayacak ve kendisine alternatif olma ihtimali taşıyan tüm ülkelerin bu yöndeki girişimlerini yakından takip etmektedir. Gazprom Başkanı Alexei Miller 12-13 Temmuz 2008 tarihlerinde Tahran'da İran Devlet Başkanı Ahmedinecad ve Petrol Bakanı Hüseyin Nazeri ile görüşmelerde bulunmuştur. Taraflar arasında petrol ve

²⁷² Robert O. Freedman, "1990'larda Rusya-İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, Aralık 2000, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 368.

²⁷³ Akgül, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri," *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, s. 140.

doğalgaz sahalarında arama ve çıkarma çalışmalarının birlikte yapılması, yeni rafinerilerin kurulması ve ulaşım hatlarına yatırım öngören bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Rus tarafı, İran'daki Güney Pars sahası, İran-Pakistan-Hindistan boru hattı ve sıvılaştırılmış doğalgaz projelerine de ortak olma isteğini ortaya koymuştur.²⁷⁴

Rusya ile İran arasındaki doğalgaz konusundaki işbirliğini oluşturan bir diğer gelişme de, doğalgaz ihracatçılarının kurmayı düşündüğü Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC-*Organization of the Petroleum Exporting Countries*) benzeri bir birliktir. Bu konuda Rusya, İran ve Katar 21 Ekim 2008 tarihinde Tahran'da bir araya gelerek doğalgaz ihracatçısı ülkelerden meydana gelecek bir kartelin oluşturulması ihtimalleri ve diğer işbirliği olanakları üzerinde tartışmışlardır. “Büyük Doğalgaz Troykası” ve “Doğalgaz G3” olarak anılan bu toplantı dünyada önemli yankılar uyandırmış ve bu durum ABD ve AB'nin tepkilerini de beraberinde getirmiştir.

Doğalgaz ihracatçılarının kuracağı bir birlik fikri ilk defa 2007 yılının başında İran dini lideri Hameney tarafından ortaya atılmış, dönemin Rusya Devlet Başkanı Putin ise öneriyi ilginç bularak incelemeye alacaklarını belirtmiştir. İhraç ettiği doğalgazın önemli alıcısı konumundaki AB'nin bu konuya ilişkin eleştirilerine maruz kalmamak için Rusya; bunun ilginç bir fikir olduğunu ancak OPEC benzeri bir oluşuma üye olmaya niyeti olmadığını, yine de özellikle enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde arz edilmesi hususunda diğer ihracatçılarla koordinasyon sağlanmasının iyi bir fikir olabileceği açıklamasını yapmıştır.

ABD ve AB'nin bu projeye karşı olmalarının iki temel nedeninden bahsetmek mümkündür. Birincisi; OPEC benzeri bir kartelin kurulmasıyla özellikle Rusya ve İran'ın dünya doğalgaz fiyatları ve arzını kontrol altında tutmalarını istememektedirler. İkincisi de böylesi bir organizasyonun siyasi bir silah olarak kullanılacağını düşünmektedirler. Nitekim geçmiş örneklerle bakıldığında Rusya'nın 2006 yılında Ukrayna ile yaşadığı sorun neticesinde Avrupa'ya giden doğalgaz arzını

²⁷⁴ Aslan Yavuz Şir, “Rusya'nın Yeni Enerji Stratejileri,” http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1563, 19.08.2008. Erişim Tarihi: 30.10.2008.

kestiği ve Batı Avrupa ülkelerinin zor durumda kalmasına neden olduğu hatırlanmalıdır. Benzer şekilde nükleer krizi konusunda ABD ve AB ile sorunlar yaşayan İran da kendisine yönelik herhangi bir askeri müdahalede petrol kartına başvuracağını her fırsatta dile getirmiştir. Dolayısıyla enerji kartı siyasi oyunlar için kullanılabilecek bir alternatif olduğundan ABD ve AB'nin bu konuda kaygı duymasına neden olmaktadır.²⁷⁵ Proje aşamasındaki bu kartel girişimi AB ve Türkiye'nin enerji politikasını yeniden gözden geçirmesini de gündeme getirebilecektir. Zira kartel tamamlandığında, Türkiye'yi AB'ye ulaşan doğalgaz için koridor haline getirecek Nabucco Boru Hattı'nı da ciddi bir şekilde tehlikeye atması muhtemeldir. Bu durumda doğalgaz ihtiyacının tamamına yakını Rusya ve İran'dan sağlayan Türkiye, hem kendi ihtiyaçları konusunda sıkıntıya düşebilecek hem de boru hattından elde edeceği gelirden mahrum kalabilecektir.²⁷⁶

Rusya, Nabucco Projesi'ne karşı çıkmaktadır. Bu nedenle Nabucco Projesi'nin etkinliğini azaltmak için, Batı yanlısı bir tutum izleyen eski SSCB ülkeleri üzerinden geçmeyen bir boru hattını gündeme getirmiştir. Bahse konu boru hattı Güney Akım'dır. 23 Haziran 2007 tarihinde İtalya'nın Roma kentinde, İtalyan enerji şirketi ENI ile Gazprom arasında, Rusya'dan İtalya'ya uzanacak Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı'nın yapılması konusunda bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Güney Akım Projesi Rusya, Bulgaristan, İtalya ve Yunanistan'ın dahil olduğu Rus doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak olan toplam 3200 km'lik bir boru hattı projesidir. Boru hattının 900 km'lik kısmı Karadeniz altından geçecektir. Boru hattının AB üyesi ülkelere geçtikten sonra kuzey ve güney olmak üzere iki kola ayrılması planlanmaktadır. Kuzeye giden hattın Macaristan ve Avusturya'ya, güneye giden hattın ise Yunanistan üzerinden İtalya'nın Otranto Limanı'na kadar gaz pompalanacaktır.

Rus doğalgazını Karadeniz altından Türkiye'ye ulaştıran Mavi Akım'ın ardından, Karadeniz altından geçecek olan bu ikinci hattın gerçekleşmesi

²⁷⁵ Arzu Celalifer Ekinci, "OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları" <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1066&type=17>, 03.11.2008. Erişim Tarihi: 27.11.2008.

²⁷⁶ "Rusya Liderliğinde Doğalgaz Karteli," http://www.kenthaber.com/Arsiv/Haberler/2007/Mart/22/Haber_217437.aspx, 22.03.2007. Erişim Tarihi: 24.12.2008.

durumunda, Türkiye'nin AB için güvenli enerji koridoru olma iddialarını sekteye uğratabilecektir.²⁷⁷ Öte yandan Rusya, Türkmen gazı konusuna da büyük önem vermeye devam etmektedir. Rusya, Türkmenistan'a üst düzey birçok ziyaret gerçekleştirmiş ve önemli anlaşmalar imzalamıştır. Nitekim Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan 20 Aralık 2007'de Hazar Denizi'nden Rusya'ya uzanacak yeni bir doğalgaz boru hattı kurulması için bir anlaşma imzalamıştır. Söz konusu boru hattı ile Türkmenistan doğalgazının Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşınması hedeflenmiştir.²⁷⁸

Türkmenistan'ın Çin ile yaptığı anlaşma sonrası, ürettiği doğalgaz arz yükümlülüklerini karşılaması oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle Türkmenistan'ın mevcut ve bulunacak yeni doğalgaz sahalarında üretimin artırılması konusunda çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu konuda da Gazprom devreye girmiş ve Nabucco'nun Türkmenistan ayağını zora sokmuştur. Diğer yandan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ile biraraya gelen Gazprom, bu üç ülkenin Rusya'ya sattığı doğalgaz için istediği Avrupa fiyatlarını da kabul etmiş, böylece üç ülke için öncelikli konumunu sağlama almış gözükmektedir.²⁷⁹ Bu durumda hem Nabucco Projesinin, hem de Türkiye ile İran arasında imzalanan doğalgaz konusundaki iki mutabakat zaptının önemli unsurunu oluşturan Türkmen gazı konusunda Rusya'nın aktif bir politika izlediği görülmektedir.

Türkiye ile İran arasında yapılan doğalgaz mutabakatlarının ABD'ye değil Rusya'nın Orta Asya'da yaptığı enerji anlaşmalarına cevaben yapıldığı yorumları da olmuştur. Nabucco hattının İran'dan beslenmesi, kısa vadede hattın işlerlik kazanmasını mümkün kılacak bir gelişme olacaktır, fakat Nabucco hattının Rus enerji hatlarına ve kaynaklarına rakip veya alternatif olabileceği halen uzak bir ihtimaldir. Üstelik Nabucco hattının son durağı olan ve projenin ortaklarından Avusturya'da Gazprom, enerji dağıtım şirketleri ve rafinerilerini büyük oranda

²⁷⁷ Soylu, "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, s. 11.

²⁷⁸ Osman Nuri Aras, "Avaza Zirvesi ve Nabucco Projesi," <http://www.tasam.org/index.php?altid=2698>, Erişim Tarihi: 09.07.2008.

²⁷⁹ Şir, "Rusya'nın Yeni Enerji Stratejileri," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1563, 19.08.2008. Erişim Tarihi: 30.10.2008.

kontrol etmektedir. Türkmenistan'ın doğalgaz üretiminin çoğu Rusya hatlarına aktarılacak üzere anlaşmalarla şimdiden bağlanmıştır. Avusturya'nın en büyük enerji şirketi OMV'nin Gazprom ile yaptığı anlaşmaların temelinde, kaynağını nereden alırsa alsın, Avusturya'ya gelecek doğalgazın Avrupa'ya dağıtımı aşamasında Rusya'nın etkin olma düşüncesi vardır. Bu noktada Türkiye'nin İran ile doğalgaz konusunda imzalandığı mutabakat zaptlarının, Rusya'ya alternatif olması düşünülen bir Nabucco için olduğu ihtimali ortadan kalkmaktadır. Bu mutabakatların İran'la yapılması, Nabucco'nun Orta Asya doğalgazının Avrupa'ya getirilmesi amacına ters düşmektedir. Burada asıl amaçlanan hedef, Türkiye ve Kafkasya'dan geçerek Avrupa'ya Orta Asya doğalgazını ulaştıracak boru hattı için Hazar anlaşmazlığının, tesis edilecek ikili anlaşmalar vasıtasıyla giderilmesini sağlamaktır. Bu durumda tüm tepkilere rağmen İran'la varılan bu mutabakatların iki temel amaca yönelik olduğu söylenebilir. Birinci amaç; Rusya'nın Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı enerji anlaşmaları ile Doğu Avrupa ve Balkanlarda yeni boru hatlarının kontrolünü ele geçirerek Avrupa'yı bağımlı kıldığı şu dönemde kaynağına bakılmaksızın Nabucco'ya işlerlik kazandırarak Türkiye'nin enerji köprüsü rolünü güçlendirmek olabilir. İkinci amaç ise; ABD ve Batı'nın dikkatini gözden düşmüş görünen Trans-Hazar boru hattına çekerek Orta Asya enerjisinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlamak olasıdır.

Rusya'nın Orta Asya, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yürüttüğü boru hattı projeleri düşünüldüğünde Türkiye'nin Rusya'ya alternatif bir güzergah oluşturma amacından son derece uzaklaştığı ortadadır. Nabucco Projesi, Orta Asya ve Hazar Denizi enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlamakla birlikte, Türkiye'nin ve AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını tamamıyla sonlandıracak bir alternatif olarak görülmemektedir. Ancak, Orta Asya ve Hazar enerjisinin Avrupa'ya ulaştırılması aşamasında bütün vanaların Rusya'nın elinde bulunmamasının gerekliliği tüm Avrupalı ve Batılı ülkelerin farkında olduğu bir sorundur. İşte Türkiye'nin İran ile mutabakata vardığı anlaşmanın temelinde İran'dan gelecek olsa dahi Nabucco'ya işlerlik kazanmasının istenmesi yatmaktadır.²⁸⁰

²⁸⁰ Aslan Yavuz Şir, "Türkiye-İran İlişkileri ve Nabucco'nun Geleceği," http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1217, 18.10.2007. Erişim Tarihi: 24.10.2008.

VI. BÖLÜM: İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ VE BU İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Bu bölümde sırasıyla; Soğuk Savaş sonrası dönemde İran-Çin arasındaki ekonomik ilişkilere değinilecek, iki ülke arasındaki nükleer çalışmalar konusundaki gelişmelere yer verilecek, İran ve Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamındaki karşılıklı ilişkileri değerlendirilecek, son olarak İran-Çin ilişkilerinin Türkiye'ye etkilerine değinilecektir.

A. SOĞUK SAVAŞ SONRASI İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ

Dünyanın en kalabalık ve en büyük ülkelerinden biri olan Çin, 1990'lı yılların başından beri büyüyen ekonomisi ile dünyanın yeni gözdesi olmaya aday ülke konumuna gelmiştir. Dünya tarihinin iki köklü medeniyeti olan Çin ve İran arasındaki ilişkiler oldukça eskiye gitmektedir. İpek Yolu'nun bu iki güçlü medeniyeti tarihin her döneminde yakın etkileşim içinde olmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya kapılarını dış dünyaya açmıştır. Bu yeni dönem, bölgede politik, ekonomik ve dini üstünlük kurmak isteyen İran, Suudi Arabistan ve Türkiye arasında büyük bir yarışa neden olmuştur. Bu yarışın dışında diğer bir bölgesel rakip de Çin'dir. Çin Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz, bu ülkeleri diplomatik olarak ilk tanıyan ülkelerin başında gelmektedir.²⁸¹

Çin'de 1980'li yılların ortalarından itibaren ekonomik düzen yavaş yavaş serbest piyasa şartlarına yaklaştırılmış, alınan ekonomik ve siyasi tedbirler sonucunda itibaren ülkede ekonomik canlanma başlamıştır. Ancak büyüyen ekonomi Çin'i, enerji açığını ithalat yoluyla kapatmaya mecbur bırakmıştır. Bunun en önemli sonuçlarından biri, Orta Doğu'dan enerji ithali olmuştur. Enerjinin giderek Çin'in bir numaralı gündem maddesi haline gelmesi, hatta Tayvan Sorunu gibi önemli bir ulusal gündem maddesinin dahi önüne geçmesi, Orta Doğu politikasındaki ideolojik

²⁸¹ Barış Adıbelli, **Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 197.

etkenlerin iyice kenara itilmesine neden olmuştur. ABD'nin Birinci Irak Savaşı'yla birlikte Orta Doğu'ya askeri varlığını da yerleştirmesi, Çin için yeni güvenlik stratejilerini gerekli kıldı ve İran bu stratejilerin vazgeçilmez unsuru olmuştur.²⁸²

11 Eylül sonrası ABD dış politikası, Irak'ın işgali, İran'ın nükleer çalışmaları Çin ve İran'ın birbirine duyduğu ihtiyacı artırmıştır. Çin-İran ilişkilerinin en önemli belirleyicisi, Çin açısından enerji etkeni, İran açısından da uluslararası sistemdeki dışlanmışlığı aşma çabasıdır.²⁸³

Çin ve İran arasındaki ilişkiyi şekillendiren bir başka unsur ise, Orta Asya bölgesinin mevcut durumudur. Çin, Orta Asya'ya girişini sağlamada önemli bir kapı olarak algıladığı İran'ı desteklerken, İran da kendi güvenliği açısından büyük bir önem taşıyan Orta Asya bölgesindeki ABD varlığına karşı Çin'i desteklemektedir. Bu bakış açısı, İran'ın 2005 yılında ŞİÖ nezdinde gözlemci statüsü kazanması ile birlikte daha da kuvvetlenmiş bulunmaktadır. Son ŞİÖ zirvesi sırasında ortaya çıkan genel kanı, İran'ın çeşitli lobi faaliyetlerini kullanarak, tam üyeliği kazanmak için çaba sarf ettiği yönündedir. Asıl kuruluş amacının Orta Asya bölgesindeki ABD gücünü kısıtlamak olduğu düşünülen ŞİÖ, aynı zamanda Çin-İran-Rusya üçgeninin stratejik ortak noktası olarak da gösterilmektedir.²⁸⁴

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu'daki Batı etkinliğine karşı en ciddi tepkiler Çin'den gelmiştir. Hemen hemen her ABD müdahalesi BM'den doğrudan ya da dolaylı bir Çin tepkisi ile karşılaşmıştır.²⁸⁵

1. İran-Çin Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Yerküre üzerinde yaşayan her beş kişiden birine ev sahipliği yapan Çin, sadece uluslararası ticaret ve yatırımda değil, küresel jeopolitik kartların yeniden çıkarılıp rol dağıtımı yapılmasında, çevre ve enerji güvenliği senaryolarında ve de

²⁸² Barış Adıbelli, "Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 304-305.

²⁸³ Adıbelli, "Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, s. 295-296.

²⁸⁴ Lee, "Çin-İran İlişkileri Derinleşiyor," *Stratejik Analiz Dergisi*, s. 17.

²⁸⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 353.

yeni toplum mühendisliği çabalarında dünyamızın dengelerini temelden etkilemekte, yeniden biçimlendirmektedir.²⁸⁶

Çin'in son yıllarda ivme kazanan Orta Doğu politikası içerisinde İran'la olan yaklaşması dikkat çekici nitelikler arz etmektedir. Bölgede İran'ı Çin için cazibe merkezi haline getiren bir kaç neden sıralanabilir. Her şeyden önce İran, OPEC'e üye olan ülkeler içinde en çok petrol ihraç eden ikinci ülke konumundadır. Dünyada bilinen petrol rezervlerinin %10'una sahip olan İran'ın petrol rezervlerinin %60'ı henüz kullanılmamıştır. Daha da önemlisi, ABD'nin 1996'da aldığı ve 2003'te kapsamını genişlettiği İran'la ticaret yapan şirketlere yaptırım uygulaması kararı birçok Batılı şirketin İran'a girmesini engellemiştir. ABD'nin yaptırımı yalnızca kendi şirketlerine yönelik değildir. Yaptırımlar, İran'da doğalgaz ve petrol sektörlerine yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapan ABD'li olmayan şirketleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla Çin için İran, istikrarlı ve rakipsiz bir biçimde ithal edebileceği alternatif petrol kaynağı olmasının yanı sıra, üretim fazlası mallarını ihraç edebileceği önemli bir pazar olarak belirlemiştir. Diğer bir deyişle yaptırımlar yüzünden petrolünü pazarlama sıkıntısı çeken İran ile petrol kaynaklarına yönelim konusunda geç kalmış olan Çin ortak bir paydada buluşmuşlardır.²⁸⁷

ABD ve Batılı ülkelerin Orta Doğu'ya yönelik tasarımlarından endişe duyan ülkelerin başında gelen İran, Çin ile ekonomik, ticari ve askeri ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu çerçevede, Çin ile İran arasında 25 yıllık bir döneme yayılan 100 milyar dolarlık bir doğalgaz ve petrol antlaşması imzalanmıştır. Çin, ABD ve Batılı ülkelerin İran'a uyguladıkları ambargodan dolayı bu ülkedeki büyük petrol ve doğalgaz rezervlerini etkili bir şekilde işletememektedir. Ayrıca, şu an kullandığı teknolojinin de oldukça geri olduğu ifade edilmektedir. Çin, petrol ve doğalgaz alanlarındaki teknolojik altyapının geliştirilmesinde her iki ülkenin de büyük çıkarı olduğunu görmektedir. Bu nedenle, Çin ile arasında, Yadavaran gibi petrol alanlarının geliştirilmesine yönelik antlaşmalar yapılmaktadır. Çin ve İran

²⁸⁶ Mehmet Ögütçü, "Yeni Ekonomik Süpergüç Çin'in Önlenemeyen Yükselişi: Türkiye İle Rekabet mi Ortaklık mı?," *Avrasya Dosyası*, 2006, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 39.

²⁸⁷ Özekmekçi, "Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin," http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6, Erişim Tarihi: 07.07.2008.

arasında, petrol ve doğalgaz temelli ekonomi politikaları, her iki ülke ticaretinin de canlanmasında büyük rol oynamaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2005 yılında 9.5 milyar dolara ulaşmıştır. İran'ın ŞİÖ'ne gözlemci statüsü ile katılması, bu ülkenin Çin'in etkisi sahasına daha fazla girmesi olarak yorumlanmıştır.²⁸⁸

İran ve Çin arasındaki yakınlaşmanın geçici bir flört mü olduğu yoksa ABD'yi kışkırtıp kızdıracak bir ittifaka, bir evliliğe doğru mu ilerlediği düşündürücüdür. Ya da daha genel bir ifadeyle, “acaba Çin'in kendisini ABD karşıtı bir ülkeyle ittifak kurup ABD'nin küresel gücüne bir alternatif oluşturma gayreti içinde midir?” diye sorulabilir. Orta Doğu'daki dinamikler nedeniyle Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu soruya verilecek olan yanıt Çin'in yeni dış politik duruşunda ve ABD-Çin ilişkilerinin gidişatında aranmalıdır.²⁸⁹ Çin, enerji güvenliği konusunda Suudi Arabistan, Irak, İran ve Sudan gibi kendi ana petrol üreticisi ülkelerle açık bir şekilde ikili ilişkiler yürütmektedir.²⁹⁰

Pekin yönetimi, yeni dönemde İran'ı bölgede hem önemli bir oyuncu hem de güvenilir bir enerji tedarikçisi olarak görmüştür. Çin, İran'a silah satarken karşılığında petrol almıştır. Ancak, Basra Körfezi'ndeki ve Hint Okyanusu'ndaki ABD askeri varlığı Çin'i endişelendirmeye devam etmiş ve en azından enerjinin güvenli bir şekilde Çin topraklarına sevk edilmesi önemli bir sorun olmuştur. En önemli sevkıyat hattı olan deniz yollarının ABD'nin tehdidine açık olduğu düşünülmüştür. Sonuçta Çin, İran'ın jeostratejik konumunu da dikkate alarak bu ülkenin daha sofistike silahlarla desteklenmesine karar vermiştir. 1991'deki Birinci Irak Savaşı sonrasında, İran yönetiminin donanmanın modernizasyonuna karar vermesi Çin'in yeni stratejisi için büyük bir fırsat olmuştur. İran donanması Çin'in gelişmiş C-802 füze sistemleriyle donatılırken, C-802 füze bataryaları Arap yarımadasının doğusunda stratejik noktaya hakim olan bir adada konuşlandırılmıştır. Çin yapımı füzeler, Basra Körfezi'ndeki güçlerini tehdit altında hisseden ABD'nin

²⁸⁸ Hüseyin Emiroğlu, “Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası,” Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yılı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s. 476-477.

²⁸⁹ Özekmekçi, “Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin,” http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6, Erişim Tarihi: 07.07.2008.

²⁹⁰ R. Kutay Karaca, **Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2004, s. 139.

büyük tepkisini çekmiş ve ABD Kongresi Çin'e karşı yaptırım çağrısında bulunmuştur.²⁹¹

2. İran-Çin Arasındaki Nükleer Çalışmalar

Çin ve İran arasındaki nükleer ilişki 1980'lerin ortalarına uzanmaktadır. Gizlice imzalanan nükleer işbirliği antlaşması gereğince Çin İran'ın nükleer uzmanlarını yetiştirmeye başlamış, İsfahan'da bir nükleer araştırma merkezi kurulmasına yardım etmiştir.

1992 yılında, Çin-İran Nükleer İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla, Çin İran'a 300 MW'lık bir reaktör sağlama niyetinde olduğunu açıklamıştır. Bu reaktörün on yıl içinde tamamlanması öngörülmüştür. Ekim 1992'de, ABD'nin yoğun baskıları nedeniyle Çin, İran'a vermeyi taahhüt ettiği 20 MW'lık nükleer reaktörü teslim etmekten vazgeçerek antlaşmayı feshetmiştir. Çin'in bu politika değişikliğine en büyük etken o dönemde Tayvan nedeniyle ABD ile bozulan ilişkileri olmuştur. İran her ne kadar bu antlaşmanın iptal edildiğini yalanlasa da; hatta görüşmelerin devam ettiğini iddia etse de, Çin Dışişleri Bakanlığı bu antlaşmanın durdurulduğunu açıklamıştır. Antlaşmanın iptalinde diğer bir neden de, 1985 yılında yapılan Çin-ABD nükleer işbirliği antlaşmasıdır.²⁹²

Çin, 1990'lar boyunca İran'ın nükleer programındaki rolü konusunda ABD tarafından yapılan baskılara olumlu yanıt vermiş olsa da, Bush Yönetimi'nin 2002'de İran'ı "Şer Eksenli" ülkeleri arasında gösteren ve Pekin'i de bu ülkelerin ortak paydası olarak ilan eden uyarının hedefi olmaktan kurtulamamıştır.

Aynı dönemde, İran'da muhafazakar kanadın temsilcisi Ahmedinecad'ın devlet başkanlığına seçilmesi, İran'ın 2002 yılında nükleer programa kalınan yerden devam edilmesi kararını alması ve ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, ABD-İran ilişkilerini krize sürüklemiştir. ABD bu ortamda Çin'e ilk ciddi uyarıyı yaparak, 9 Mayıs 2003'te bir Çin firmasının (Narinco) ve onunla bağlantılı alt şirketlerin yaptırımlara uymayarak İran'a füze teknolojisi sattığını, bu nedenle de firmaya yaptırım

²⁹¹ Adıbelli, "Soğuk Savaşın Günümüze Çin-İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, s. 305.

²⁹² Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba*, s: 144-145.

uygulanması kararı alındığını açıklamıştır. Kararla birlikte, firmanın ABD'ye ihracat yapması ve hükümet kuruluşlarıyla çalışması yasaklanmıştır.²⁹³ Bu yoğun eleştirilere karşın Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde İran'ın nükleer politikasına karşı alınması muhtemel kararlara veto kartını sürekli gündemde tutmuş, böylece ABD, İngiltere ve Fransa'ya karşı dengeleyici bir konumda durmuştur.²⁹⁴ Fakat 6 Aralık 2006'da BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 1737 sayılı yaptırım kararına Çin olumlu yönde oy kullanmıştır. Karara Çin'in de destek vermesi İran'ı endişelendirmiş ve İran'ın nükleer konusuyla ilgili baş müzakerecisi Laricani, Pekin'i ziyaret ederek bu ülkenin tavrını anlamaya çalışmıştır. Ama Laricani'nin Pekin'deki temasları başarısız olmuş, Çin, 2 Mart 2007'de BM Güvenlik Konseyi'ne gelen ve İran'a silah satışı ile finansal desteğe sınırlamalar getiren 1747 Sayılı Karar için olumlu yönde oy kullanmıştır. Bu gelişmeler Çin'in, ABD ve AB baskılarına karşı İran nükleer krizi konusunda bu ülkeye verdiği tam desteği eskisi gibi sürdürmeyeceğinin işareti olarak yorumlanabilir. Çin yönetiminin yaptırım kararlarına onay vermesi ile gerek İran'ın nükleer çalışmaları gerek Orta Doğu politikasında, yeni şartlara adapte olabilmek amacıyla Tahran'ın memnun kalmadığı bir balans ayarı yapmıştır.²⁹⁵ Ayrıca söz konusu yaptırım kararlarına onay vermesi, Çin'in bundan sonra İran nükleer krizi konusunda ABD politikalarını daha fazla göz ardı edemeyeceğini göstermektedir.

3. Şanghay İşbirliği Örgütü

Çin'in ev sahipliğinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, ve Tacikistan devlet başkanları Çin'in Şanghay kentinde 26 Nisan 1996 tarihinde bir araya gelerek sınır bölgelerinde askeri alanda karşılıklı güvenin kurulması ile ilgili antlaşmayı imzalamışlardır. Antlaşma uyarınca, taraflar birbirlerine karşı askeri tatbikat yapmamayı, askeri tatbikatları alan ve sayı itibari ile sınırlandırmayı, sınır bölgelerinde önemli olayları birbirlerine rapor etmeyi taahhüt etmişlerdir.²⁹⁶

²⁹³ Adıbelli, "Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri," **Avrasya Dosyası**, s. 308.

²⁹⁴ Emiroğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası," Ed. İnât-Ataman, **Ortadoğu Yılı 2006**, s. 477.

²⁹⁵ Adıbelli, "Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri," **Avrasya Dosyası**, s. 313.

²⁹⁶ Karaca, **Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba**, s. 107.

Silah satışı, ABD'nin baskıları ve enerji meselesi, Çin-İran ilişkilerinde 1990'lardaki gündemin en önemli başlıklarıdır. 2000'li yıllardan itibaren ise Pekin-Tahran diyalogu daha da gelişmiştir. Bunda, İran'daki "ılımlı kanat"ın temsilcisi Hatemi'nin devlet başkanlığına gelmesi önemli rol oynamıştır.

Çin-İran ilişkilerinde, 5 Temmuz 2005'te Kazakistan'ın başkenti Astana'da toplanan ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi bir bakıma dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarih, savunma alanındaki ilişkilerin kurumsallaşması açısından bir milattır. Zirvede İran'ın ŞİÖ'ye gözlemci üye statüsünde dahil olmasına karar verilmiştir. ABD'nin "Şer Ekseni"nin bir parçası olarak ilan ettiği İran'ın ŞİÖ bünyesine alınması, Çin'in ABD'nin küresel hegemonyasına açık bir meydan okuması olarak yorumlanmıştır. İran'ın uluslararası sistemden tecrit edilmeye çalışıldığı bir dönemde, Rusya ve Çin, İran'ı adeta kendi güvenlik şemsiyelerine almışlardır.

Zirvenin yapıldığı dönemde devlet başkanlığı görevine seçilen Ahmedinecad da bu gelişmenin ardından Çin ile ilişkileri daha da geliştireceğini açıklamış ve Hatemi döneminde ağırlık verilen ekonomik ve kültürel ilişkilerin, ABD'ye karşı savunma temelli işbirliğine çevrileceğinin sinyalini vermiştir. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun, Ahmedinecad'ın göreve seçilmesiyle ilgili kutlamasında İran'la her alanda ilişkilerin geliştireceğini ifade etmesi ise Ahmedinecad'ın mesajlarını bir anlamda teyit etmiştir. İran ilerleyen zamanlarda ŞİÖ ve Çin boyutunun önemini vurgulamaya devam etmiş ve Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, bir ŞİÖ zirvesinde Çin'in İpek Yolu stratejisine atıfta bulunmuştur. ŞİÖ gözlemci üyeliği İran'ı gerek bölgesel gerek uluslararası politikada rahatlatmıştır.

Ancak İran'ın artan baskılar karşısında ŞİÖ kalkanını aktif biçimde kullanmak istemesi, başta Çin olmak üzere ŞİÖ üyelerinin tepkisine neden olmuştur. Çin'in rahatsızlığı ŞİÖ Genel Sekreteri Cang Deguang'ın Rus ITAR-TASS haber ajansına 23 Mayıs 2006 tarihinde verdiği mülakata yansımıştır. Açıklamada, gözlemci statüde olan üyelerin açıklamalarına ve eylemlerine dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmış ve ŞİÖ şartına uymaları istenmiştir. Çin'in tutumu Tahran'da

bir anlamda hayal kırıklığına neden olmuş ve İran bu tarihten itibaren Çin'in desteğinin sınırsız ve koşulsuz olmadığını hatırd tutmak zorunda kalmıştır.²⁹⁷

Türkiye'nin de İran gibi gözlemci statüde bile olsa, ŞİÖ'ye girmesi gerektiği yönünde Türkiye'de tartışmalar yapılmaktadır. Hatta bu tartışmalarda ŞİÖ'nün en önemli iki üyesi Rusya ile Çin'in, Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğini desteklediği ileri sürülmektedir. Ancak, ŞİÖ'nün kuruluş amacına, yapısına ve faaliyetlerine bakılacak olursa, ŞİÖ'nün Türkiye için bir seçenek olamayacağı ve Rusya ile Çin'in de Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyeliğini pek fazla istemeyecekleri tahmin edilebilir.

Rusya ile Çin'in, ŞİÖ çerçevesinde ABD'yi bölgeden uzaklaştırma gibi bir amaç edinirken, her şeye rağmen ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak algıladıkları NATO üyesi Türkiye'yi, ŞİÖ üyesi olarak görmek istemeleri bu amaca ters düşmektedir. Rusya ile Çin'in ŞİÖ çerçevesinde bir başka amacı da, Orta Asya'da etkinliklerini arttırmaktır. Orta Asya ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olan Türkiye'nin ŞİÖ'ye üyeliği, pastanın üçe bölünmesi anlamına gelmektedir. Rusya ile Çin'in ise bu pastayı başkalarıyla paylaşmak istemelerini beklemek yanlış olacaktır.²⁹⁸

B. İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Çin'in Tiananmen Meydanı gelişmelerinin uluslararası toplumda yarattığı negatif etkiyi giderebilmesine zemin sağlayacak ve uluslararası sisteme katılma yönünde verdiği mücadeleye destek sağlayacak gelişme, 2 Ağustos 1990 tarihinde meydana gelmiştir. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla başlayan süreç, Çin'in yeniden uluslararası politikanın bir aktörü durumuna getirmiştir. Birinci Irak Savaşı'nın patlak verdiği 2 Ağustos tarihinden itibaren ABD, BM örgütünü devreye sokmuştur. Irak'ın BM üyesi bir devlete yönelik saldırganlığının sonuçlarını gidermekte, BM Güvenlik Konseyi kararları temel alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri ve dolayısıyla veto hakkına sahip olan Çin, Irak'a yönelik yaptırım

²⁹⁷ Adıbelli, "Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, s. 312.

²⁹⁸ İlyas Kamalov, "Şanghay Örgütü, Rusya-Çin Mücadelesi ve Türkiye' nin Durumu," <http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7105961.asp?gid=202&a=156254>, Erişim Tarihi: 12.05.2008.

kararlarını desteklediği gibi, 7. Bölüm 42. madde kapsamında alınan askeri kuvvet kullanımı kararlarını da engellememiştir. Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde izlediği bu yapıcı politikanın yanında, Körfez krizinin çözümüne yönelik aktif bir diplomatik çaba içerisinde olmuştur. Irak'ın Kuveyt'e saldırısının Orta Doğu bölgesi ülkelerinde son derece olumsuz karşılanması ve gösterilen tepkilerin sertliği, Çin'in aktif diplomasi izlemesinde etkili olmuştur. Çin, bu süreçteki olumlu dış politikasının meyvelerini kısa sürede toplamaya başlamıştır. Daha kriz tam çözümlenmeden, ABD ile ticaret hacmi yeniden Çin lehine fazla vermeye başlamış, AB Çin'e uyguladığı yaptırımlara son vermiş; uluslararası mali örgütlerden kredi akışı yeniden başlamış; Suudi Arabistan gibi büyük petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ülkeleriyle diplomatik ilişkiler başlatılmıştır.²⁹⁹

ABD, Çin'in Birinci Irak Savaşı sürecinde BM Güvenlik Konseyi'nde gösterdiği tutumunu İran nükleer programı konusunda da göstermesini istemektedir. Ancak iki gelişme konusunda farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak; İran'ın nükleer teknoloji sahibi olmamasını isteyenlerin bu arzularının hukuksal bir temeli bulunmamaktadır. Gerek UAEA Anlaşması hükümleri ve gerekse NSYÖ Sözleşmesi, İran'ın bu teknolojiyi geliştirme hakkına sahip olmasına engel bir hüküm içermemektedir. Bu nedenle İran'ın nükleer faaliyetlerinin engellenmeye çalışılması büyük ölçüde siyasal nedenlere dayanmaktadır. Ayrıca İran'ın niyetinden emin olunmaması gibi bir nedenin varlığından söz edilmektedir. NSYÖ Sözleşmesi'ne taraf olan İran, nükleer enerji üretmek için nükleer teknoloji geliştirmek isteyince, başta ABD olmak üzere Batı dünyası ve nükleer güce sahip ülkeler buna şiddetle karşı çıkmaya başlamıştır. Oysa uluslararası sözleşmenin tarafı olan İran'ın bu teknolojiye sahip olma hakkı bulunmakta ve üstelik bunun için nükleer teknolojiye sahip ülkelerin kendisine yardımcı olması gerekmektedir. ABD ve Batılı ülkelerin bu tutumu antlaşmanın hükümlerine aykırılık oluşturmakta ve siyasal nedenlere dayalı cezalandırmaya yöneliktir. Nükleer teknoloji programını durdurmadığı takdirde yaptırım uygulanması tehdidi altında tutulan İran'a karşı izlenen politika aynı zamanda ABD ve diğer Batılı ülkelerin çifte standartlı davranışlarını da göz önüne sermektedir. İran'a karşı baskı politikası uygulanmaya çalışılırken, bu antlaşmayı

²⁹⁹ Emiroğlu, "Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası," Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s. 463-464.

imzalamadığı halde nükleer silah üreten İsrail'e karşı yaptırım uygulanmasının gündeme dahi getirilmemiş olması anlamlıdır.

Diğer yandan günümüz dünyasında her devlet için enerji en önemli ihtiyaçların başında gelmektedir. Fakat bu kaynağa en fazla sahip ülkeler sıralandığında, İran'ın en üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında İran'ın enerji üretmek amacıyla nükleer teknoloji geliştirmeye ihtiyacı olduğunu iddia etmek oldukça temelsiz görünmektedir. İran ise nükleer silah üretme niyetinin olmadığını iddia etmeye devam etmektedir. İranlı yetkililer her fırsatta nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlar için geliştirdiklerini ve nükleer silah niyetlerinin olmadığını tekrar etmektedir. UAEA kurallarına göre bir üye ülke nükleer faaliyetlerini ajansa bildirmesini ve nükleer maddelerin tesise getirilmesinden 180 gün önce ülkenin böyle bir tesisin varlığını açıklaması gerekmektedir. Oysa İran nükleer faaliyetlerini büyük ölçüde uluslararası kamuoyundan gizli yürütmeye çalışmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, ABD ve diğer Batılı ülkeler İran'ın nükleer çalışmalarındaki gerçek niyetinin nükleer silah elde etmek olduğunu düşünmektedirler. Bu noktada tarafların nükleer sorun konusunda farklı söylemlere sahip olması, Çin'i müzakereler sürecinde her iki tarafı da tamamen karşısına almaktan kaçınmayı gerektiren diplomasi yürütmeye zorlamaktadır.³⁰⁰

Çin'i İran nükleer krizi konusunda BM Güvenlik Konseyi'nde alınan yaptırım kararlarında zorlayan diğer bir neden ise, İran'ın, Irak gibi başka bir BM üyesi devletin topraklarına saldırmaması ve işgal etmemesidir. Çin, Birinci Irak Savaşı sürecinde Irak'a karşı yaptırım ve askeri müdahale seçeneklerine rahatlıkla onay vermişti. Çünkü Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi nedeniyle Irak'a karşı yaptırımlar ve askeri müdahale seçenekleri konusunda uluslararası uzlaşma sağlanmıştı. Fakat günümüzde İran nükleer krizi konusunda bu ülkeye uygulanacak yaptırımlar konusunda dahi uluslararası ortamda tam anlamıyla bir uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Ayrıca, Çin açısından artan enerji ihtiyacını karşılamak için İran petrolü ve doğalgazı büyük önem taşımaktadır. Alternatif tedarik kaynakları bulması

³⁰⁰ Abdülkadir Baharçiçek, "İran'ın Nükleer Teknoloji Üretme İsteğinin Nedenleri Ve Orta Doğu'da Nükleer Silahlanma Sorunu," **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara: Akdeniz Ü. İİBF Akdeniz Üniversitesi Yayın No: 12, Gazi Kitabevi, Mart, 2008, s. 578-580.

durumunda dahi, olası bir müdahale sonrası İran'ın piyasadan çekilmesi petrol ve gaz fiyatlarını önemli oranda artıracığından bu alanda dışarıya bağımlı olan Çin'e ilave ağır maliyetler getirecektir. Bunun yanında diğer iktisadi ve politik etmenler Çin-İran ticari ilişkileri, ABD'nin Irak'tan sonra İran'a da yerleşmesi veya bu ülkeyi denetim altına alacak duruma gelmesi, Çin'i İran meselesinin hiç olmazsa barışçı yollarla halledilmesini savunmaya itmektedir. Buna karşılık, Çin'in hızla büyüyen bir ekonomik güç olarak dünya sistemine entegre olması, ABD'nin siyasi ve ekonomik ağırlığı gibi etmenler de aktif bir şekilde İran'ın yanında yer almasını engellemektedir.³⁰¹ Çin'in son dönemde İran nükleer krizine dönük politikalarını Tahran-Pekin ilişkilerinden ziyade, Washington-Pekin ilişkilerinin etkilediği görülmektedir.

Türkiye'nin de İran'la yürütülen nükleer kriz konusundaki müzakerelere Çin'e benzer bir bakış açısından yaklaşmakta olduğu söylenebilir. Türkiye'nin de taraflar arasında, Çin gibi dengeli bir dış politika izleme çabasında olduğunu görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi, İran konusunda Çin'in karşılaştığı güçlüklerin benzerlerini Türkiye'nin de yaşayacağı sonucunu ihtimal dahiline getirmektedir. ABD ve Batılı devletlerin İran'a yönelik yaptırım kararları ve muhtemel askeri hareket seçeneği Türkiye'yi de endişelendirmektedir. Nükleer kriz konusu ve müzakereler şu anda taraflar arasında İran üzerinden oynanan bir güç mücadelesine dönüşmüştür ve Türkiye de bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Çin, nükleer kriz konusunda İran ve ABD'ye karşı izlemekte olduğu ikili politikalarını netleştirirse, bu durum Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği sürecinde İran nükleer krizi konusundaki tutumuna da önemli bir etkide bulunacaktır. Diğer yandan, her iki ülkenin de şu anda İran konusunda ABD ve AB'yi karşısına alacak politikalar izleyeceği öngörülmemektedir.

³⁰¹ Çağiran, "İran'ın Nükleer Programına Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu," **Avrasya Dosyası**, s. 241.

SONUÇ

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte, uluslararası sistem kökten değişikliğe uğramış ve bu değişiklik sonucu, Orta Doğu, Orta Asya, Hazar Enerji Havzası ve Kafkaslar, siyaset, strateji, uluslararası sistem, ekonomi, bölgesel bütünleşme, dünya ticareti, uluslararası ve bölgesel güvenlik ve uluslararası örgütler açısından önemli konular haline gelmiştir. ABD ve AB'nin bu bölgeler üzerine planları ve bölge ülkeleri ile girdikleri ikili ve çok taraflı ilişkiler, bu ilişkilere karşı Rusya ve Çin'in çabaları, uluslararası petrol şirketlerin projelerden pay kapma gayretleri bölgesel ve uluslararası politikaları doğrudan etkilemiş ve karmaşık bir sistemin meydana gelmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, yukarıda bahsedilen bölgelerde SSCB'nin çöküşünden sonra, güç boşluklarının halen doldurulamadığı ve bu bölgelerin ABD, AB, Rusya ve Çin arasındaki güç mücadelesinin ağırlık merkezini oluşturduğu görülmektedir. İran küresel güçlerin birbiriyle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. ABD, AB, Rusya ve Çin, İran üzerinden dış politika söylemlerinde bulunarak, güçlerini ve politikalarını sınama fırsatını bulmaktadırlar. İran konusunda ABD sert, AB tatlı sert, Rusya ve Çin ise hamilikten yana bir politika izlemektedir.

Küresel güçlerin Orta Doğu, Orta Asya, Hazar Enerji Havzası, Kafkasya bölgesine yönelik stratejik hamleleri, İran ve Türkiye çevresinde gerçekleşmektedir. Türkiye ve İran aynı zamanda komşudur ve geçmişten gelen coğrafi, tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunmaktadır. Türkiye'nin ve İran'ın küresel güçlerle olan etkileşimleri de kendi aralarındaki bölgesel anlamdaki ilişkilerini de etkilemektedir. Her iki ülkenin de farklı alanlarda ve inişli çıkışlı ilişkileri bulunmaktadır.

Türkiye, bulunduğu ortamda İran konusunda her ne kadar arabulucu bir rol üstlense de, Irak'ın işgali konusunda ABD'ye karşı uyguladığı esnek politika ve oyalama taktiği fırsatını bulamayacaktır. ABD, Türkiye'den İran konusunda kesin bir tavır koymasını isteyecektir. Türkiye, İran konusunda AB politikalarına daha yakın bir yaklaşım içindedir. Fakat AB'nin de son günlerde İran konusundaki söylemleri

sertleşmeye başlamıştır. İran sorununun büyümesiyle birlikte, Türkiye'ye etkileri ülkenin dış politikasında üç alanda görülmeye başlayacaktır. Bunlar, ekonomi, politika ve güvenlik alanlarıdır. Örnek olarak, dünya petrol fiyatlarının artması, doğalgaz akışının kesintiye uğraması, karşılıklı ticaretin durması ekonomik alanlarda görülecek olumsuzluklardan bir kaçıdır. İran sorununun etkileyeceği bir diğer alan ise iç ve dış politikalar olacaktır. İran sorunu Türk iç politikasını, başta Kürt sorunu olmak üzere, kamuoyunda ideolojik bölünme ve siyasi karar alma sürecindeki aktörlerin rollerinin yeniden tanımlanmasına kadar çeşitli çerçevelerde etkileyecektir. Kürt sorunu Irak'taki gelişmeler ile İran sorununun birleşmesiyle birlikte Türkiye için çok sıkıntılı bir ortam yaratacaktır. Aynı şekilde İran sorunu, Türk dış politikasını da etkisi altına alacaktır.

ABD ile Türkiye her diplomatik görüşmede veya organizasyonda PKK ile ortak mücadele konusunda işbirliği ve koordinasyon içinde olacaklarını beyan etmişlerdir. Buna rağmen, bu işbirliğinin sadece yazılı metinlerde kaldığı ve umulan desteğin ABD'den değil İran'dan geldiği görülmektedir. Gerek İran'ın Türkiye'den bağımsız olarak Kuzey Irak'a yaptığı operasyonlar, gerekse Türkiye'nin yaptığı operasyonlara sınır keşfi konusunda yardım sağlaması, İran'la yapılan işbirliğinin daha etkili olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin İran'la yaptığı ve yapmayı planladığı doğalgaz ve petrol boru hattı anlaşmaları da ilişkileri etkileyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ocak 2009'da iktidarı devralacak olan yeni ABD yönetiminin farklı olacağı tahmin edilen politikalarının uygulanmaya konulması ile ilişkilerin rotasının değişip değişmeyeceği veya nasıl şekilleneceği de önemli bir husustur.

Belki 2007 yılının ikinci yarısından itibaren süregelen ve 2008 yılında doruk noktasına ulaşan küresel mali kriz ve ABD'nin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaz, ABD'nin dış politika önceliklerini de etkileyebilecektir. Irak'ta ve Afganistan'daki savaşlar için milyarlarca dolar harcayan ABD'nin, en azından her şey eski haline dönene kadar, İran, Suriye veya başka bir ülke ile geniş kapsamlı bir savaşa girme ihtimali zayıf görünmektedir. Bu bağlamda küresel mali kriz ve yeni ABD yönetimi Türkiye'nin başta ABD, AB, Rusya ve Çin olmak üzere İsrail, Azerbaycan, Ermenistan, Irak ve Suriye ile ilişkilerini etkileyecektir. Bu nedenle Türk Hükümeti

ve Devleti, Türkiye içinde siyasi kutuplaşmaların meydana gelmesini engelleyici politikalar geliştirmeli, daha esnek ittifaklara girmeli ve ileride oluşabilecek çatışmalar durumunda, kendi ulusal bütünlüğünü sağlama amacına yönelik politikalar izlemelidir.

Bu tezin yazım aşamasında ortaya çıkan, İsrail'in Gazze'ye saldırması ve İran'ın bu gelişme karşısında "bu bombalar İsrail için sonun başlangıcı" sözleriyle en sert anti-İsrail açıklamayı yapması, Hamas'ı desteklemesi ve uluslararası camiayı Filistin halkı için harekete geçirmek istemesi; İran'ı, İsrail'in Gazze'de yaptığı katliama en sert tepkiyi veren Türkiye Başbakanı ve halkı ile aynı noktada buluşturdu. Türkiye Başbakanı 2008 yılının son gününü ve 2009'un ilk gününü Mısır, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'da geçirmek ve görüşmeler yapmak üzere bölgeye giderek en aktif lider profilini çizmiştir. İran'ın açıklamaları, ABD'nin ve AB'nin gerçekleşen yeni fiili duruma sessiz kalması Türk Hükümeti'ni harekete geçirmiş olabilir. İran'ın gerçekten önümüzdeki dönemde yine uluslararası gündemi eskisinden fazla meşgul edeceği şimdiden bellidir. Türkiye'nin misyonu uluslararası ilişkiler ilkeleri açısından bu meşguliyeti en az hasarla atlatmak ve İran'la birlikte bölgesel istikrarı sağlamak olmalıdır. Çünkü, bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu Türkiye ile İran birlikte doldurmaya çalışmalıdırlar.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR - DERGİLER - MAKALELER - TEZLER

Adıbelli, Barış. 2007. **Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

_____, Barış. 2007. “Soğuk Savaştan Günümüze Çin-İran İlişkileri,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 3.

Ağacan, Kamil. “Güney Kafkasya,” **Stratejik Öngörü 2023**.

_____, Kamil. 2007. “İran’ın Kafkasya Politikası,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Akdevelioğlu, Atay. 2005. “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası,” Der. Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

_____, Atay - Kürkcüoğlu, Ömer. 2002. “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akgül, Fatih. 2007. “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri,” **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5.

Aklin, Kerem - Atman, Sabit. 2006. **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açıdan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-48.

Aksoy, Murat. 2009. “İran,” Der. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, **Ortadoğu Yıllığı 2007**, İstanbul: Küre Yayınları.

Aras, Bülent. 1999. “Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

_____, Bülent. 2006. “Türk- İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2.

Arı, Tayyar. 2007. **Irak, İran, A.B.D. ve Petrol**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaoğlu, Fahir. 1999. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arvasi, Ömer - Özsalgır, Berk. 2003. “Politika,” Der. Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ataman, Muhittin. 2006. “Orta Doğu’da ABD-AB Rekabeti ve Türk Dış Politikasına Etkileri,” **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı: 2.

_____, Muhittin. 2008. “Değerler ve Çıkarlar: ABD’nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler,” Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yılı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Atay, Mehmet. 1999. “İran İslam Devrimi’nde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

Ayhan, Veysel. “Hegemonya Politikası Bağlamında ABD-İran İlişkilerinin Analizi,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2.

Ayman, S. Gülden. 2006. “İran Nükleer Krizi ve Türkiye,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2.

Baharççek, Abdülkadir. 2008. “İran’ın Nükleer Teknoloji Üretme İsteğinin Nedenleri Ve Orta Doğu’da Nükleer Silahlanma Sorunu,” **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ankara: Akdeniz Ü. İİBF Akdeniz Üniversitesi Yayın No: 12, Gazi Kitabevi.

Bıyıklı, Ahmet. 2006. “Avrupa Birliği’nin Akdeniz ve Ortadoğu Ülkelerine Yönelik Demokrasi ve İstikrar Politikaları,” **Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.

Brzeinski, Zbigniew - Gates, Robert M. 2006. **İran'ın Zamanı Geldi**, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Cankara, Yavuz. 2005. **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul: IQ Yayınları.

Caşın, Mesut Hakkı. 1999. "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

Cin, Barış. 2007. **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Çağırın, Mehmet Emin. 2006. "İran'ın Nükleer Programına Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2.

Çetinsaya, Gökhan. 1999. "Atatürk Dönemi Türkiye İran İlişkileri," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

_____, Gökhan. 2000. "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt: 16.

_____, Gökhan. 2004. "Türk-İran İlişkileri," Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.

_____, Gökhan. 2006. "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun," **Seta İran Dosyası**,

_____, Gökhan. 2007. "Türk Dış Politikasında İran Kaynaklı Geleneksel Tehdit Algılamaları ve 'Şii Jeopolitiği'," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 3.

Dalar, Mehmet. 2008. "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 24.

Dalgıç, Gökçe. 2002. "Soğuk Savaş'tan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikleri," **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8 Sayı: 4.

Davutoğlu, Ahmet. 2004. **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları.

Demirci, Akif. 2005. “Amerikan Tehdidi Avrasyacılığının Yolunu Aydınlatıyor,” Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları.

Demirtepe, M. Turgut. 1999. “Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

Emiroğlu, Hüseyin. 2008. “Soğuk Savaş Sonrası Çin’in Ortadoğu’ya Yönelik Dış Politikası,” Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Erhan, Çağrı. 2005. “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları,” Der. Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I)**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Erkmen, Serhat. 2006. “Yeniden Orta Doğu, ’Yeni Orta Doğu’: İsrail, İran, ABD ve Araplar Açısından Savaş Neler Getirdi?,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Erol, Mehmet Seyfettin - Tunç, Çiğdem. 2003. “11 Eylül Sonrası ABD’nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 9, Sayı:3.

Ersun, Ömer. 2005. “Nükleer Siyasette Rus Ruleti,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Freedman, Robert O. 2000. “1990’larda Rusya-İran İlişkileri,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 6, Sayı: 4.

Genç, Özge. 2007. “2007’de Türkiye, AB ve Orta Doğu,” **Tesev Dış Politika Bülteni**, No: 4.

Gökay, Bülent. 2006. “Amerikan Emperyalizminin Yumuşak Karnı,” Bülent Gökay, Paul Rogers, **Yaklaşan Felaket Irak, İran ve Petrodoların Sonu**, İstanbul: Versus Yayınları.

Gökçeğöz, Selim. 2007. “Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye’nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri,” **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 5.

Gürler, Ali İhsan. 2005. **Büyük Orta Doğu Projesi ve Bush Doktrini**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Haghighyegni, Mehrdard. Çev: Hakan Mert, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyaset ve İdeoloji,” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 198.

Hunter, Shireen T. 1999. “İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün mü?,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

İnat, Kemal. 2004. “İrak: Uluslararası Hukukun Sonu mu?,” Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

“İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine Bir Dipnot,” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Çev. Hakan Mert, Cilt: 21, Sayı: 203.

İşcan, İsmail Hakkı. 2007. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Enerji Güvenliği Sorunu,” **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 2.

İzzeti, İzzetullah. 2005. **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları.

Kamalov, İlyas. 2006. “Rusya’nın Temel Sorunları ve Geleceğe İlişkin Beklentiler,” **Stratejik Öngörü 2023 Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye ve Dünya**.

_____, İlyas. 2007. “Rusya’nın Orta Doğu Politikası,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Karaca, R. Kutay. 2004. **Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

_____, R. Kutay. 2007. “Küresel Enerji Stratejileri Karşısında Türkiye’nin Jeostratejik ve Jeopolitik Konumu,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 10.

Karakaş, A. Işıl. 2004. “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı,” Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.

Kasım, Kamer. 2006. “11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları,” **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, No: 1.

_____, Kamer. 2008. “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi,” Der. M. Turgut Demirtepe, **Orta Asya ve Kafkasya’da Güç Politikası**, Ankara: Usak Yayınları.

Kaya, Sezgin. 2005. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 11, Sayı: 2.

Kayapınar M. Akif. 2005. “Büyük Ortadoğu Kurtlar Sofrasında,” Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları.

Keskin, Arif. 2004. “Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2006. “Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2006. “Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2006. “İran Nasıl Yönetiliyor?,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2007. “İrak’ta ABD-İran Savaşı,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2007. “İran’ın Kuzey Irak Politikası,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2007. “İran Nereye?,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2007. “İran Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2007. “Şii Jeopolitiği ve İran,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 3.

_____, Arif. 2008. “İrak’lı Şiilerin Siyasal Davranışlarına Genel Bir Bakış,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Arif. 2008. “İran Türkiye İlişkileri: Denge Rekabet ve Karşılıklı İhtiyaç,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Khosrokhavar, Farhad - Roy, Oliver. 2000. **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev. Yerguz, İsmail. İstanbul: Metis Yayınları.

Kılınç, Ramazan. 2000. “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 6, Sayı: 1.

Kona, Gamze Güngörmüş. “Orta Asya İran İçin Ne İfade Ediyor?,” **Global Strateji Dergisi**, Sayı: 11.

Köknel, Seda. 2006. “Türkiye ve AB’de Enerji Politikalarında Yeni Açılımlara Doğru,” **Tesev AB Bülteni**, Sayı: 2.

Köse, Talha. 2005. “AB: İktisadi Dev, Askeri Cüce,” Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları.

_____, Talha. 2006. “İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek,” **Seta İran Dosyası**.

Kıbaroğlu, Mustafa. 1999. “İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor?,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3.

Kocatürk, Nurhan. 2004. “İran: ABD’nin Ortadoğu’daki Başağrısı,” Der. İnat, Kemal. **ABD’nin Haydut Devletleri**, İstanbul: Değişim Yayınları.

Koç, Şanlı Bahadır. 2005. “Arzın Merkezine Seyahat: ABD Ulusal Güvenlik Konseyi,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 11 Sayı: 2.

Cin, Barış. 2007. **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kuloğlu, Armağan. 2002. “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 4.

Lee, Suna. 2008. “Çin’in Yumuşak Gücü ve Sınırları,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

_____, Suna. 2008. “Çin-İran İlişkileri Derinleşiyor,” **Stratejik Analiz Dergisi**.

Nasr, Vali. 2007. “Şii Yükselişi,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 3.

Oğan, Gökçen. 2006. “Yeni Büyük Oyun ve Orta Asya,” **Stratejik Öngörü 2023**.

Oğan, Sinan - Ağacan, Kamil. 2006. “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş,” **Stratejik Analiz Dergisi**, Mayıs 2001, Sayı: 13.

Oğuz, Gonca. 2004. “21. yy’da Türkiye’nin Gelişen Jeostratejik Önemi ve Türk-İran Yakınlaşması,” Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Bursa: Cilt: II.

Olson, Robert. 2005. **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Çev. Kezban Acar, Ankara: Babil Yayıncılık.

Onay, Yaşar. 2007. **Euro-Dolar Savaşı Kurbanı İki Ülke: ABD ve İran**, İstanbul: Neden Yayıncılık.

Öğütçü, Mehmet. 2006. “Yeni Ekonomik Süpergüç Çin’in Önlenemeyen Yükselişi: Türkiye İle Rekabet mi Ortaklık mı?,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 1.

Özcan, Nihat Ali. 2006. “İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler,” **Tepav Ortadoğu Çalışmaları I**.

Özel, Mustafa. 2005. “Küresel İmparatorluk Arayışındaki ABD,” Der. Fatma Sel Turhan, **Küresel Güçler**, İstanbul: Küre Yayınları.

Özkan, Güner. 2007. “ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu,” **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 509.

Pirinççi, Ferhat. “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1.

Ritter, Scott. 2007. **Hedef İran**, Çev. Taner Gezer, İstanbul: Yakamoz Yayınları.

Rogers, Paul. 2006. **Yaklaşan Felaket Irak İran ve Petrodoların Sonu**, İstanbul: Versus Yayınları.

Rustamov, Rafiq. 2004 “İran’da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme,” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Salgın, Sercan. 2007. “Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya,” **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, No: 3.

Sander, Oral. 2004. **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara: İmge Yayınları, Cilt: II.

Saray, Mehmet. 1999. **Türk-İran İlişkileri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Silahçıoğlu, Doğu. 2006. **ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye**, İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Sinkaya, Bayram. 2007. “Şii Eksenli Tartışmaları ve İran,” **Avrasya Dosyası**, Cilt: 13, Sayı: 3.

Soy, Bayram. 2007. “Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Irak Savaşı’na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 41.

Soylu, Hakkı. 2007. “Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal Gazın Önemi,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 10.

Soysal, İsmail. 1991. **Türkiye’nin Uluslararası Siyasi Bağlılıkları**, Ankara: TTK Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk. 2004. “Dünya ve Türkiye,” Der. Faruk Sönmezoğlu,” **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.

Takey, Ray. 2007. **Gizli İran İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox**, İstanbul: Ekvator Yayıncılık.

Tellal, Erel. “Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları,” **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 225.

Turan, Kemal. 2008. “İran Nükleer Krizinde Bıçak Sirtında Siyaset,” **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı: 7.

Veliyev, Emil. 2007. “Soğuk Savaş Sonrası İran’ın Güney Kafkasya Politikası,” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Yalınkılıçlı, Eşref. 2007. “Türk-İran Enerji Anlaşmasının Anlamı,” **Gündem Analiz Dergisi**, Sayı: 11.

Yenigün, Cüneyt - Bolat, Mehmet Ali. 2004. “Gürcistan: Kaf Dağı’nın Ardındaki Çatışma,” Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yergin, Daniel. 1999. **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev: Tuncay, Kamuran. İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.

Yeşiltaş, Murat. 2006. “İran 2005,” Ed. Kemal İnat, Ali Balcı, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

_____, Murat. 2008. “İran 2006,” Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Youngs, Richard. 2007. “AB’nin İran Stratejisi Doğru mu?,” **Tesev Dış Politika Bülten**, No:5.

İNTERNET

Akdevelioğlu, Atay. **“İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası,”**

http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 2003. Erişim Tarihi: 19.06.2008.

Akgün, Mensur. **“Türkiye, İran İle Amerika Arasında Kalır mı?,”**

http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=39182, 10.04.2006. Erişim Tarihi: 12.08.2008.

Altınsoy, İsmail. **“Türkiye, Irak doğalgazını Avrupa'ya Taşıyacak,”**

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=643815>, 28.01.2008. Erişim Tarihi: 07.07.2008.

Aras, Osman Nuri. **“Avaza Zirvesi ve Nabucco Projesi,”**

<http://www.tasam.org/index.php?altid=2698>, Erişim Tarihi: 09.07.2008.

Arı, Tayyar. **“İran: Eski Dost, Yeni Düşman,”**

http://www.tayyarari.com/2023_Iran.doc, Erişim Tarihi: 29.07.2008.

_____, Tayyar. **“Orta Doğu’nun Değişmeyen Kaderi ve ABD,”**

<http://www.tayyarari.com/6OrtaDogununkaderi.doc>, Erişim Tarihi: 18.04.2008.

Cafersoy, Nazim. **“Rusya’da Yeni Avrasyacılık Akımı,”**

<http://www.turksam.net/tr/a700.html>, 28.12.2005. Erişim Tarihi: 03.04.2008.

Çomak, İhsan. **“Rusya-İran İlişkileri,”**

<http://www.turksam.org/tr/a666.html>, 15.12.2005. Erişim Tarihi: 30.05.2008.

Dersan, Duygu. **“ABD’nin Ortadoğu Politikası: Suriye ve İran,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=320, 08.04.2005.

Erişim Tarihi: 02.03.2008.

_____, Duygu. **“İran’ın Irak Politikasının Değerlendirilmesi: Fırsatlar&Tehditler,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=830, 19.12.2006.

Erişim Tarihi:23.01.2008.

Ekinci, Arzu Celalifer. **“Ahmedinecad’ın Türkiye Ziyareti,”**

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1025&type=17>, 17.08.2008. Erişim

Tarihi: 21.09.2008.

_____, Arzu Celalifer. **“İran Türkiye Enerji İşbirliği,”**

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/aZeMYSYCDBTNITOQ79IxbTX>

DJQuZTV.pdf, Kasım 2008. Erişim Tarihi: 02.12.2008.

_____, Arzu Celalifer. **“OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları”**

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1066&type=17>, 03.11.2008. Erişim

Tarihi: 27.11.2008.

Ekşi, Muharrem. **“ABD’nin Orta Asya Politikası’nın Çöküşü,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1202, 08.10.2007.

Erişim Tarihi: 18.02.2008.

Erhan, Çağrı. **“Irak’ın Toprak Bütünlüğü İçin Yeni Bir Öneri: Yani Sadabad Paktı,”**

<http://asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?kat1=30&ID=2186>, 06.05.2008. Erişim Tarihi: 05.09.2008.

_____, Çağrı. **“İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Orta Doğu,”**

<http://www.obarsiv.com/pdf/cagrierhan.pdf>, 17.02.2007. Erişim Tarihi: 17.03.2008.

Eslen, Nejat. **“İran’a Darbe Jeopolitik Bir İhtiyaç,”**

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218578>, 16.04.2007. Erişim Tarihi: 03.01.2008.

_____, Nejat. **“İran Üzerinde ABD ile Çin Arasında Güç Mücadelesi Var ‘ABD Nükleer Darbe Yapabilir’,”**

<http://www.2023.gen.tr/subat2006/2.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2008.

Göknel, Mete. **“İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın 16 Ağustos 2008 Tarihli Basın Toplantısı Ve İran-Türkiye Enerji İlişkileri,”**

www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2497&kat1=&kat2=2, 19.08.2008. Erişim Tarihi: 25.08.2008.

_____, Mete. **“Türkiye-İran Enerji Görüşmeleri ve ABD Politikaları,”**

<http://www.dunya.com/haber.asp?id=28640>, 22.11.2008. Erişim Tarihi: 28.11.2008.

Gürkaş, Berna. **“İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği,”**

<http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, 15.04.2005. Erişim Tarihi: 23.12.2007.

Hürriyet Dünya, **“Tek Kutuplu Dünya Bitmiştir,”**

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/9798383.asp>, 02.09.2008. Erişim Tarihi: 07.09.2008.

İskender, Serdar. **“Bir Yılan Hikayesi: Nabucco Projesi,”**

<http://dunyagazetesi.com.tr/haber.asp?id=28285>, 19.11.2008. Erişim Tarihi: 27.11.2008.

Kamalov, İlyas. **“Putin’in Ziyareti,”**

<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1805&kat1=5&kat2=>, 18.10.2008.
Erişim Tarihi: 28.10.2008.

_____, İlyas. **“Şanghay Örgütü, Rusya-Çin Mücadelesi ve Türkiye’nin Durumu,”**

<http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7105961.asp?gid=202&a=156254>, Erişim Tarihi: 12.05.2008.

Kantarcı, Şenol. **“ABD'nin "İmparatorluk Projesi"ni Gerçekleştirme Düşüncesi Çerçevesinde İran Krizi ve Türkiye,”**

<http://www.2023.gen.tr/subat2006/3.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2008.

Karaca, R. Kutay. **“Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü,”**

<http://www.2023.gen.tr/ocak2007/2.htm>, Erişim Tarihi: 06.07.2008.

Kasım, Kamer. **“ABD’nin Orta Asya Politikasındaki İkilem,”**

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=782&type=48>, 14.09.2007. Erişim Tarihi: 25.03.2008.

_____, Kamer. **“Azerbaycan: Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı,”**

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=864&type=48>, 24.12.2007. Erişim Tarihi: 25.03.2008.

_____, Kamer. **“Gürcistan’da Güney Osetya Sorununun Etkileri,”**

<http://www.stratejigundem.com/yazarlar.php?id=1015&type=48>, 08.08.2008. Erişim Tarihi: 13.08.2008.

Kemal, İsmail . **“ABD’nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye,”**

<http://merichrd.wordpress.com/2006/12/28/abdnin-ortadogu-politikasi-ve-turkiye/>, 28.11.2006. Erişim Tarihi: 10.06.2008.

Keskin, Arif. **“Çelişkilerin Kısır Döngüsünde Belirsiz Politika: Rusya’nın İran Nükleer Çalışmalarına Yönelik Politikaları,”**

<http://www.network54.com/Forum/382964/message/1138365456/Rusya%92n%FDn+%DDran+N%FCkleer+%C7al%FD%FEmalar%FDna+Y%F6nelik+Politikalar%FD>, 29.09.2004. Erişim Tarihi: 26.07.2008.

_____, Arif. **“Devrim İçinde Yeni bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım,”**

<http://www.turksam.org/tr/a1304.html>, 11.06.2007. Erişim Tarihi: 29.12.2007.

_____, Arif. **“İran-AB İlişkileri Gerginleşiyor,”**

<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2258&kat1=31&kat2=>, 18.06.2008.

Erişim Tarihi: 22.09.2008.

_____, Arif. **“İran’ın Kafkasya Politikası,”**

<http://www.turksam.org/tr/yazdir1398.html>, 28.02.2008. Erişim Tarihi: 06.07.2008.

_____, Arif. **“İran’ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar,”**

<http://www.turksam.org/tr/a77.html>, 25.01.2005. Erişim Tarihi: 25.05.2008.

_____, Arif. **“Kolay Çözülemeyen Düğüm: ABD-İran İlişkisi,”**

<http://www.turksam.org/tr/a162.html>, 14.02.2005 Erişim Tarihi: 30.11.2007.

Kızılkaya, Ertuğrul - Engin, Cem. **“Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele,”**

<http://74.125.77.132/search?q=cache:skZpPr8m08EJ:yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd9/sbd-9-11.pdf+Enerjinin+Jeopoliti%C4%9Fi:+D%C3%BCnya+%C3%9Czerindeki+Jeo-Ekonomik+M%C3%BCCadele&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr>, Erişim Tarihi: 23.09.2008.

Kıbaroğlu, Mustafa. **“İran’ın Nükleer Programı: Aktörler ve Etkileri,”**

<http://www.network54.com/Forum/382964/message/1140011166/%DDRAN'IN+N%DCKLEER+PROGRAMI-+AKT%D6RLER+VE+ETK%DDLER%DD>,
15.02.2006. Erişim Tarihi: 18.08.2008.

Koç, Şanlı Bahadır. **“Orta Doğu’nun Kritik Eşikleri ve ABD’nin Manevra Alanı,”**

<http://www.asam.org.tr/fpr/abdod.doc>, Erişim Tarihi: 22.02.2008.

Kona, Gamze Güngörmüş. **“Kafkasya Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler: Bölgesel ve Global Aktörlerin Bölgeye Etkisi,”**

<http://www.turksam.org/tr/a1357.html>, 26.11.2007. Erişim Tarihi: 18.01.2008.

_____, Gamze Güngörmüş. **“Orta Asya’da Güç Mücadelesi,”**

<http://gamzegungormuskona.blogspot.com/2007/08/trk-dnyas-aratrmalar-dergisi-say-133.html>, Erişim Tarihi: 05.02.2008.

Köse, Talha. **“Ortadoğu’da Krizin Unsurları,”**

http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=261&Itemid=29, Haziran 2007. Erişim Tarihi: 08.02.2008.

Laçiner, Sedat. **“İsrail’in Hedefi ABD’yi Suriye ve İran’a Saldırtmak,”**

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=360&type=3>, 22.07.2006. Erişim Tarihi: 21.03.2008.

Menderes, Aydın. **“İran-ABD Çatışması Gerçek mi?,”**

<http://www.tercuman.com.tr/v1/yazaryazi.asp?id=82&yazitar=16.01.2006&yaziid=17075>, 16.01.2006. Erişim Tarihi: 05.09.2008.

Milliyet, **“İran'ın Vurulmasına AB'den Yeşil Işık,”**

<http://www.milliyet.com.tr/2003/06/17/dunya/adun.html>, 17.06.2003. Erişim Tarihi: 15.08.2008.

Nogayeva, Ainur. **“Hazar’ da Petrol Dansı,”**

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=941&sayfa=20>, 20.06.2007. Erişim Tarihi: 07.04.2008.

Oğan, Gökçen. **“ABD Orta Asya'da Bir Mevzi Daha Kaybedebilir,”**

<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1628&kat1=1&kat2=>, 23.05.2007. Erişim Tarihi: 13.01.2008.

_____, Gökçen. **“Ortaasya Kaynakları İran Gazının Yerine Geçebilir mi?,”**

<http://www.hurriyet.com.tr/strateji/7371222.asp?gid=202&sz=24489>, Erişim Tarihi: 12.08.2008.

Şir, Aslan Yavuz. **“Rusya’nın Yeni Enerji Stratejileri,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1563, 19.08.2008. Erişim Tarihi: 30.10.2008.

Oğan, Sinan. **“Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,”**

<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=96>, 14.02.2005
Erişim Tarihi: 11.08.2008.

Özekmekçi, M. İnanç. **“Türkiye’nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin,”**

http://www.dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=101&Itemid=6, Erişim Tarihi: 07.07.2008.

Roy, Oliver. **“İran’ın Orta Asya Politikası,”**

<http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html>, 03.01.2001. Erişim Tarihi: 18.05.2008.

Turan, Davut. **“Fırsatlar ve Tehditler Karşısında İran’ın Nükleer Politikası,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=577, 21.06.2006.
Erişim Tarihi: 23.11.2007.

Turan, Davut. **“İran’ın İç ve Dış Politikasında Son Arayışlar,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=622, 21.07.2006.
Erişim Tarihi: 09.05.2008.

Tüze, Ceren. **“Türkiye, Irak Doğalgazını Avrupa'ya Taşıyacak,”**

www.tusam.net/makaleler.asp%3Fid%3D1411+ab+iran+enerji+g%C3%BCvenli%C4%9Fi&hl=tr&ct=clnk&cd=29&gl=tr, 13.10.2008. Erişim Tarihi: 23.10.2008.

Uzun, Özüm S. **“İran’ın Nükleer Programı,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=309, Erişim Tarihi: 19.05.2008.

Sezgin, Mahmut Niyazi. **“Nükleer Tehlike ve Amerikan Tehdidi Gölgesindeki Avrupa-İran İlişkileri,”**

<http://www.2023.gen.tr/mart05/6.htm>, Erişim Tarihi: 05.09.2008.

Şahin, Arif. **“Avrupa Birliği ve İran,”**

<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=116513>, 24.06.2008. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

Şir, Aslan Yavuz. **“Türkiye-İran İlişkileri ve Nabucco’nun Geleceği,”**

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=1217, 18.10.2007. Erişim Tarihi: 24.10.2008.

Veliev, Cavid. **“İran’ın 2006 Portresi,”**

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=781&sayfa=30>, 01.01.2007. Erişim Tarihi: 09.10.2007.

_____, Cavid. **“İran’ın Hazar’da Etkinliğini Arttırma Çabaları,”**

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=584&sayfa=28>, 18.07.2006. Erişim Tarihi: 29.05.2008.

_____ Cavid. **“Orta Doğu’da İran ABD Mücadelesi,”**

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=370&sayfa=42>, 20.03.2006 Erişim Tarihi: 22.12.2007.

_____, Cavid. **“Tahran Muhatap Alınmak İstiyor,”**

<http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&kid=26&hn=9310>, 06.10.2008 Erişim Tarihi: 10.10.2008.

Wallerstein, Immanuel. **“Irak’tan Sonra İran mı?,”**

<http://www.binghamton.edu/fbc/146-tr.htm>, 01.10.2004. Erişim Tarihi: 22.10.2007.

Yalınkılıçlı, Eşref. **“Tarihin Coğrafya Eksenini: Yeni Avrasyacılık mı? Yeni Avrasyacılık mı?,”**

<http://64.233.183.104/search?q=cache:Jewkgcn-ZkgJ:www.ekopolitik.org/public/news.aspx%3Fid%3D789%26pid%3D38+yeni+avrasyac%C4%B1%C4%B1k+iran&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr>, 20.06.2007. Erişim Tarihi: 28.05.2008.

Yeni Şafak, **“AB’nin İran Tasarısı Kabul Edildi,”**

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/EYLUL/25/d08.html>, 25.09.2005. Erişim Tarihi: 02.07.2008

_____, **“Bizim Değil AB’nin Derse İhtiyacı Var,”**

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2004/HAZIRAN/22/d05.html>, 22.06.2004. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

Yivciger, Gökhan. **“İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkileri,”**

<http://www.network54.com/Forum/382964/message/1138630606/%DDran'%FDn+N%FCkleer+%C7al%FD%FEmalar%FD+ve+T%FCrk-Amerikan+%DDli%FEkileri>, 30.01.2006 Erişim Tarihi: 02.11.2008.

Yüce, Çağrı Kürşat. **“SSCB Sonrası Hazar Bölgesinde Enerji Mücadelesi ve Türkiye,”**

<http://www.turksam.org/tr/a307.html>, 30.03.2005. Erişim Tarihi: 20.02.2008.

“Avrupa Parlamentosu 2004 ‘İnsan Hakları’ Raporu,”

<http://www.abhaber.com/haber.php?id=4824>, 29.04.2005. Erişim Tarihi: 23.08.2008.

“Hatemi: AB, İran'a Verdiği Sözleri Yerine Getirsin”

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=17464>, 13.01.2004. Erişim Tarihi: 30.08.2008.

“İran Nabucco'dan Bağımsız Boru Hattı Planlıyor,”

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=748964&title=iran-nabuccodan-bagimsiz-boru-hatti-planliyor>, 13.10.2008. Erişim Tarihi: 23.10.2008.

“Los Angeles Times'dan AB - İran İlişkileri Yorumu,”

<http://www.abhaber.com/haber.php?id=22333>, 18.06.2008. Erişim Tarihi: 02.09.2008.

“Nabucco Boru Hattı Projesi,”

http://tr.wikipedia.org/wiki/Nabucco_Boru_Hatt%C4%B1_Projesi, Erişim Tarihi: 12.10.2008.

“Rusya Liderliğinde Doğalgaz Karteli,”

http://www.kenthaber.com/Arsiv/Haberler/2007/Mart/22/Haber_217437.aspx,
22.03.2007. Erişim Tarihi: 24.12.2008.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mustafa Seçim UZ

Sürekli Adresi : Kalıcı Konutlar Yaşamkent Mah. 25. Ada 1. Blok
No:11 BOLU

Doğum Yeri ve Yılı : Bolu/1969

Yabancı Dili : İngilizce

İlköğretim : Bolu Sakarya İlkokulu-1980

Ortaöğretim : Bolu 50. Yıl Orta Okulu-1983

Lise : Bolu Atatürk Lisesi-1986

Lisans : Gazi Üniversitesi Bolu İ.İ.B.F. İşletme Bölümü-1991

Yüksek Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi-2009

Anabilim Dalı : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Yayımları :.....

Çalışma Hayatı : T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kaynaşlı Şubesi